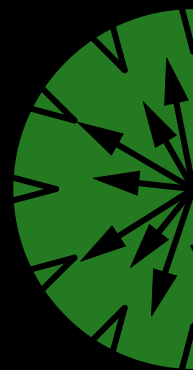

Szerkesztők:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

SZETE 2019

"SAPERERE
AUDE"

„Sapere aude”

*A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Első
Konferenciája tanulmánykötete*

Szerkesztette:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

„Sapere aude”

*A Szegedi Történészhallgatók
Egyesületének Első Konferenciája
tanulmánykötete*

Szerkesztette:
Dávid Benjámín
Kiss Gábor Ferenc
Lengyel Ádám

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2019

Borítóterv: Fülöp Tamás és Tanács Éva

A kötetben szereplő tanulmányokat lektorálták:

Dr. Bencsik Péter
Dr. Cziráki Zsuzsanna
Prof. Dr. Deák Ágnes
Dr. Gálffy László
Dr. Gausz Ildikó
Dr. Horváth Csaba János
Dr. Illés Imre Áron
Dr. Kalmár Melinda
Dr. Kasza Péter
Dr. Kökény Andrea
Dr. Murinkó Attila
Prof. Dr. Pászka Imre
Dr. Székely Melinda
Dr. Szóts Zoltán Oszkár
Dr. Tamás Ágnes
Dr. Tóth Hajnalka
Prof. Dr. Tóth Sándor László

A kötet megjelenését a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke, Interdiszciplináris Kiválósági Központja, MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoportja és a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája támogatta.

ISBN 978-615-6060-13-6 (print)

ISBN 978-615-6060-14-3 (pdf)

© Dávid Benjámin, szerkesztő, 2019

© Kiss Gábor Ferenc, szerkesztő, 2019

© Lengyel Ádám, szerkesztő, 2019

© Belvedere Meridionale, 2019

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	5
A kötet elé	7
A szerkesztők előszava	8
<i>Berczeli-Nemcsényi Alex</i>	
Miért éppen az Egyesült Államok? Egy német-amerikai kolónia története	9
<i>Bessenyei Vanda</i>	
Párhuzamok és különbségek a Rajk- és a Slánský-per között	19
<i>Danka Balázs</i>	
A 13-14. századi magyar uralkodók sírhelyének problémái. A székesfehérvári temetkezés hagyományától való eltérés főbb okai	29
<i>Dávid Benjámín</i>	
A Nagy Háború emlékezete. Az I. világháborús emlékműállítások Békés megyében	39
<i>Kerényi Bálint</i>	
Hunok, korai bolgárok	53
<i>Kiss Szandra</i>	
Kozmonauta, mint az új szovjet ember megtestesítője? Az űrhajósok megjelenése a szovjet propagandában	65
<i>Lengyel Ádám</i>	
„Rendben, maga mondja meg az elnöknek...” Kutató-mentő bevetések előkészítése az öbölháborúban	75
<i>Majoros Máté</i>	
Fikció vagy valóság? Egy dialógus szereplői. Johannes Herold Dialógusa, avagy egy elfeledett beszélgetés a 16. századból	85
<i>Mezey CSaba Bence</i>	
„La sale guerre” A maláj válság és az indokínai háború összehasonlítása	95

Ormos Bálint

Az eke szarvától a lant húrjáig. A római elit szerepértelmezése a kései köztársaságban és a korai principatus idején 107

Rudisch Ferenc

Adalékok az 1860-as Markusovszky-Poór vita kontextusához 117

Szakolczai Laura

Egy özvegy erdélyi fejedelemasszony életútja. Szemelvények Kemény Jánosné Lónyay Anna életéből 127

Bemutatkozik a Szegedi Történészhallgatók Egyesülete 155

A kötet elé

Ha – mint mondják – a tudás próbája a mérés, akkor a gondolatok egyik próbája mindenképpen az írás. Kutatóként gyakran átélhetjük pályánk során azt, hogy valamilyen újszerűnek hitt következtetésre jutunk, amit sokáig dédelgetünk magunkban, s egyre inkább úgy véljük, hogy nagyszerű eredmény birtokában vagyunk. Így megy ez egy darabig, közben újabb és újabb elemekkel bővítjük eredeti gondolatmenetünket, s egyre kifinomultabbnak és meggyőzőbbnek hisszük azt. Azonban saját nagyszerűségünk tudata csak addig tart, amíg papírra nem kezdjük vetni gondolatainkat. Mihelyt tanulmányt vagy valamilyen más szöveget kezdünk formálni, az eredetileg olyannyira következetesnek és sokoldalúnak tűnő érvelés darabjaira hullik: kiderül, hogy az elemei közötti összefüggések hézagosak, az újnak gondolt elképzelések inkább magától értetődőek, eredményünk sovány.

Többek között ezért is tartom hasznosnak azt, ha a tudományos pályára készülő hallgatók korán megismerik az írás, a tudományos szövegalkotás nehézségeit, az azzal járó, gyakran frusztráló érzéseket. Az írás alázatra nevel, ami a sikeres tudományos karrierhez szükséges egyik legfontosabb tulajdonság.

Írás közben persze tanul is az ember, mivel az összeszedett érvelésre, fegyelmezett gondolkodásra ösztökél. Ha pedig munkánkat a szakmai közvélemény – különösen a nemzetközi szakma – kontrolljának tesszük ki, akkor annak színvonala még magasabb, a tanulás még eredményesebb lehet.

Nem kétséges, hogy a Szegedi Történezhallgatók Egyesületének tevékenysége ezt a tanulási folyamatot, s a szakmai szocializációt messzemenően szolgálja a „learning by doing” bevált elve alapján, s persze az sem baj, ha az Egyesület – mint általában a civil kezdeményezések – tagjai a közös munka közben értékes emberi kapcsolatokat kötnek, akár baráti viszonyba kerülnek, vagyis jól érzik magukat. Kiválóan illeszkedik ebbe a tevékenységbe az a konferencia, melynek tanulmányá formált előadásait ez a kiadvány tartalmazza. A doktori iskolában dolgozó vagy oda készülő hallgatók érdeklődése szerteágazó, s ennek megfelelően az írások tematikailag és módszertanilag sokszínűek, de a fentiekben jelzett törekvés mégis egységet ad a könyvnek. Különösen izgalmassá teszi az olvasást az, hogy nem egy szerző esetében már szép szakmai perspektívák is felsejlenek. Mindehhez gratulálok a Szerzőknek és a Szerkesztőknek, s melegen ajánlom a kötetet az Olvasóknak.

Prof. Dr. Tomka Béla

Szeged, 2019. november 24.

A szerkesztők előszava

2019. április 4-én került megrendezésre a Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Első Konferenciája, ahol közel harminc hallgató számolhatott be kutatási és érdeklődési területéről. A konferencián a közönség színvonalas és izgalmas előadásokat hallgathatott meg a történelem különböző korszakaiból és területeiről. Az egyesület tagjain kívül számos külső résztvevő is bemutathatta kutatási eredményeit – többeknek ez jelentette az első szárnypróbálgatást előadóként. A résztvevők lehetőségük nyílt, hogy előadásukat írásos formában, tanulmánykötetben publikálhassák.

Az Egyesület törekvéseit felkarolva a kötet létrejöttéhez jelentős szakmai segítséget nyújtott a Belvedere Meridionale kiadó. Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola és a MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport által nyújtott anyagi támogatás révén a tanulmánykötet nyomtatott formában történő megjelenése nem valósulhatott volna meg. Szerzők munkája mellett a szakmai lektorok jelentősen emelték a dolgozatok színvonalát, akiket köszönet illet önzetlen munkájukért.

A fentiekben összefoglalt törekvések eredményképpen az Olvasóhoz tizenkét szerző tizenkét tanulmánya jut el ezen kötet lapjain keresztül.

Egyes szerzőink számára ez az első alkalom, hogy saját kutatásukat és gondolataikat viszontláthassák egy kiadott kötet lapjain, s örömünkre szolgál, hogy ebben mi is részesek lehettünk. Hasonlóan örömteli számunkra, hogy a kötet hasábjain fiatal kutatók munkái olvashatók.

Reményeink szerint a jövőben is lehetőségünk nyílik a hallgatók támogatására, azáltal, hogy lehetőséget biztosíthatunk számukra előadások tartására és tanulmányok publikálására.

Jelentsen inspirációt a jövőbeli olvasók és szerzők számára a kötet címének választott Horatius idézet: „Sapere aude!” („Merj gondolkodni!”)

*A Szerkesztők
Szeged, 2019. november 26.*

Miért éppen az Egyesült Államok? Egy német-amerikai kolónia története¹

Berczeli-Nemcsényi Alex

After its foundation in 1783, the United States became politically and economically unified in/during the 19th century. As a result of its dynamic development, it has always been a land of opportunity for the immigrants. Millions of immigrants left the politically and economically divided Europe for the New World. Many of them migrated from Germany and their numbers increased considerably from the 1830s.

In my essay I examine the following questions in connection with German immigration to the United States. Why did they leave? How did they begin a new life in the North-American continent? How did their colonies function? I pay special attention to a so-called Latin-colony, Sisterdale, which was founded by an association of German-American intellectuals, named *Der Freie Verein*. Who were behind of the organization? What principles guided them? How did they respond to the social changes in the United States?

Keywords: United States, German-Americans, Abolitionism, Latin-colonies, Texas

¹ A kutatás Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

A 19. században a fegyveres konfliktusoktól, politikai, társadalmi és gazdasági ellentétektől megosztott Európából több millió emigráns érkezett az Egyesült Államokba. A Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Első Konferenciáján elhangzott előadásomban, s jelen tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy miért indultak útnak, s telepedtek le az Újvilágban az európai bevándorlók. Közülük is kiemelten foglalkozom a német-amerikaiakkal. Hogyan kezdtek új életet az észak-amerikai kontinensen, miként működtek az általuk létrehozott kolóniák. Közösségeik közül kiemelt figyelmet fordítok Sisterdale-re, egy úgynevezett Latin-kolóniára, ahol egy német értelmiségiekből álló kör és az általuk létrehozott szervezet, a *Der Freie Verein* is működött. Kik álltak az egyesület mögött, milyen elvek vezérelték őket és hogyan reagáltak az Egyesült Államokban zajló társadalmi változásokra?

Az Amerikai Egyesült Államok dinamikus fejlődése, az egyént és az egyén vállalkozásait támogató politikája, rangok nélküli társadalmi miatti a lehetőségek földjeként jelent meg az európai bevándorlók számára. A napóleoni háborúk hatására már a 18. és 19. század fordulóján, 1790 és 1820 között 250 ezren érkeztek, ebből csak az 1812-1814-es angol-amerikai háborút követő öt évben, 1815 és 1820 között mintegy 100 ezren telepedtek le az Egyesült Államokban.² Ezután a bevándorlás mértéke egyre növekedett, az 1820 és 1920 között eltelt száz év alatt 38 millió európai utazott az Újvilágba.³

Ennek a nagymértékű kivándorlásnak egyik oka az a demográfiai robbanás volt, ami az 1750-es és 1900-as évek között zajlott le Európában, ugyanis ekkor a kontinens népessége 150 millióról 400 millióra emelkedett.⁴ Serkentették a folyamatot azok a környezeti tényezők, gazdasági, társadalmi változások, feszültségek és fegyveres konfliktusok is, amelyek a 19. század első felében zajlottak le az Óvilágban. A napóleoni háborúk, s az utánuk kivetett magas adók, illetve a fokozódó élelmiszerhiány miatt is egyre többen indultak útnak.⁵ Az 1848-as európai forradalmakat követően sokan politikai okokból kényszerültek emigrálni. Az Egyesült Államokban ismeretlen volt az egyházi tized, a kötelező katonai szolgálat, a sorozás, a cenzúra és a törvényben rögzített társadalmi különbségek.⁶ Az amerikai szövetségi kormányzat is támogatta az egyéni vállalkozásokat, főképp azokat, amelyek a 19. század első felében megszerzett területek benépesítésére irányultak. A Kongresszus törvényileg rendelkezett arról,

² HEIDEKING – MAUCH 2006. 95.; JOHNSON 2016. 287.

³ DEGLER 1993. 282.

⁴ JOHNSON 2016. 286.

⁵ A fokozódó élelmiszerhiány az 1816-os év kedvezőtlen időjárása, az 1825–26-os, 1826–27-es és az 1829–30-as kemény telek miatt alakult ki. JOHNSON 2016. 291.

⁶ JOHNSON 2016. 292.

hogy a telepesek olcsón juthassanak földhöz. A bevándorlók közül sokan a keleti-parti gyárakban helyezkedtek el, mások pedig a vasút- és csatornaépítési munkálatokban vettek részt.⁷ De többen telepedtek le az Egyesült Államok által megszerzett új, nyugati és déli területeken is, ahol farmerként, vagy ültetvényes gazdaként kezdtek új életet.⁸

A 19. század elejétől egészen az 1850-es évekig a bevándorlók jellemzően Nyugat- és Észak-Európa gazdaságilag és társadalmilag is fejlettebb régióiból indultak útnak. Leginkább Nagy-Britanniából, Franciaországból, Németalföldről és Németországból, valamint Skandináviából.⁹ Az útnak indulást az a tény is segítette, hogy azok, akik már letelepedtek, rendszeresen írtak haza családjuknak, a helyi újságoknak is küldtek cikkeket, illetve nem egyszer haza is látogattak. Ezek a beszámolók gyakran kissé eltúlozva írták le az Egyesült Államokban tapasztalt anyagi jólétet és biztonságot, egyrészt azért, hogy igazolják döntésüket, másrészt, hogy minél több mindenkit meggyőzzenek arról, kövessék példájukat.¹⁰

A német területekről érkező bevándorlók száma az 1830-as évektől kezdett látványosan emelkedni, s a század során az 1854-es év volt az egyik csúcspont, amikor 215 ezren vándoroltak ki.¹¹ Egységes telepeket hoztak létre a középnyugati államokban, Indiana, Illinois, és Missouri területén, illetve többen az olyan nagyobb városokba költöztek be, mint Cincinnati, St. Louis vagy Milwaukee.¹² Ők elsősorban az ipari szektorban találtak munkát, s bekapcsolódtak az Egyesült Államok sajátos viszonyai között formálódó munkásmozgalomba is, ami jelzi, hogy érzékenyen reagáltak az Újvilág társadalmának problémáira.¹³ De többen telepedtek le a déli államok mezőgazdasági művelésre alkalmas területein. Közülük is népszerű volt Texas, ahová már 1836 és 1845 között nagy számban költöztek be németek.¹⁴ Az 1850-es évek közepére már 35 ezer németajkú bevándorló élt itt, s az államon belül a legnagyobb számban jelenlévő Óvilágból érkezett kisebbség voltak.¹⁵

⁷ SELLERS ET AL 1995. 165.

⁸ A déli területekre, azon belül is Texasba történő bevándorlásról bővebben: KÖKÉNY 2007.

⁹ FRANK 2018. 78.; DEGLER 1993. 282.; JOHNSON, 2016. 386.

¹⁰ DEGLER 1993. 283-284.

¹¹ HAWGOOD 1940. 57.

¹² SELLERS ET AL. 1995. 165.; HAWGOOD 1940. 77-78.

¹³ A német bevándorlók szerepéről az Egyesült Államokbeli munkásmozgalomról bővebben: BERCZELI-NEMCSÉNYI 2018.

¹⁴ HAWGOOD 1940. 104.

¹⁵ CONNOR 1972. 174.; HALEY 1985. 120.

A Texasba történő kivándorlásban is megfigyelhető az, hogy a már kiutazottak levelei, beszámolóí hatást gyakoroltak az otthon maradtakra. A kivándorlás elindításában fontos szerepe volt Johann Friedrich Ernstnek, aki 1829-ben kelt át az óceánon. Az 1832 februárjában barátainak írt úgynevezett „amerikai levelében” szinte csak pozitívumokról számolt be, aminek hatására sokan indultak útnak. Többeket motivált Detlef Dunt 1834-ben megjelent *Utazás Texasba, valamint az országból származó hírek: a németeknek, akik Amerikába szándékoznak utazni* című munkája.¹⁶ Ebben megjelentette Ernst levelét is, de az 1833-ban Texasban tett útján tapasztalatról is beszámolt úgy, hogy összehasonlításokat tett az ott lévő társadalmi és gazdasági viszonyok, valamint az otthoni állapotok között. Más műfaja volt Charles Sealsfield *Kabinkönyv, avagy történetek a texasi életről* című 1841-ben megjelent könyvének, hiszen ez egy történelmi regény volt. A szerző kiemelte a Texasi Köztársaságban tapasztalható lehetőségeket és a szabadságjogok gyakorlásának a nagyszerűségét, így még több vállalkozó szellemű németet vonzott Amerikába.¹⁷

A beszámolók mellett a Texasba történő kivándorlást az is jelentős mértékben serkentette, hogy 1842-től már szervezett formában segítették a németek kiutazását és letelepedését. Ebben az évben alapították meg *Verein zum Schutz deutscher Einwanderer in Texas-t - Texasi Német Bevándorlók Védelmére Létrehozott Egyesületet* – röviden *Adelsvereint*. A Texasban található termékeny földterületek, valamint az alacsony vámok és a kereskedelemben rejlő lehetőségek nagyon vonzóvá tették a területet a németek számára. A gazdasági szempont mellett fontos volt az is, hogy az *Egyesület* tagjai abban reménykedtek, hogy nagy számuk révén a fiatal államban politikai befolyásra is szert tehetnek. Megbízottjainak az volt a feladata, hogy földművelésre alkalmas területeket vásároljanak a Texasba kivándorlók számára.¹⁸ A szervezet anyagi hátterének a megteremtése és a vásárlásokkal kapcsolatos tárgyalások elhúzódtak, így végül az első kolóniát 1845-ben alapították meg New Braunfels néven, a másodikat, Fredericksburgot 1846-ban, a harmadikat, Castellt pedig 1847-ben.¹⁹ Ezekon a kolóniákon a németek döntő többsége mezőgazdasággal foglalkozott, s birtokaikon eleinte búzát, rizst, majd később kukoricát termesztettek, de néhányan gyapotültetvényeket is létrehoztak. Az *Egyesületet* azonban több pénzügyi válság is sújtotta, s 1847-ben csődöt jelentett. Ettől függetlenül továbbra is folyamatosan érkeztek német bevándorlók Texasba.

¹⁶Eredeti német címe: *Reisenach Texas nebst Nachrichten von diesem Lande: fuer Deutsche, welche nach Amerika zu gehenbe absichtigen* DUNT, 1834.

¹⁷ Eredeti német címe: *Das Kajütenbuch, oder Schilderungen aus dem Leben in Texas*, SEALSFIELD, 1841.

¹⁸ FEHRENBACH, 1968. 283-284.

¹⁹ FEHRENBACH, 1968. 294.

Az 1830-as évektől kezdődően a vidékre települt, elsősorban értelmiségi bevándorlók körében megjelent az a gondolat, hogy Új-Anglia és Új-Spanyolország mintájára megszervezzék saját államukat, Új-Németországot.²⁰ Igaz, az elképzelés korábban is megjelent, és már a 18. század második felében serkentő hatással volt a kivándorlásra, gyakorlati megvalósítására csak 1830 és 1855 között tettek kísérletet.²¹ Az 1830-as években Missouriban, az 1840-es évek közepétől kezdődően Texasban, az 1840-es évek végén és az 1850-es évek elején Wisconsinban. Ezek a próbálkozások más-más módon, de ugyanazzal a céllal történtek.²² Meghonosítani a német kultúrát és az általuk fontosnak tartott eszméket az Egyesült Államokban. Létrehozni egy olyan államot, amely földrajzilag különálló, független minden külpolitikai befolyástól, illetve, ahol mentesülnek a korábbi európai politikai, társadalmi vagy gazdasági különbségektől.²³ Az elképzelés megvalósítására a déli területeken létrejött agrárközösségek voltak alkalmasak, ahol a letelepült németek megőrizhették etnikai különállásukat. A főként földművelésre alkalmas területen európai mintára kis és közepes birtokokat hoztak létre. Azonban az 1850-es évek közepétől kezdődően az Új-Németország megalapítására tett kísérletek lassan abbamaradtak. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy véget ért a németek első nagy bevándorlási hulláma, másrészt pedig a század második felében egyre többen költöztek be a városokba is, ahol gyorsabban asszimilálódtak a többségi társadalomba, mint vidéki társaik.²⁴ Harmadrészt az évtized végére az is világossá vált, hogy az Egyesült Államok már nem alkalmas egy, az angoltól eltérő nyelvű állam létrehozására.²⁵

A déli területekre települő német értelmiségiek a korabeli európai nézetek mellett a klasszikus görög-latin műveltséget is vitték magukkal. Az általuk alapított kolóniákat Latin-kolóniának nevezték.²⁶ A déli államokban, köztük Texasban is, az ültetvényes rabszolgatartó birtok volt a meghatározó, mely gazdálkodási módot a német földbirtokosok nem tudták támogatni. Nem is alkalmaztak rabszolgákat, az afroamerikaiakat szerződéses viszonyban, szabad munkaerőként foglalkoztatták.²⁷

Sisterdale azért emelkedik ki a Latin-kolóniák közül, mert az ide települt német-amerikaiak egy aktívan politizáló kört hoztak létre, amely fontos szerephez jutott a 19. században. A kolóniát egy német szabadgondolkodó, Nicolaus Zink alapította

²⁰ HAWGOOD 1940. 95.

²¹ HAWGOOD 1940. 97.

²² HAWGOOD 1940. 104.

²³ HAWGOOD 1940. 96-97.

²⁴ HAWGOOD 1940. 97., 107.

²⁵ HAWGOOD 1940. 102.

²⁶ FEHRENBACH 1968. 295.

²⁷ HAWGOOD 1940. 105-106.

1847-ben.²⁸ Zink építészmérnök volt, 1812-ben született Bajorországban, s feleségével együtt az *Adelsverein* telepeiseiként vándoroltak az Egyesült Államokba. 1844 és 1845 között részt vett az Egyesület első kolóniájának, New Braunfelsnek a megalapításában és felépítésében, de 1847-ben családi okok miatt elköltözött. A Sister Creek völgyben vásárolt földet s a helyet elnevezte Sisterdale-nek. Nem sokkal később Ottomar Behr természettudós és meteorológus is csatlakozott hozzá családjával.²⁹ Később több, 1848 után kivándorolt értelmiségi is odaköltözött. Mivel liberális eszméket vallottak, Sisterdale vezetését, működését is ezen elvek mentén alakították ki. Így a település a német-amerikaiak által képviselt abolícionizmusnak is az egyik központjává vált.³⁰

Az értelmiségi kör egyik vezető alakja volt Ernst Kapp, filozófus, földrajztanár, aki az 1848-as forradalom alatt megjelent, porosz államról írott kritikája miatt emigrált az Egyesült Államokba. Miután letelepedett Sisterdale-ben, farmerként, ácsként és állattenyésztőként dolgozott, de nem adta fel politikai tevékenységét sem.³¹ 1865-ig élt az Egyesült Államokban, majd a polgárháború után visszatért Németországba, ahol megbetegedett, így már nem térhetett vissza Texasba.³²

A kör másik kiemelkedő alakja Eduard Degener volt, aki 1848-ban részt vett a Frankfurt-am Mainban tartott német parlament első ülésén, s emiatt 1850-ben emigrált az Egyesült Államokba és Sisterdale-ben telepedett le. Az 1865-ös békekötést követően tagja volt az alkotmányozó konvencióknak, s 1870-től 1871-ig kongresszusi képviselő is volt.³³ August Siemering, újságíró, publicista az 1848-as forradalmat követően 1851-ben telepedett le a texasi Latin-kolóniában, ahol tanárként helyezkedett el. Ő volt a titkára az 1854 májusában San Antonióban tartott német-amerikai telepesek nagygyűlésének, s Degenerhez hasonlóan a polgárháborút követően is aktív maradt. 1865-ben kezdte el kiadni saját lapját, *Freie Presse für Texas – Szabad Sajtó Texasnak* címen, amely az egyik legolvasottabb déli republikánus lap lett.³⁴

Ernst Kapp vezetésével ebből a körből alakult meg 1853 végén a *Der Freie Verein*, a Szabadság Egyesület, amelynek elnökévé is őt választották. Az Egyesület legfontosabb célja az volt, hogy választ találjon a korszak fontos, gazdasági változásokból adódó társadalmi kérdéseire. Nem sokkal megalakulásukat követően,

²⁸ LINCH 2010.

²⁹ CHESTER – GEUE 1966. 14.

³⁰ LINCH 2010.

³¹ JORDAN 2010.

³² SASS 1978. 95.

³³ HOOKER 2010.

³⁴ GOLD 2010.

1854 elején az úgynevezett Louisville-i programban nyíltan elítélték a rabszolgaságot és egyenlő jogokat követeltek az afroamerikaiaknak.³⁵

Ugyanebben az évben a *Der Freie Verein* is részt vett a német-amerikai telepesek nagygyűlésén San Antonióban.³⁶ Ezen a gyűlésen Kapp vezetésével egy nyilatkozatot fogalmaztak meg, amely egyaránt tartalmazott politikai, társadalmi és vallási reformokra vonatkozó javaslatokat. A kiáltvány nyíltan elítélte a rabszolgaságot, s több ponton közvetve vagy közvetlenül érintette az afroamerikaiak helyzetét is.³⁷ Abban a pontban, amelyben közvetlenül a rabszolgaságról van szó, kritikus hangnemben nyilatkoztak az intézményről. Azt írták, hogy „*a rabszolgaság az ördögtől való, amelynek eltörlése a demokratikus elvek követelménye.*”³⁸ Követelésük lényege volt, hogy „*a szövetségi kormányzat tartózkodjon minden beavatkozástól a rabszolgaság kérdésében*”, vagyis azokban az államokban, ahol már fennáll az intézmény, ne törölje el azt.³⁹ Bár addig a politikai és társadalmi reformokat sürgető pontokban kimondatlanul a Kongresszus határozottabb fellépését követelték, úgy tűnik, itt inkább a népszuverenitás elvét kívánták érvényre juttatni. Ezzel párhuzamosan azonban emellett álltak ki, hogy „*ha egy állam a gonosz eltörléséről dönt*”, tehát ha alkotmányában elveti a rabszolgaság intézményét, akkor „*az ilyen állam igényelhesse a szövetségi kormányzat segítségét e cél megvalósítása érdekében*”.⁴⁰ A radikális kezdőmondat után ez a megengedőbb hangvétel azokra a kompromisszumokra hasonlított, amelyek a század első felében próbálták rendezni az északi és déli államok közötti vitás kérdéseket. A nyilatkozatnak ez a pontja egyszerre követelte a tagállamok önrendelkezési jogának tiszteletben tartását és a Kongresszus beavatkozását a szabad államok segítése kapcsán.

A gyűléssel párhuzamosan, s azután is, Sisterdale közösség lakói az Unió és a Republikánus párt programja mellett álltak ki. Emiatt gyakran összetűzésbe kerültek a déli ültetvényes elittel és a régebb óta a területen élő német telepesekkel, bár nem alkalmaztak rabszolgákat és nem is léptek fel nyíltan az intézmény ellen.⁴¹ Sokan bojkottálni kezdték a *San Antonio Zeitungot* és több, hozzá hasonló lapot, amelyek a számukra radikális elveket valló német-amerikaiak írásait megjelentették.⁴² Sőt, a polgárháború alatt a településen statáriumot hirdettek,

³⁵ HONECK 2011. 43.

³⁶ SASS 1978. 89.

³⁷ SASS 1978. 90-91.

³⁸ SASS 1978. 90.

³⁹ SASS 1978. 91.

⁴⁰ SASS 1978. 91.

⁴¹ HAWGOOD 1940. 194.

⁴² HONECK 2011. 44.

August Siemering ellen pedig az Unió melletti nyilvános kiállása miatt a Konföderációs Hadsereg eljárást indított.⁴³ Az 1865-ös békekötést követő rekonstrukciós időszak után Sisterdale lassan jelentőségét veszítette. Egyrészt azért, mert a továbbiakban csak kis számban érkeztek új német telepesek. Másrészt pedig azért, mert az értelmiségi kör tagjainak leszármazottai a városokba költöztek, ahol megőrizhették ugyan etnikai identitásuk egy részét, de asszimilálódtak is az amerikai társadalomba, ahol már nem képviselték markánsan elődeik elveit.⁴⁴

Sisterdale kolónia jó példája annak, hogy az Egyesült Államok mennyiben is jelentette a „lehetőségek földjét” az Európából érkezők, köztük a német bevándorlók számára. Tulajdonképpen egy kísérlet volt, amelynek során a kivándorolt német-amerikai értelmiségiek megpróbálták megvalósítani az általuk képviselt elveket. A *Der Freie Verein*, valamint annak az értelmiségi körnek a működése, amelynek Ernst Kapp is a tagja volt, pedig bizonyítja, hogy a német bevándorlók megőrizték az általuk képviselt elveket, de immár az Egyesült Államok polgáraiként részt vettek a korszak fontos kérdéseinek megválaszolásában.

Jelen tanulmány egy tágabb kutatásba illeszkedik bele, amelyben a 19. századi gazdasági változások társadalomra gyakorolt hatásait elemzem az Egyesült Államokban, különös tekintettel a társadalmi mozgalmak közötti kapcsolatokra. Így további vizsgálódásokat igényel a *Der Freie Verein* tagjainak az életútja, a német-amerikai kolóniák működésének és a köztük lévő kapcsolatnak a feltárása, valamint a kivándorolt németek írásaiban megjelenő Amerika-kép elemzése. Az Újvilág és Európa közötti diplomáciai kapcsolatokról már számos munka jelent meg magyar nyelven, de a társadalmi mozgalmak története eddig kisebb hangsúlyt kapott a kutatásban. Pedig ezeknek a kapcsolatoknak az elemzésével árnyaltabb képet kaphatunk a 19. századi Egyesült Államokról és arról, hogy milyen szálak kötötték össze az Óvilággal.

⁴³ GOLD 2010.

⁴⁴ LINCH 2010.

Bibliográfia

- BERCZELI-NEMCSÉNYI ALEX (2018): Joseph Weydemeyer, Marx „nagykövete” az Egyesült Államokban. In Ferwagner Péter Ákos: *Tehetségek a történettudomány szolgálatában IV.* Szeged. SZTE-BTK. 77-90.
- CONNOR, SEYMUR V. (1972): *Texas. A History.* AHM Publishing Company, Arlington Heights, III.
- DEGLER, CARL N. (1993): *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- DUNT, DETLEF (1834): *Reise nach Texas nebst Nachrichten von diesem Lande.* Bremen, Carl Wilh Wiehe.
- FEHRENBACH, THEODORE REED (1968): *Lone Star, A History of Texas and the Texans.* Collier.
- FRANK TIBOR (2018): *Amerika világai, Angol-amerikai történelmi tanulmányok.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- GEUE, CHESTER W. – GEUE, ETHEK H, (1966): *A New Land Benocked. German Immigration to Texas 1844-1847.* Texas, Library Birding Co. Waco.
- HALEY, JAMES L. (1985): *Texas. An Album of History.* Doubleday&Comp., Inc. Garden City, NY.
- HAWGOOD, JOHN A. (1940): *The Tragedy of German-America, The Germans in the United States of America during the Ninteenth Century – and After.* New York, London, G. P. Putman’s Sons.
- HEIDEKING, JÜRGEN – MAUCH, CHRISTOF (2006): *Geschichte der USA.* Tübingen, Narr Franc Attempo Verlag GmbH.
- HONECK, MISHA (2011): *We are the Revolutionists, German-Speaking Immigrants and American Abolitionists after 1848.* Georgia, The University of Georgia Press.
- JOHNSON, PAUL (2016): *Az amerikai nép története.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÖKÉNY, ANDREA (2007): *Angol-amerikaiak Texasban, 1821-1845.* Szeged, SZTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola.
- SASS, HANS-MARTIN (1978): Man and His Environ ment: Ernst Kapp’s Pioneering Experience and His Philosophy of Technology and Environment, In Linch, Glen E. – Reeves, Dona B.: *German Culture In Texas, A Free Earth; Essays from the 1978 Southwest Symposium,* Twayne Publishers.
- SEALSFIELD, CHARLES (1841): *Das Kajütenbuch, oder Schilderungen aus dem Leben in Texas.*
- SELLERS, CHARLES – MAY, HENRY – MCMILLEN, NEIL R. (1995): *Az Egyesült Államok története.* Budapest, Maecenas Könyvek.

Online hivatkozások

- GOLD, ELLA (2010): Siemering, August, In: *Handbook of Texas*, Texas State Historical Association. <https://tshaonline.org/handbook/online/articles/fsi06> (letöltés dátuma: 2019. április 09.)
- HOOKER, ANNE W. (2010): Degener, Edward, In: *Handbook of Texas*, Texas State Historical Association. <https://tshaonline.org/handbook/online/articles/fde28> (letöltés dátuma: 2019. április 09.)
- JORDAN, TERRY G. (2010): Kapp, Ernst, In: *Handbook of Texas*, Texas State Historical Association. <https://tshaonline.org/handbook/online/articles/fka01> (letöltés dátuma: 2019. április 09.)
- LINCH, GLEN E. (2010): Sisterdale, In: *Handbook of Texas Online*, Texas State Historical Association. <https://tshaonline.org/handbook/online/articles/HNS51> (letöltés dátuma: 2019. április 09.)

Párhuzamok és különbségek a Rajk- és a Slánský-per között

Bessenyei Vanda

This short study focuses on the two major political trials in the Eastern Bloc: the Hungarian Rajk trial in May 1949 and the Czechoslovakian Slansky trial in November 1952. Both of them were the results of Stalin's successful sovietization of the Bloc, and separately they are well known in history. However, since the Rajk trial had an enormous influence on the witch-hunt in Czechoslovakia it is evident that there are several similarities between the two trials beside the differences. Thus, in the center of this study are the similarities and differences between the two trial.

Firstly, it examines the main link between them, the case of Noel H. Field, whose person was a starter point in both trials. The second main points in the study are the smaller similarities which are the patterns of the perfectly directed political trial adapted from the Soviet Union and the importance of the soviet advisors in fabricating the trials.

In the next two parts the study examines the two main differences. Firstly, why Czechoslovakia came up with the final list of defendants so late compared to the Rajk trial. Secondly why the main prosecution changed from Titoism to Zionism.

Keywords: political trial, titoism, zionism, Hungary, Czechoslovakia

Bevezetés

A Szovjetunió által befolyásolt és voltaképpen irányított keleti blokk kommunista államaiban a kommunista pártok hatalomátvétele legkésőbb 1949-re befejeződött. A politikai hatalom kisajátítása és programjaik kidolgozása közben a külpolitikai szintéren ugyanakkor egyre jobban éleződött a hidegháború, amit tetézett a Jugoszláviával való szakítás 1948-ban. Ez a Szovjetunió propagandája révén antikommunista fenyegetést jelentett a blokk államai, illetve magának a Szovjetunió számára. A veszély a mind feszültebbé váló politikában tehát valós, ugyanakkor a propaganda által felnagyított is volt.

A blokk államain belül megindult az „antikommunista”, „bomlasztó” elemek felkutatása és letartóztatása. A Szovjetunióban már lezajlott koncepciós perek mintája alapján Sztálin olyan nagy volumenű politikai pereket szeretett volna a kelet-közép-európai államokban látni, amelyek egyfelől demonstrálják a kommunista erőfölényt a nyugati szabotőrökkel szemben, másfelől, melyek révén biztosíthatta a kommunista pártok (és így az általuk vezetett országok) még közelebbi csatlósokká tételét.¹

Sztálin elképzeléseit azonban az első perek (Albániában Koçi Xoxe pere 1949 májusában, majd Bulgáriában Trajco Kosztové 1949 decemberében) nem valósították meg. Hatásuk és nemzetközi visszhangjuk sem volt igazán jelentős. A két következő nagy kirakatper azonban felülmúlta a várakozásokat: mind az 1949-es magyar Rajk-per, mind pedig az 1952-es csehszlovák Slánský-per a blokk legnagyobb politikai perei lettek.

Kiindulópont és a fő kapocs: Noel Field személye

Noel Haviland Field személye tagadhatatlanul gyűjtőszinórként szolgált mindkét országban a koncepciós perek megindításához, noha jelentősebb szerepet a Rajk-perben kapott. Field személye azonban nem csupán a két tárgyalás perben, hanem később lengyelországi és kelet-német kirakatperekben is megjelent.² A legfontosabb szerepet azonban a Rajk-perben kapta, és annak eredménye révén használták fel a Slánský-per során.

Field 1936 táján kerülhetett kapcsolatba a szovjet hírszerzéssel: már a második világháború előtt a Szovjetunió számára gyűjtött információkat. A spanyol polgárháború alatt is a Szovjetunió ügynökeként dolgozott, a Nemzetek Szövetsége képviselőjében, és itt ismerkedett meg számos, később magas pozícióba kerülő kommunistaival, többek között Rajk Lászlóval is.³

¹ HÓDOS 1990. 10.

² HÓDOS 1990. 48.

³ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 27.

Miután azonban Field felszólalt a sztálinista diktatúra ellen, Moszkva bizalma megrendült benne, amit tetézett, hogy a háború alatt Field nem csupán az *Unitárius Segélybizottság* aktív tagja volt (amelynek során elsősorban Franciaországban és Svájcban dolgozott)⁴ hanem az *OSS*-nek, a *CIA* elődjének tartott hírszerzésnek is dolgozott. Bár az *OSS* egyértelműen támogatta a partizánokat a közös cél, a németek legyőzéséért, Field Allen Dulles-szel, az *OSS* vezetőjével való kapcsolata ismét csak szálkává vált a moszkvai pártvezetés szemében.

A háború után Field célját, hogy újságíróként helyezkedjen el, cikkeit pedig amerikai lapoknak továbbítsa, egy az Egyesült Államokban született ellene szóló vallomás hiúsította meg, ami azt is jelentette, hogy nem térhet haza.⁵ Csehszlovákiában kezdett letelepedési engedélyért küzdeni, amely az Állambiztonság figyelmét is felhívta rá. Megfigyelés alá helyezték, majd 1948 novemberében kihallgatták.⁶ Tekintettel kapcsolataira és a személye iránt táplált bizalmatlanságra, Moszkva végül határozott: Field személye bizonyult megfelelőnek egy újabb, ezúttal Sztálin elvárásainak megfelelő koncepció per megalapozásához.

Ekkorra már Magyarországon szigorúan bizalmas információként kezelték, hogy dr. Szőnyi Tibor a háború alatt Fieldel és Dulles-szel is kapcsolatban állt. Szőnyi letartóztatásához ugyanakkor nyilvánvalóan szüksége volt a magyar Állambiztonságnak Fieldre, így 1949 januárjában Szücs Ernő, Péter Gábor helyettese a magyar Államvédelmi Hatóságnál, Csehszlovákiába utazott, ahol tolmácsolta Rákosi kérését, miszerint Field olyan információk birtokában van, amelyek előmozdíthatják az antikommunista erők leleplezését Magyarországon, személyére tehát a magyar Államvédelemnek van égető szüksége.⁷ Fieldet Szücs „kémgyanús” személyként írta körül, és bár Csehszlovákia Kommunista Pártja (továbbiakban CSKP) kezdetben vonakodott együttműködni, végül beleegyeztek, hogy félrevezetik, és így a magyar hatóságok kezére játsszák Fieldet, akit 1949 májusában tartóztattak le.⁸ Az említett vonakodást az idézte elő, hogy csehszlovák Állambiztonság ekkori vezetője Jindřich Veselý nem akarta Fieldet letartóztatni, erre csak a szovjet tanácsadó Mihail Iljics Belkin altábornaggyal való tárgyalása után volt hajlandó.⁹

⁴ KAPLAN 1990. 20.

⁵ MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2017. 46.

⁶ KAPLAN 1990. 22.

⁷ KAPLAN 1990. 23.

⁸ ZINNER 2013. 183.

⁹ BÁRTA 2019. 60.

A két államban lassan kibontakozó koncepciók perék tehát a Field-ügy révén kapcsolódtak, és noha egyiknek sem kizárólag ez volt az egyedüli alapja, hiszen megkomponálásuk Field személyének felbukkanása előtt megkezdődött, nyilvánvalóan mindkét esetben gyűjtőszinórként szolgált a későbbiekhez. A Field-ügyre alapozott Rajk-perben összesen 347 csehszlovák személyről készítettek jegyzőkönyvet a vallomások alapján,¹⁰ és 17 letartóztatásra kerül sor.¹¹ Letartóztatták többek között Artur Londont (aki Szőnyihez hasonlóan Svájcban lépett kapcsolatba Fielddel), illetve Eugen Löblt¹². Mindketten a későbbi Slánský-per fővádlottjai közé kerültek, amit London túlél, Löblt viszont halálra ítélték.

A szovjet minták és tanácsadók

A koncepciók perék mintáját a Szovjetunióban lezajlott perék gyakorlata szolgáltatta a kelet-európai államok számára. Ezekhez a blokk államaiba kihelyezett szovjet tanácsadók nyújtottak segítséget, akik a hazai irányelvek szerint terelgették az adott ország politikáját.

Jiří Pelikán, csehszlovák politikus szerint a koncepciók pereknek tizenhárom lépcsőfoka volt, amelyek az alábbiak: a párt meghatározza az elhajlás mibenlétét (titóizmus, cionizmus); kampány minden fronton az elhajlás ellen; az elhajlók megnevezése, egyes antikommunista csoportokba való besorolásuk; az elhajlók önkritikát gyakorolnak; a „nép hangja” a önkritikánál komolyabb felelősségre vonást követel; az elhajlók lefokozása, korábbi jogaitól való megfosztása, majd újabb önkritikára való kényszerítése; a bűnök súlyossága miatt a párt és a közvélemény is további büntetést követel; letartóztatás; a vallomások kicsikarása és további letartóztatások; a főbűnösök csoportjának kialakítása, akik megkapják a per forgatókönyvét és betanulják a kiosztott szerepeiket; a párt a forgatókönyv megtárgyalása után meghozza az ítéletet; hisztériakeltés; tárgyalás, majd a beismerő vallomások után ítélet végrehajtás.¹³

Ahogy megkezdődtek a „múltbéli hibák” feltárásai a Magyar Dolgozók Pártján (továbbiakban MDP) és a CSKP-n belül, mind Rajk és Slánský esetében is találtak „sötét foltokat”, melyek Rajk esetében a spanyol polgárháborús múltja és hazai kommunista léte,¹⁴ Slánský esetében pedig egy általa írt 1936-os kritika, ami opportunizmusáért bírálta a Kominternt.¹⁵

¹⁰ ZINNER 2014. 349.

¹¹ PELIKÁN 1971. 77.

¹² Eugen Löbl szlovák közgazdász, külkereskedelmi miniszterhelyettes neve a cseh forrásokban az „Evžen” alakban szerepel.

¹³ PELIKÁN 1971. 25 – 27.

¹⁴ HÓDOS 1990. 57.

¹⁵ KAPLAN 1990. 116.

Mindkét esetben egy államellenes összeesküvő csoport tagjának sorolták be őket, és lettek így a későbbi perek fővádlottjai. Ugyanígy mindkettejüket eltávolították eredeti posztjukról: Rajkot 1948 nyarán helyezték át a Belügyminisztériumból a kevésbé fontos pozíciót jelentő Külügyminisztériumba, míg Slánskýt 1951 szeptemberében nevezték ki a kormány elnökhelyettesévé, megszüntetve korábbi, jóval jelentősebb főtitkári pozícióját. Ezt fokozatos izoláció követte a párton belül. Ennek gyanús voltát leplezve Rajkot 1949 elején nevezték ki a Hazafias Népfront főtitkárának,¹⁶ míg Csehszlovákiában a politikai izoláció mellett is óriási ünneppel ültették Slánskýt az ötvenedik születésnapja alkalmából, amikor, bár Moszkvából már nem kapott üdvözlőt, Gottwald, a CSKP elnöke kitüntette a „*Szocializmus érdemrendjével*”.¹⁷

Letartóztatásuk után sem Rajk, sem Slánský nem ismerték el az ellenük hozott koholt vádakot. A jegyzőkönyvek alapján beismerték, hogy politikájukban követtek el hibákat, amikkel károkat okoztak a pártjaiknak, de az államellenes összeesküvő tevékenységüket tagadták, és csak jóval később sikerült megtörni őket.

Mindkét per során jelentős szerepet játszottak a szovjet tanácsadók, akik a végleges koncepciók kialakításában, a kihallgatást végző államvédelmi tisztek irányításában, illetve Moszkva informálásában játszottak elsősorban szerepet. A Rajk-per alakító szovjet tanácsadók élén Belkin altábornagy állt, akire valójában azért is volt szükség, mert a kihallgatások során felvett jegyzőkönyvek többsége vagy egymásnak, vagy a teljes koncepciónak mondott ellent, amit tetézték a vallomások visszavonásai is. A kaotikus helyzetben muszáj volt segítséget kérni, ami a szovjet tanácsadók jelenlétét (és az irányítás kezükbe adását) jelentette.¹⁸ A tanácsadók Csehszlovákiában is jelen voltak, a Rajk-per követően mélyen elkötelezett személyek érkeztek az Államvédelem segítségére, élükön Vladimir Bojarszkijjal. És bár Slánský személye sérthetetlen volt, a rá adott terhelő vallomások nem kerültek el a tanácsadók figyelmét, és voltaképpen a CSKP háta mögött irányították rá a kihallgatások figyelmét Slánskýra, Sztálin egyetértésével természetesen. Ezt a változást a tanácsadók tolmácsolták a velük együttműködő csehszlovák tisztviselőknek, és így fokozatosan bontakozott ki az a sikeres koncepció, amelynek vázlatát már Gottwald és Sztálin is kézhez kapta. Bojarszkij munkáját ugyanakkor Sztálin nem tartotta kielégítőnek, és helyét 1951-ben Alekszej Dmitrijevic Beszcsasztnov vette át (és maradt a csehszlovák állambiztonság szovjet főtanácsadója egészen 1954-ig).¹⁹

¹⁶ HÓDOS 1990. 61.

¹⁷ KAPLAN 1990. 130.

¹⁸ KISZELY 2000. 174.

¹⁹ PELIKÁN 1971. 104.

A két per egy-egy hétig tartott. Míg a Rajk per 1949. szeptember 16 – 23, addig a Slánský-per 1952. november 20 – 27. között zajlott. Mindkét esetben a korszak kirakatperei közül a legnagyobb sajtóvisshangot kapták. Akárcsak Rajk és társainak tárgyalását, úgy a Slánský-pert is élőben közvetítette a rádió, és nyújtott tájékoztatást az eseményekről a nyomtatott sajtó.

Továbbá rendkívül fontos megjegyezni, hogy mindkét tárgyalás során születtek halálos ítéletek: a Rajk-per főperében három halálos ítéletet hoztak, a Slánský-perben tizenegyet. Ezen ítéletek ellenére a kirakatpereknek csupán a „kirakat” része zárult le, a főpert hosszan elhúzódó mellékperek követték, további halálos ítéletekkel.

Csehszlovákia a lemaradó csatlós

1949-ben egyértelmű volt, hogy Magyarországon kirakatpert rendez az MDP, és a szűk pártvezetőség körében az is hamar realizálódott, hogy kik lesznek a vádlottak. A Field-ügy után elképzelhetetlen volt, hogy a már megkomponált Rajk-per kivitelezése valami oknál fogva késsen.

Csehszlovákia ezzel ellentétben késlekedett. Bár az elvárás egy kirakatper iránt nyilvánvaló volt, sőt, nem csupán Sztálin, de Rákosi is nyomást gyakorolt, sürgette a CSKP-t. A „csehszlovák Rajk” felkutatása azonban problematikussá vált, és ezt állítólag maga Karel Šváb, ekkor csehszlovák állambiztonsági tisztviselő is beismerte Rákosinak (Švábót később a Slánský-per elítélteként kivégeztek).²⁰

A problémák hátterében, amelyek a per késedelmének közvetlen előidézői voltak, az a demokratikus hagyomány állt, amely Csehszlovákián kívül egyetlen más kelet-közép-európai államra sem volt jellemző a kommunista pártok hatalomátvételét követően. Ennek magyarázata, hogy a CSKP maga is parlamentáris erőként, legálisan működött a betiltásáig. A hosszú ideig demokratikus környezetben működő CSKP 1948-at követően is őrzött valamennyit a korábbi politikai hagyományból és saját tapasztalatiból, igaz, most már ezeket igen korlátozva alkalmazta (vagy egyáltalán nem). Ennek a demokráciával „fertőzött” működésnek volt, többek között, az egyik jellemzője, hogy valódi bizonyítékokat kerestek, mielőtt őrizetbe vették volna a gyanús elemeket. Bizonyítékok híján viszont a „csehszlovák Rajk” megtalálásának esélye is csökkent, ami több lehetségesnek induló, de végül a koncepció per megrendezéséhez alkalmatlan ügyet produkált.²¹ A fővádlott, az államellenes összeesküvő csoport vezetőjének szerepére Vladimír Clementis és Otto Šling személyében két jelölt is akadt. Problémát jelentett ugyanakkor, hogy Clementis ügye a „szlovák burzsoá nacionalistákéval” fonódott össze, de Šling letartóztatását követő vallatások során

²⁰ KOLTAY – BRÓDY 1990. 21.

²¹ BENCSIK – MITROVITS 2018. 15.

is az Állambiztonság és a szovjet tanácsadók legfeljebb regionális ügyet tudtak volna kialakítani.²² Problémát okozott az is, hogy míg Rákosi nem ápolt szorosabb viszonyt Rajk Lászlóval, Gottwald a kezdetektől fogva szorosan együttműködött és baráti kapcsolatot tartott fenn Slánskýval, és éppen ezért vonakodott eleget tenni Sztálin letartóztatási parancsának.²³ Míg tehát Magyarországon Rákosi Mátyás, mint „Sztálin legjobb tanítványa” azonnal és készségesen teljesítette a koncepció per megkomponálását és véghezvitelét, Csehszlovákiában ez problémákba ütközött, a per késett, és végül Slánský lett az áldozata, aki az egész boszorkányüldözés megkezdésében jelentékeny szerepet vállalt.

Titóizmus és cionizmus

A két koncepció per közötti legnagyobb különbség egyértelműen a vádakban van. Bár mindkét esetben államellenes összeesküvésről van szó, az ennek háttérben megbúvó koholt okok már közel sem egyeznek. Ez alapján pedig kiválóan leképezhetőek a Szovjetunió külpolitikájában bekövetkezett változások is.

A Rajk-per szinte közvetlenül Jugoszlávia kiátkozás után zajlott, ennek ellenére a titóizmus kezdetben a koncepciónak csupán egy mellékszálát képezte. A fő vád eleinte Noel Field révén egy Amerika ellenes éllel megkomponált ügy lett volna, ami fokozatosan alakult át titóista koncepcióvá.²⁴ A vád úgy szólt, hogy az amerikai ügynökök fokozatosan jugoszláv kémeket helyeztek előtérbe Magyarországon, akik Rajk és társai révén jutottak titkos információkhoz.²⁵ Rajk a pozíciójából fakadóan titóista kémeket helyezett különböző posztokba, majd már a Köztársaság megdöntése érdekében utasította csoportjának tagjai a fegyveres, illetve a politikai előkészületekre. Utóbbi keretében alárendelték volna az MDP-t, de a vádirat szerint szó volt Rákosi meggyilkolásáról is.²⁶ További vádpontként szerepeltek: háborús és népellenes bűntettek, hűtlenség és kémkedés. A sajtó hasábjain pedig „Tito-klikknek”, „Trockista-kémcsoporthoz”, „férges almának” és a „Gestapo megbízható emberének” nevezték a vádlottakat és Rajkot.²⁷

A három évvel később zajlott Slánský-per azonban már nem elsősorban a titóizmusra vagy a trockizmusra fókuszált, noha nyilván ezek a vádpontok is szerepeltek a tárgyalás során. Kezdetben ugyanis Csehszlovákiában is a két fent említett váddal igyekeztek kirakatpert rendezni, később azonban az a jelentős fordulat következett be a korábbi sémához képest, hogy a szovjet tanácsadók a

²² PELIKÁN 1971. 91.

²³ KAPLAN 1990. 116 – 117.

²⁴ KISZELY 2000. 174.

²⁵ ZINNER 1989. 9.

²⁶ ZINNER 1989. 14.

²⁷ PAIZS 1989. 38 – 90.

trockista összeesküvés helyett a cionista összeesküvést javasolták fő vádként.²⁸ Ennek háttérében külpolitikai okok húzódtak meg, ugyanis az 1950-es évek elején kezdte a cionizmust egyfajta fegyverként látni a Szovjetunió az imperialista nyugat és szövetségesei kezében. A Közel-Keleten elszenvedett külpolitikai kudarcok csak tovább motiválták Sztálint abban, hogy a cionizmust a titóizmusnál és a trockizmusnál is fenyegetőbb ellenségképpé formálja. A zsidó származású Slánský letartóztatásával, így gyakorlatilag két problémát is megoldhatott: egyfelől egy cionista összeesküvőkből álló perrel alátámaszthatta az új anticionista irányelveit, másfelől végre megvolt a személy, aki köré immár biztosan fel lehetett húzni egy nagy volumenű pert.²⁹ A perbe fogott személyek származása is ezt a vonalat erősítette: a vádlottakat nem kizárólag az alapján válogatták be az anticionista kirakatperbe, hogy milyen posztot töltöttek be, hogy így megmutassák, hány helyre jutott be az ellenség, fontos volt az is, hogy minél több zsidó származású személy legyen köztük.³⁰ Slánský fő bűne Rajkhoz hasonlóan a pozíciójából fakadóan maga köré kinevezett személyekkel való államellenes összeesküvés szervezése volt. Természetesen a tárgyalás alatt tovább részletezték a vádak, amelyek többek között az alábbiak voltak: hivatali kötelezettségeik elhanyagolása szabotázs céljából, hazaárulás, kémkedés, katonai árulás, államtitkok kiadása.³¹ Ahogy a vádlottak ellen szervezett kampány, úgy a tárgyalás is antiszemita hangvételben zajlott. Már kihallgatásuk során felhasználták egyes vádlottak zsidó származását degradálásuk céljából.³²

Összegzés

A fenti rövid összevetésből is leszűrhető, hogy a két per számos szálon kötődik egymáshoz, illetve mutat hasonlóságokat, és nem csupán a szovjet minta alapján megrendezett kirakatperek egyes lépéseiben.

Leszűrhető, hogy a Field-ügy mindkét esetben fontos ugródeszkát jelentett a későbbi perek megvalósításához. Gyakorlatilag Field személye és a körülötte kibontakozó ügy tette lehetővé, hogy a kevésbé sikeres albán és bolgár perek után a koncepciók perek a Sztálin által megkövetelt volumennel valósuljanak meg. Field Magyarországnak történt átadásával mindkét országban fokozottan indult meg (illetőleg folytatódott) az ellenségkeresés az egyes párttagok és Field múltbéli kapcsolatai alapján, ennek eredménye pedig a két főperben realizálódott.

²⁸ KAPLAN 1990. 124.

²⁹ HEVŐ 2014. 230. 240.

³⁰ HEVŐ 2014. 233.

³¹ BENCSIK 2016. 280 – 281.

³² KAPLAN 1990. 188.

Field személye mellett azonban Rajk-per önmagában is komoly hatást gyakorolt a csehszlovák Állambiztonság munkájára saját Rajkjuk felkutatása során. A magyarországi tárgyalás alatt tömeges letartóztatások indultak Csehszlovákiában az Államvédelem és egy külön bizottság (az ún. T-Bizottság) kooperációjával.³³ A Rajk-per és a magyar nyomás hatására változásokat vezettek be az apparátuson belül, az újonnan érkezett, elkötelezettebb szovjet tanácsadók segítségével, továbbá átalakították az Állambiztonság felépítését, melynek eredményeként a CSKP és az állambiztonság munkája rendkívüli mértékben összefonódott.³⁴ Ilyen környezetben nem véletlen tehát a Slánský-per nagysága.

Nem lehet azonban eltekinteni a két per között eltelt időtartamról, ami alatt a Szovjetunió külpolitikája, ha nem is gyökeres, de fontos változásokon ment keresztül, amely a Slánský-perben érhető legjobban tetten. Míg Sztálin 1949-ben a koncepciók pereket külpolitikai értelemben Jugoszlávia ellen kívánta felhasználni, addig 1954-re ez az ellenségképpel együtt változott. Sztálin a trockizmust a titóizmusra, majd a titóizmust a cionizmusra „cserélte”,³⁵ a külpolitikai változásoknak megfelelően, noha mind a trockizmus, mind a titóizmus megmaradt a Slánský-per vádjaiában, de már szinte mellékes bűnökként a cionizmus mellett.

A perek utóéletére kitekintve érdemes megjegyezni azt a különbséget, hogy míg 1953-ban Sztálin halálával Magyarországon az „új szakasz” keretében megkezdődött a koholt vádak alapján történt elítéltek rehabilitációja (igaz, a Rajk-per vádlottjainak rehabilitációja még váratott magára), addig Csehszlovákiában csak ekkor indultak meg a Slánský-per mellékpereinek levezésnylése, amely egészen 1954-ig húzódtott.

E korszak két legjelentősebb kirakatpere, és az őket összekötő szálak, a hasonlóságok és eltérések figyelemre méltóak nem csupán a koncepciók pereik kizárólagos vizsgálata szempontjából, de a keleti blokk államainak egymással való kapcsolatainak szempontjából is. Az egyes kommunista pártok és az Államvédelmük közös, vagy éppen olykor konfliktusokba ütköző munkájának kutatása további céljaimat képezik.

³³ ZINNER 2014. 357.

³⁴ PELIKÁN 1971. 82.

³⁵ HÓDOS 1990. 19.

Bibliográfia

- BÁRTA, MILAN (2019) A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel 1945–1949. Történeti vázlat. *Betekintő* 13. évf. 2. sz. 51–67.
- BENCSEK PÉTER (2016): *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BENCSEK PÉTER – MITROVITS MIKLÓS (szerk.) (2018): „*A szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!*” *Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- HEVŐ PÉTER (2014): A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei. In MAJOROS ISTVÁN (főszerk.): *Hindu istenek, számi tigrisek, Balogh András 70 éves*. Budapest, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 229 – 240.
- HÓDOS GYÖRGY (1990): *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. 1948 – 54*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- KAPLAN, KAREL (1990): *The Report on the Murder of the General Secretary*. London, I. B. Tauris & Co Ltd.
- KISZELY GÁBOR (2000): *ÁVH. Egy terror szervezet története*. Budapest, Korona Kiadó.
- KOLTAY GÁBOR – BRÓDY PÉTER (szerk.) (1990): *El nem égetett dokumentumok*. Debrecen, Szabad Tér Kiadó.
- MAJTÉNYI GYÖRGY – MIKÓ ZSUZSANNA – SZABÓ CSABA (szerk.) (2017): *Kémek, korok életek. Erica Glaser Wallach és Noel H. Field története*. Gyoma, Libri Könyvkiadó – Magyar Nemzeti Levéltár.
- PAIZS GÁBOR (szerk.) (1989): *Rajk-per*. Nyíregyháza, Ötlet Kiadó.
- PELIKÁN, JIŘI (szerk.) (1971): *The Czechoslovak Political Trials 1950-1954: The Supressed Report of the Dubcek Government's Commission of Inquiry*. Stanford, California, Stanford University Press.
- ZINNER TIBOR (2014): „*A nagy politikai affér*”. *A Rajk-Brankov-ügy. II*. Debrecen, Saxum Kiadó.
- ZINNER TIBOR (2013): „*A nagy politikai affér*”. *A Rajk-Brankov-ügy. I*. Debrecen, Saxum Kiadó.
- ZINNER TIBOR (bevezető és tanulmány) (1989): *Rajk László és társai a Népbíróság előtt, 40 év távlatából... Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása*. Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség.

A 13-14. századi magyar uralkodók sírhelyének problémái. A székesfehérvári temetkezés hagyományától való eltérés főbb okai¹

Danka Balázs

The most important Hungarian traditional burial site is believed to be Székesfehérvár, but it is not always true. The kings of the 13-14th century rather differ from this tradition. This study examines why the rulers did not choose the 'traditional' burial place. The 13th century is one of the most interesting periods of Hungarian history in regard to the funerals and burials of monarchs and their families. On one hand, the primate could decide where to bury the monarch. On the other hand, if the king had a last will for a favourite site, which he preferred or a beloved member of his family had been buried there, he chose that place for his burial. Sometimes the ecclesiastical leader, archbishop or bishop started a lawsuit for the king's body.

Keywords: Burial sites, Middle Ages, Hungary and Europe, the 13-14th century.

¹ Jelen tanulmány Halmágyi Miklós (MNL BéML) témavezetése alatt készült.

Bevezetés

Székesfehérvárt a jelenlegi közgondolkodás úgy ismeri, mint koronázó várost és a középkori magyar királyok végső nyughelyét. Ez a kép pontatlan. A harminchét középkori magyar uralkodóból tizenötöt temettek el a koronázó városban. Jogosan vetődik fel a kérdés: vajon hova temetkeznek még a középkori uralkodók, különösképpen a tárgyalt, 13-14. századi korszakban? Milyen tényezők játszottak szerepet a végső nyughely megválasztásában? Miért tértek el egyes királyok a székesfehérvári temetkezés már kialakult hagyományától, és mikor temetik őket újra a királyok városába? Vajon külföldön milyen egyházi intézményekbe temetkeztek az uralkodók? Ezekre a kérdésekre keresi a választ ezen tanulmányom.

A székesfehérvári nyughelytől való eltérések első példái

A 12. században középkori uralkodóink kialakítják a székesfehérvári temetkezések hagyományát. Az első uralkodó Szent István után, akit Székesfehérváron helyeztek örök nyugalomra, Könyves Kálmán volt, aki 1116-ban halálozott el.² Kálmán fiának, II. Istvánnak (†1131) ugyan a váradelőhegyi premontrei apátságban adták meg a végtisztességet, de a „Könyves” király unokaöccsétől, II. (Vak) Bélától (1131-1141) egészen III. Istvánig (†1172) fehérvári temetésekkel találkozunk.³ A magyarországi belháborús időszakokban is megfigyelhető, hogy az uralkodónak mindig kijárt a végtisztesség. Azonban III. István (†1172) megtöri a fehérvári temetkezések sorát. Mit mondanak a források az ő haláláról és temetéséről?

Lübecki Arnold a következőt írta III. István halálának körülményeiről: az osztrák herceg, Oroszlán Henrik épp a Szentföldre indult Magyarországon keresztül, mikor megállt Esztergomnál. Majd így folytatta *Lübecki Arnold*: „*Itt azonban nagy gyász sújtotta a hercegeket. Azon az éjszakán ugyanis a királyt méreggel itatta meg, amint mondják, a testvére, akit országából elűzött, és meghalt.*”⁴ A gyászszertartást Lukács érsek celebrálta *Lübecki Arnold* szerint.

Walter Map szintén írt III. István haláláról „*Az udvaroncok apróságai*” című munkájában. Az uralkodót Lukács egyházi átok alá helyezte, mivel az ifjú király

² István fehérvári temetkezése után az Árpád-házi uralkodók szinte kivétel nélkül az általuk alapított egyházi intézménybe lettek eltemetve. Orseolo Pétert Pécsen, Aba Sámuel Abasáron, I. Andrást Tihanyban, I. Gézát Vácon, I. Lászlót Nagyváradon, Salamont feltehetőleg Pulában temették el.

³ A székesfehérvári nyughelyet Könyves Kálmán után II Béla választja, ezáltal megnyitja a fehérvári temetkezés sorát. Béla után II. Gézát, majd II. Lászlót és IV. Istvánt is Fehérvárra temetik. IV. Istvánt az újratemetett királyok közé sorolhatjuk: a Zimonynál elhunyt bukott király földi maradványait egy ideig temetetlenül hagyták, majd Szent István Vértanú templomában helyezték nyugalomra. Ezután vitték holttestét Székesfehérvárra.

⁴ THOROCZKAY 2018. 473.

eltékozolhatta az egyház javait. Később ezt az átkot Lukács feloldotta. A középkori Magyarország történetében ritka jelenség bontakozik ki, a király bűnbánatért megy az esztergomi érsekhez. *Walter Map* szerint Lukács ekkor oldozza fel a bűnbánó királyt ténylegesen. Ez után jelenti ki Lukács, hogy a király egy év múlva ott el is fog halálozni. Lukács végül megbocsát a királynak, miközben könnyezik, míg mások örülnek: „*Talán örvendezzem? Hiszen esztendő múltával, éppen ezen a napon, mindannyiunk zavarodottságára és dühére ugyanezen a helyen holtan találunk majd téged.*” *Walter Map* így folytatja elbeszélését: „*És így is lett.*”⁵

Az esztergomi temetés hátterében feltehetően nem a király végakarata, hanem az érsek óhaja állt. Bárhogy is halálozott el III. István, az bizonyos, hogy Lukács temettette el az egyházi intézményében. A forrásokból azt látjuk, hogy a királyt Esztergomban érte a halál, tehát kézenfekvő volt a közelség miatt ide temetni.

III. István testvérét és egyben utódját, III. Bélát (†1196) Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra. Béla fiának, Imre királynak (†1204) nyughelye azonban ismét eltért a fehérvári temetkezés hagyományától. Az uralkodó halálának helyszínét kutatva bizonytalanságokba ütközünk. *Antonio Bonfini*, humanista történetíró az alábbiakat írja Imre haláláról, temetéséről: „*Testét az egri bazilikában tették le, mert azon a környéken halt meg.*”⁶ *Bonfini* leírása alapján tehát azt feltételezhetjük, hogy azért temették el Egerben a királyt, mivel a környéken halálozott el.

A kérdést *Sugár István* vizsgálta, aki az egri püspökökről írt kiváló munkát. *Sugár* szerint a temetést az egri püspök, Katapán végezte. A püspök döntése volt, hogy az uralkodót saját egyházi intézményében temessék el, mivel az egri várban halálozott el a király.⁷ Mindazonáltal nem ismerjük a király végakarátát, így nem tudhatjuk biztosan, hol kívánt örök békében nyugodni. Imre király halála után III. László (†1204) esetében találunk újra székesfehérvári temetkezést. III. László azon uralkodók közé sorolható, akiknek kevés idő adatott meg a magyar trónon. Öt éves lehetett, mikor a halál elragadta. László fehérvári temetkezése után azonban egészen a 14. századig nem térnek vissza az uralkodó-temetések Székesfehérvárra.

A forrásokból tehát tisztán kivehető, hogy mind III. István, mind Imre későbbi nyughelyük közelében halálozott el. Esztergom és Eger fontos egyházi központok, így érthető, hogy az adott egyházi intézmény vezetője emelni akarta saját érseki/püspöki tekintélyét azzal, hogy oda temettette el a közelben elhunyt uralkodót, ahelyett, hogy Fehérvárra szállíttatta volna a holttestet. A tekintélyes egyházi személy tehát beleszólhatott a király nyughelyének megválasztásába.

⁵ THOROCZKAY 2018. 280 – 281.

⁶ BONFINI 1995.

⁷ SUGÁR 1984. 60 – 61.

III. István és Imre esete után, a 13-14. század során a magyar királyokat nem Székesfehérváron temetik el. Hol helyezik nyugalomra királyainkat ebben a században, és miért pont oda?

Az újratemetések, perek a földi maradványért

Imre fivére, II. András király 1205–1235 között ült a trónon. Székesfehérváron koronázták, Egresen temethették el, a ciszterci kolostorban. Erről így ír a Képes Krónika: „*András király pedig az Úr ezerkettőtőszázharmincötödik esztendejében, uralkodásának harmincadik évében költözött el az Úrhoz. Teste boldogan nyugszik Egres monostorában*”.⁸ A Budai Krónika állítása szerint azonban: „*Teste Váradon, Szent László lábainál nyugszik*.”⁹ *Bácsatyai Dániel* összegyűjtötte a témára vonatkozó forrásokat.¹⁰ Ő úgy véli, hogy több forrás elbeszélése után lehet csak András sírjára vonatkozóan következtetéseket levonni. Ilyen forrásunk többek között *Mügelni Henrik* krónikás, aki szintén a váradi temetkezési helyszínről ír, de a *Chronicon* (Henrik munkája) egy változata Fehérvárt említi, mint helyszínt.¹¹

András feleségének, Jolántának a sírja, egészen biztosan Egresen volt. Az uralkodó teteméért azonban pert indított a pilisi apát, amint azt egy Albericus nevű ciszterci szerzetes művéből megtudhatjuk.¹² A sír hollétét illetően tehát a két helyszín: Várad- és Egres több krónikában is előfordul. Azonban pontos leírás hiányában nehéz azonosítani a végső nyughelyet. *Bácsatyai* hivatkozik a Várad-i kódexre, mely szerint Andrásról nem tudják, hogy Váradon lett volna eltemetve.¹³ A kutató valószínűsíti, hogy az uralkodót Egresen temették el, annak ellenére, hogy az uralkodó első felesége mellé akart temetkezni, Pilisre. Az uralkodó testét végül fia, IV. Béla temettette Egresre, azután, hogy a testéért lezajlott az egyházi per. Ebben szerepet játszhatott az, hogy a fiatal király neheztelhetett apjára, mivel az nem állt bosszút anyja merénylőin, így talán igazságtalannak tartotta volna őt az anyja, Gertrúd mellé temettetni, Pilisre.¹⁴

Gertrúd pilisi nyughelyével *Körmendi Tamás* foglalkozott. A kutató joggal hívja fel arra a figyelmet, hogy Gertrúdnak nem Pilis az egyetlen nyughelye. A pilisszentkereszti sírhely mellett fontos Lelesz premontrei monostora, ahol Gertrúd (†1213) földi maradványainak egy részét őrizhették. Körmendi azon a véleményen van, hogy ez lehet az a helyszín, ahol gyorsan eltemethették Gertrúd bizonyos földi

⁸ BOLLÓK 2004. 175. fejezet: 113.

⁹ HORVÁTH 1973. 77.

¹⁰ BÁCSATYAI 2015. 263.

¹¹ BÁCSATYAI 2015. 284.

¹² BÁCSATYAI 2015. 282.

¹³ BÁCSATYAI 2015. 283.

¹⁴ BÁCSATYAI 2015. 283

maradványait, mivel a forrásokból nem tűnik ki, mely testrészt fogadhatták be a premontreiek.¹⁵ Az utóbbi adatból kiderül valami fontos: Gertrúdot többes-temetkezéssel helyezték végső nyugalomra.

András szűkebb családi körében igen fontos a ciszterci rendhez való kötődés. Mind feleségei, mind lánya,¹⁶ de a király maga is a ciszterekhez temetkezett.

II. András fiát, IV. Bélát (†1270) a minorita szerzetesi közösségnél temették el,¹⁷ ahol felesége, és Béla nevű fia is nyugodott: Esztergomban. A sírhely megválasztása során tehát fontos szerepet játszott, hogy hol nyugodott a király fia, és felesége. IV. Béla testéért ugyanis szintén pert indítottak. A Képes és a Budai Krónika meséli el ezt a történetet: *„testét Esztergomban temették el,”* de a *„testét Fülöp esztergomi érsek a jog ellenére kiásva az említett egyházból elvitette, és jogszerűen a saját székesegyházában temettette el. Eljárása miatt a pápa előtt igen hosszú ideig folyt a per, és a minorita barátok érdekesültek rá, hogy a testet a legnagyobb tisztelettel visszanyerjék.”*¹⁸

IV. Béla esztergomi sírhelyének ügye tehát magához a pápához is eljutott. Jól kimutatható, hogy sokszor a magas rangú egyházi személy dönthetett a király nyughelyének megválasztásáról.

IV. Béla fiát, V. Istvánt (†1272) sem Fehérvárra temették. Testvére, Margit iránti szeretetből a Nyulak szigetén levő beginák kolostorába temetkezett a krónika szerint. Ezen a domonkos kolostort érthetjük.¹⁹ Ennek több oka is van: egyrészt István nem ápolt jó viszonyt apjával, a későbbi Szent Margittal, testvérével viszonyt igen jó kapcsolatban álltak. Kérdéses azonban, hogy vajon a szigeten belül hol van a tényleges sír, mivel azt az 1838-as árvíz szinte teljesen elpusztította. Az tény, hogy *Ráskai Lea*, Margit szentéletrajzának leírója láthatta még épségben a testvérek sírját, hiszen munkájában elég jól körbeírja, hogy is nézett ki V. István sírja: *„Ev maga Istvan kiral halála vitan yt temettete magat az nagy oltar mellett az euangeliom fevel az magas veres maruan kev koporsó alat.”*²⁰

IV. (Kun) László (†1290) esetében a nyughely több szempontból is érdekes. A királyt a halál Körösszeg vára alatt érte: megölték az általa kedvelt kunok.²¹

¹⁵ KÖRMENDI 2014. 100 – 102.

¹⁶ András felesége, Gertrúd a cisztercieknél találta meg a végső nyughelyet, igaz, Lelesz is beleszámít a királynő nyughelyei közé Körmendi kutatási eredménye alapján. Mindazonáltal András, Egresben, Courtenay Jolán Egresben, és András lánya, Jolánta nyughelye (Vallbona, Spanyolország) ciszterci rendnél található meg.

¹⁷ A minoriták a ferences rend egyik ága.

¹⁸ HORVÁTH 1973. 78.

¹⁹ Krónikáink magyarul 2007. 64.

²⁰ FEUERNÉ 1946.

²¹ HORVÁTH 1973. 80.

Földrajzilag a vár inkább Nagyváradhoz lett volna közel. Mindazonáltal a pogánynak tekintett IV. László holttestét nem volt hajlandó befogadni a nagyváradi püspök. Végül valószínűleg Gergely csanádi püspök temethette el Csanádon.²²

III. András (†1301) temetési helyszíne igen különleges: a budai várban a minoritákhoz temették el.²³ A temetés helyszíne nem véletlen: az uralkodót Budán érte el a halál, azonban régészetileg sírját még nem sikerült ténylegesen beazonosítani.

III. András halála (1301. január 14.) utáni zavaros években Anjou Károlyt, Přemysl Vencelt és Wittelsbach Ottót is magyar királlyá koronázták: Károlyt és Vencelt 1301-ben, Ottót 1305-ben. Vencelt, miután Magyarországon sikertelennek bizonyult, apja 1304-ben hazavitte magával Csehországba. Mind apja, mind Vencel sírja Königsaalban van,²⁴ a mai Zbrslavban, a ciszterciak rendházában. Wittelsbach Ottót, aki Vencelt követte a trónon, Seligenthalban²⁵ temették el, mely szintén ciszterci fennhatóság alatt állt. Ottó után nem találunk több ciszterciakhez temetett magyar uralkodót.

I. Károly (†1342) ismét Székesfehérvárat választotta, mint nyughelyet, ez a szándéka jól látszik abban, hogy a fehérvári templomot felújíttatja, egyben megjelöli, mint végső nyughelyet. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egyik feleségét, Luxemburg-i Beatrixot Nagyváradon temették el.²⁶ Károly fia, Nagy Lajos ugyancsak Székesfehérvárra temetkezett.

II. Károly királyt (†1386), sem Fehérváron temették el. Mindösszesen egy év adatott neki a trónon. Haláláról, és temetéséről Thuróczy János ír krónikájában: *„Károly királyt azután elvitték, Visegrád magas várában őrizték; ott sebébe, mint némelyek mondják, mérget adtak, ez megbénította torkát, elfojtotta lélegzetét, így végezte gyászos életét.”* Majd így folytatja: *„s a mindenható szerencse még a temetést is megtagadta tőled, mely minden halandónak egyaránt kijár. Az említett Visegrád vára alatt épült Szent András klastromában nem kevés évekig hevert romladozó tetemed temetetlenül; emberi nyomorúság szörnyű képe, jövődő királyok nagy bizonyosága és példája lettél! Előbb ugyanis ez a király megátalkodott a római egyház ellen, s megtagadta a szicíliai királyságért járó évi hűbéradót; ezért*

²² SZABÓ 1886.

²³ BOLLÓK 2004. 187. fejezet: 119.

²⁴ HILSCH 1991. 1325.

²⁵ STÖRMER 1998. 674 – 675.

²⁶ SKORKA 2016. 175 – 195.

*a pápa nem sokkal romlásának napja előtt, kiközösítés alá vette. Ez volt az oka annak, hogy nem fogadta be szentelt föld a király tetemét.*²⁷

A fentebb említett példán is jól látszódik, hogy milyen fontos szerepet játszott a halál helyszíne a sírhely kiválasztásában.

Anjou Mária (†1385) és férje, Luxemburgi Zsigmond (†1437) újfent megtörték a fehérvári temetkezés hagyományát: egyrészt alapot adhatott nekik Nagyvárad abból a szempontból, hogy Anjou Károly egyik felesége már ott találta meg végső nyughelyét. Zsigmond azonban igen tisztelte Szent Lászlót, a lovagkirályt, erre bizonyíték lehet László hermája vagy vára az Al-Duna partján, valamint az a szobor, ami 1390 táján készült Nagyváradon.²⁸

A 15. és 16. században Habsburg Albert (†1439), Hunyadi Mátyás (†1490), II. Ulászló (†1516), II. Lajos (†1526), és Szapolyai János (†1540) voltak azok a királyok, akik Fehérvárra temetkeztek. A külföldön elhunyt királyok – V. László (Prágában), I. Ulászló (a várnai csatában) – földi maradványai érthető módon külföldön nyugszanak.

Összegzés

A fenti áttekintésből is kitűnik, hogy a temetés színhelyének megválasztásánál fontos szerepet játszott az elhalálozás helyszíne. III. István és Imre király esetében elmondható, hogy a temetésüket celebráló főpásztor emelni akarta saját érseksége/püspöksége tekintélyét azzal, hogy oda temettette el a közelben elhunyt uralkodót, ahelyett, hogy Fehérvárra szállította volna a földi maradványokat. Egyes uralkodók esetében igazolható, hogy végakaratainak megfelelően helyezték nyugalomra egy adott egyházi intézménybe. II. András, IV. Béla, V. István esetében egyaránt elmondható, hogy kedves hozzátartozója mellé temették. A fenti tényezők tehát szerepet játszhattak abban, hogy 13. századi királyaink jelentős részét nem a koronázási székelyre, Fehérvárra temették, olyannyira, hogy a század során szinte hagyománnyá vált, hogy a királyokat nem Fehérvárra temetik. A külföldről hazánkba érkezett Anjou Károlynak azonban dinasztiaja megerősítése érdekében érdemes volt maga számára egy régi, hagyományos magyar temetkezőhelyet nyughelyül kijelölnie: így a 12. századi szokást fölújítva a magyar királyság és egyházszervezet megalapítója, Szent István közelébe helyezték örök nyugalomra. Így a székesfehérvári temetkezés tradíciója – ha nem is maradéktalanul – de visszaállt az Anjouk hatalomra jutásával.

²⁷ THURÓCZI: 1957.; Thuróczi nem fejt ki krónikájában, de a kolostor akkoriban a bencés szerzetesrend kolostorában volt. Később a királyt ebben az egyházi intézményben is temették el. Vö.: <http://www.visegrad.hu/allamalapitas-kora-i->

²⁸ KERNY 1987: 528 – 529.

Bibliográfia:

- BÁCSATYAI DÁNIEL (2015): Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései. *Századok*, 149. évf. 1. sz.
- BOLLÓK JÁNOS (2004): *Képes Krónika*. Budapest, Osiris kiadó.
- BONFINI, ANTONIO (1995): *A magyar történelem tizedei*. Budapest, Balassi Kiadó.
- FEUERNÉ TÓTH RÓZSA (1964): V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. In Tarjányi Sándor (szerk.): *Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve XXI*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 115-131.
https://epa.oszk.hu/02000/02007/00021/pdf/EPA2007_bp_regisegei_21_1964_115-131.pdf (letöltés dátuma: 2019. szeptember 5.)
- HILSCH, PETER (1991): Königsaal. In *Lexikon des Mittelalters, V. Band*, München-Zürich, Artemis Verlag.
- HORVÁTH JÁNOS ford. (1973): *Chronica Hungarorum*. Budapest, Zrínyi Nyomda
- KERNY TERÉZIA (1987): *Der Kult des heiligen Ladislaus in der Sigismundzeit. Művészet Zsigmond király korában: 1387-1437*. Budapest, Budapest Történeti Múzeum.
- KÖRMENDI TAMÁS (2014): A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Majorossy Judit (szerk.): *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete 1213-2013*. Szentendre, Ferenczy Múzeum.
- KRISTÓ GYULA szerk. (1999): *Az államalapítás korának írott forrásai (továbbiakban ÁKIF)*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KULCSÁR PÉTER (2007): *Krónikáink magyarul*. Budapest, Balassi Kiadó.
- SKORKA RENÁTA (2016): *Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről 3*. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány.
- STÖRMER, WILHELM (1998): *Neue Deutsche Bibliographie: 19*. Berlin, Band, Dunkel & Humboldt Verlag.
- SUGÁR ISTVÁN (1984): *Az egri püspökök története*. Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- SZABÓ KÁROLY (1886): *Kun László. 1272-1290*. Budapest, Franklin Társulat.
<http://mek.oszk.hu/05600/05600/html/> (letöltés dátuma: 2019. szeptember 6.)
- THOROCZKAY GÁBOR (szerk.) (2018): *Írott források az 1116 – 1205 közötti magyar történelemről*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- THURÓCZI JÁNOS (1957): *Magyar Krónika*. Magyar Helikon.
<https://mek.oszk.hu/10600/10633/10633.htm> (letöltés dátuma: 2019. szeptember 6.)

Függelék

Helyszín	Nyughely titulusa	Nyughely száma	Eltemetett uralkodók
Székesfehérvár	társaskáptalan	15	
Nagyvárad	Székesegyház – püspökség	3	
Pécs	Székesegyház – püspökség	1	
Feldebrő/Abasár	bencés szerzetesrend		
Tihany	bencés szerzetesrend		1
Szekszárd	bencés szerzetesrend		1
Pula/Görögország	bencés szerzetesrend		1
Vác	Székesegyház – püspökség	1	1
Somogyvár?	bencés szerzetesrend		
Váradhegyfok	premontrei szerzetesrend	1	1?
Esztergom	Székesegyház - érsekség		
Eger	Székesegyház – püspökség	1	1
Egres	ciszterci szerzetesrend		
Esztergom	Minoriták /ferences szerzetesrend	1	1
Margit-sziget	Beginák /domonkos szerzetesrend	1	
Csanád	Székesegyház – püspökség	1	
Buda	Minoriták /ferences szerzetesrend	1	
Zbrslav (Königsaal)	ciszterci szerzetesrend		
Seligenthal	ciszterci szerzetesrend		1
Visegrád	bencés szerzetesrend		1
Várna/Wawel	TUMBA, Székesegyház – püspökség		1
Prága	Székesegyház – püspökség	1	0!
I.	táblázat: Magyar királyok temetkezőhelyeinek táblázata ²⁹		

²⁹ A táblázatban szereplő adatok forrása: HORVÁTH 1973; BONFINI 1995; BOLLÓK 2004; THÚRÓCZI 1957; *Lexikon des Mittelalters*.

A Nagy Háború emlékezete. Az I. világháborús emlékműállítások Békés megyében¹

Dávid Benjámín

First World War battles demanded a very high human sacrifice from the opposing parties. The war affected almost all members of the male population aged 18–50 years fit for military service. Many of them were forever lost to their families, who couldn't even bury them.

For my research I used documents found in the Békés County Archives about Békés county and I used the press publications with a Békés county appearance (Békés and Körösvidék). In my paper, I use these resources to show the extent to which the memorials took place in the 1920s.

Monuments erected in honor of the heroes have appeared, but what is more important these form a link between the families and the fallen ones. It should be emphasized how the World War I remembrance was influenced by national politics. Using the archives and contemporary press, it is possible to reconstruct what processes can be observed and how the memorial exhibitions took place in the examined county.

Keywords: First World War, heroic dead, monument, remembrance

Bevezetés

A két világháború közötti Magyarországon is jelentős volt az emlékműállítás és az azzal összefonódó hős katonának a kultusza. Az I. világháború hatalmas ember veszteségei indokoltá tették az emlékezet kultusz kialakulását. Magyarország katonai veszteségeit 661 ezer főre teszik, ezen felül 743 ezer főre tehető a sebesültek és 734 ezer főre a hadifoglyok száma. Elmondható, hogy a férfi lakosság 18-50 év közötti katonai szolgálatra alkalmas korosztályának szinte minden tagja érintett volt a háború borzalmaiban. Az adatok tükrében kijelenthető, hogy a háború során behívott férfiak, több mint a fele meghalt, megsebesült vagy hadifogságba esett.² Családi oldalról a legnagyobb problémát az jelentette, hogy nagyon sokukat a halálukat követően nem tudták a szeretteik, rokonság körében végső nyugalomra helyezni.

Dolgozatomban a szakirodalom, a korabeli sajtó és a levéltári források segítségével kívánom összefoglalni, hogy mely településeken zajlottak le emlékműállítások Békés vármegyében az 1920-as években. Írásomban kitérek arra, hogy miként és hogyan szervezték meg és bonyolítottak le az I. világháborús emlékműavató ünnepségeket. A dolgozat alapját Magyar Nemzeti Levéltár Békés megyei Levéltárban gyűjtött források adják, ezen belül is fő- és alispáni dobozok iratai. Továbbá békés vármegyei megjelenésű sajtóanyagot (Békés, Körösvidék) is felhasználásra kerültek a munkám elkészítéséhez.

Békés megye bemutatása

Békés vármegye a tiszántúli kerület egyik régi megyéje.³ Az 1920-es népszámlálás alapján a megyét összesen 311109 fő lakta. A korcsoport adatokat részletesen megvizsgálva az alábbi rajzolódik ki: az 5 éves kor alatt: 9,7% (30287 fő); 6-19 éves kor között: 33,5% (104102 fő); 20-39 éves kor között: 28,5% (88768 fő); 40-59 éves kor között: 18,9% (58696 fő); 60 éves kor fölött: 9,4% (29181 fő); további 78 főnek ismeretlen a kora. A számadatokat megvizsgálva elmondható, hogy a megyén belül kiemelkedő a 20 éven aluliak aránya az összlakossághoz viszonyítva. A férfiak száma 1910-es népszámlálási adatok alapján: 150064 fő (50%) a nők száma: 148646 (50%). 1920-ra férfi: 151.323 (49%) nő: 159.786 fő (51%). A lakosság nemi arányait figyelembe véve elmondható, hogy a világháború hatására a megyei adatokban változást idézett elő. Elsősorban a nők és férfiak arányában a 18-50 év közötti korosztály között figyelhetőek meg a különbségek. A nemzetiségi viszonyokat megfigyelve azt az eredményt kapjuk, hogy a lakosság 79,5%-a (247332 fő) magyar, 1,6%-a (4924 fő) német, 16,8%-a szlovák (52386 fő), 1,9% (6029 fő) román és további 438 fő rutén, szerb, horvát vagy egyéb nemzetiségű. A

² JULIER 1933. 297.

³ RÉVAI 1911. 3. kötet 7-11.

vizsgált korszakban az emberek életében fontos szerepet játszott a vallás, így e vármegye lakóinak számára is. A vallásosság tekintetében a lakosság 27,1%-a (84137 fő) római katolikus, 0,3%-a (904 fő) görögkatolikus, 32,7%-a (101714 fő) református, 34,4%-a (107015 fő) evangélikus, 2,6%-a (8168 fő) görögkeleti, 0,2%-a (720 fő) unitárius, 2,3%-a (7171 fő) izraelita, és 0,4%-a (1280 fő) egyéb vallású vagy felekezet tagja a megyében.⁴ A földrajzi viszonyokból következik, hogy a terület kiválóan alkalmas mezőgazdasági növények termesztésére és állattenyésztésére is. A kereső népesség adatait megvizsgálva azt kapjuk, hogy a legtöbben 67,7% (97214 fő) a mezőgazdaságban dolgoznak; 15,5% (28003 fő) ipar, bányászat, közlekedés, kereskedelem és szolgáltatás valamely ágazatában; 4,1% (5802 fő) a közszolgálat és véderőben; 2,5% (3563 fő) napszámos; 3,8% (5453 fő) házicseléd; 1,8% (2539 fő) nyugdíjas és 0,6% egyéb ágazatban keresi meg a mindennapi betevőhöz szükséges forrásokat.⁵

Háború és emlékezet

A Nagy Háborúval együtt a halál is „demokratizálódott”, ugyanis szinte minden férfinak joga és kötelessége volt harcolni. Ebből adódóan lehet polgári emlékezés kultuszának nevezni az elesett katona emlékeztét.⁶ A háború előrehaladtával és a veszteségek növekedésével hatalmas méreteket öltött a bánat és a gyász az otthon maradt családtagokban, ezzel együtt csökkent a „nemzeti értéke” az elesett katona által meghozott egyes hősiességnek és privát (vér)áldozatnak. Ezzel szemben az elesett katonák a kis közösségeknek (katonai alakulatok, települések, rokonság, család) a hőseivé és áldozataivá váltak.⁷ Ennek révén az ellenséges katona semmilyen módon nem képezheti tárgyát a megemlékezésnek és a hőskultusznak.⁸ Ezen közösségek részévé egyszerre válik a gyász és a dicsőség. Ezzel együtt a nemzeti emlékezet mellett a közösségi emlékezet is kialakul.⁹ A háborús emlékművek és a hozzájuk kapcsolódó emlékezések és programok az idő folyamán funkcionálizálódtak azáltal, hogy politikai tartalommal lettek telítve. A háborús emlékművek egyfajta demokratikus legitimációs szerepet is betöltenek, olyan szempontból, ha az adott személy a háborúban hal meg, akkor megilleti a személy szerinti emlékezésnek a joga.¹⁰ Itt szeretnék kitérni, hogy miként határozható meg a hősi halott fogalma. „*Ettől függetlenül a hadművelleti területen <<meghalt>>*”

⁴ KSH 1920a, 1.

⁵ KSH 1920b, 2.

⁶ GYÁNI 2015. 314-316.

⁷ SÁGVÁRI 2005. 147.

⁸ GYÁNI 2015. 314-316.

⁹ SÁGVÁRI 2005. 147.

¹⁰ GYÁNI 2015. 314-316.

kategóriába sorolt katonák is hősi halotti minősítést kaptak. Véres veszteségnek nevezték a harcban meghalt, harcban megsebesülteket. De a háborúban szerzett sebesülés vagy ott szerzett betegség következtében a háború befejeződése után elhalálozott katonákat is hősi halottnak tekintették."¹¹ Magáról az emlékmű fogalmával kapcsolatban, Kovács Ákos tollából kaphatunk pontos meghatározást.: *„Ezért monumentumok, az emlékművek közé kell sorolnunk azokat a természetes vagy mesterséges alakzatokat, kiképzéseket, különféle emlékjeleket, emlékfákat, szimbolikus sírokat is, amelyeket a háborús évek, megpróbáltatásai alatt vagy az inflációs korszak zavaros időszakában állítottak országszerte.”*¹²

Az I. világháború idején mindennappossá vált az „örökös gyásznak” a jelensége, amelynek értelmében a családtagok számára nem, vagy csak nehezen dolgozható fel a veszteség traumatikus élménye. A háborús gyászról elmondható, hogy kizárólag az egyik nemet és azon belül is elsősorban az egyik korcsoportot érinti. A gyásznak az elviselését tovább nehezíti az is, hogy a rengeteg holttestet nem lehetett eltemetni, továbbá, ha léteznek sírhelyek, azok elérhetetlenek a gyászolók számára.¹³ A háborús éveket követően, az 1920-as évekre változás következett be az emlékművekhez való érzelmi hozzáállás tekintetében. A katona halálának megrázó élménye fokozatosan háttérbe szorult és helyette a „háborús hősiesség” és az önfeláldozás kerültek előtérbe, melynek része, hogy a katona hőskultusza válik jellemzővé a passzív gyász helyett.¹⁴

Bizottságok és törvények

A világháború 1914-es kitörését követően igen hamar felmerült a társadalmi igény arra, hogy a háborúban elesett katona hősök emléke méltóképpen kerüljön megőrzésre. E társadalmi mozgalom következtében hozták létre 1915-ben¹⁵ a „Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottságot” (HEMOB), amely már megalakulását követően kapcsolatot kívánt felvenni a belügyminiszterrel.¹⁶ A HEMOB volt az a szervezet, amely kezdeményezte, összefogta és ellenőrizte az emlékműállítás ügyeit helyi és országos szinten egyaránt. A bizottság közreműködésével valósult meg az alkotások tervezetése, kidolgozása és megvalósítása.¹⁷ 1916 augusztusára oly méretű fejlődést ért el a szervezet, hogy a Hadügyminisztérium által felállított katonai emlékműveknek a tervezeteit

¹¹ HADISÍR NYILVÁNTARTÓ: <http://www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>

¹² KOVÁCS 1991. 104.

¹³ GYÁNI 2016. 155-156.

¹⁴ SÁGVÁRI 2005. 157.

¹⁵ ITT IGAZI HÁBORÚ VAN - AZ I. VILÁGHÁBORÚ PEST MEGYEI FORRÁSAI: <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/emlekmuvek>

¹⁶ HALMÁGYI 1998. 5.

¹⁷ KOVALOVSKY 1991. 91-101.

véleményezte a bizottság.¹⁸ A HEMOB a sablon szobrok ellen úgy védekezett, hogy minden esetben módosítással engedélyezte csak az újabb terveket.

1917 tavasza jelentette azt az időpontot, amely változást hozott az emlékművek állításával kapcsolatban, ugyanis az elesettek emlékének megőrkítésével a társadalmi mozgalom mellett már a magyar törvényhozás is foglalkozott.¹⁹ 1917 tavaszán terjesztette be a belügyminiszter a VIII. tc-t, melynek második paragrafusa az alábbiak szerint rendelkezett: „*Minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel. A részletes szabályokat a belügyminiszter rendelettel állapítja meg.*”²⁰ 1927-ig az 1917-es VIII. törvényen túl még 11 jogszabály, rendelet, utasítás foglalkozott a hősök emlékének megőrkítésével és a sírjaik gondozásával. A törvény ellenére az elhúzódó háború és a hadigazdaság miatt a városok, községek és falvak lakossága súlyos anyagi nehézségekkel küszködött, így a települések közterein nem tudott megvalósulni a tömeges emlékműállítás. A nagyobb településeken volt lehetőség a szoborállításra, elsősorban azokon a helyszíneken, ahol katonai létesítmények voltak. A katonaság mellett az elítélhető rétegek támogatták és szorgalmazták az emlékműállítás, ezeken valamilyen formában sokszor a saját emléküik megőrkítése is cél volt. Ezzel szemben a lakosság az elesett hozzátartozójuk emlékét igyekezett megőrkíteni. Az esetek többségében az emberek lehetőségük szerint, inkább a településeken eltemetett katonák temetői emlékeire és emlékműveire adakoztak.²¹

A Belügyminisztérium a hősi emlékművekkel kapcsolatos kérdéseket 1922-ben vette elő újra. Az 1918. november 16-án megalakult Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum fontos feladatának tekintette az elesettek neveinek, adatainak összegyűjtését. Ennek a példája az, hogy 1920. július 21-én körlevelet intézett valamennyi vármegyei katonai parancsnoksághoz, melyben kérte „*annak megállapítását, hogy kiket veszítettünk el a véres világháborúban*” (adatgyűjtés), és indítványozta „*írott, vagy művészeink által készített emlékek*” állítását.²² A világháborút követően maga a múzeumok is kiveszik a részüket az emlékezetpolitikában azzal, hogy a tárgyi anyagok nevesítve, archiválva és rendszerezve vannak az intézményben. A kiállítás révén pedig képesek a hősiesség

¹⁸ HALMÁGYI 1998. 5.

¹⁹ HALMÁGYI 1998. 6.

²⁰ 1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megőrkítéséről:

<https://web.archive.org/web/20150531165059/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7380>

²¹ L. JUHÁSZ 2010.

²² MNL BÉML IV. B. 401. b. Békés vármegye főispánjának iratai 1006/1920

fogalmát alakítani és a társadalom felé képi formában azt közölni és bemutatni.²³ Az 1924. évi XIV. törvény értelmében március 15-e és augusztus 20-a mellett, mint nemzeti ünnepet vezették be a Hősök emlékünnepét, melynek időpontjául minden év május utolsó vasárnapját határozták meg.²⁴ A Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság 1924 nyarán feloszlott.²⁵ A felállítandó emlékművek engedélyeztetésére 1924 novemberében új bizottságot hoztak létre Hősi Emlékműtervek Bíráló Bizottsága (HEBB) nevéen, amely szervezet már a Belügy- illetve a Vallás- és Közoktatási Minisztérium alá tartozott.²⁶

Világháborús emlékművek korszakolása és tipizálása

Az I. világháborús emlékművek korszakolásánál Jay Winter három egymástól elváló teret és időt különböztet. Első körben az 1918 előtt állított alkotásokról beszélhetünk, amelyek jelentős részét a hátszágokban emelték. Második szakaszban a fegyverszünet utáni évekről beszélhetünk, amikor elsősorban templomok közelében és a települések központjaiban állították fel a monumentumokat. A harmadik esetben pedig a temetőben találkozhatunk a hősök emlékezetét megőrkítő művekkel. A háborús emlékművek a katonák nemzeti hőssé emelése mellett, a személyes gyászra utaló üzeneteket is hivatott közvetíteni. Döntő többségben a háborús emlékmű egyedül az, amely az emlékezet helyét képviseli. Rendkívül sok katona holtteste tűnt el a harcok során, rengetegen nyugszanak tömeg- vagy jelöletlen sírban. Kevés azoknak a halottaknak a száma, akik temetőben jelölt sírokban pihentek meg.²⁷

A Nagy Háborúban elesett katonák tiszteletére készült emlékműveknek két funkcióját határozza meg a szakirodalom. Egyrészt az itthon maradt családtagok és hozzátartozóknak a gyászát, másrészt a politikai szimbólumok, az építők politikai

²³ SÁGVÁRI 150.

²⁴ 1924. évi XIV. törvénycikk az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről: <https://web.archive.org/web/20160304223414/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7597>

²⁵ A m. kir. belügyminiszter 1024. évi 124.660. számú körrendelete, a Hősök Emlékét Megőrkítő Országos Bizottság feloszlása következtében követendő eljárásról: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1924/?pg=495&layout=s

²⁶ A m. kir. belügyminiszter 1024. évi 247.000. számú körrendelete, a hősök emlékének megőrkítése körül követendő eljárásról: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1924/?pg=600&layout=s

²⁷ GYÁNI 2015. 316-317.

ideológiája és a szobor által megörökítendő történelmi események kapcsolatáról és viszonyáról szólnak.²⁸

Nagy Ildikó kitér a két világháború közötti magyar emlékműállítás tipizálására. A II. világháborúig készült emlékművekről elmondható, hogy néhány egyszerű és visszatérő típusokat rajzolnak ki. Például: Puskával vagy zászlóval álló honvéd közlegény (néhány esetben tiszt); aktív, rohamra induló katona (sebesült társa mögül előretörő); a haldokló hős; a sebesült bajtársát támogató vitéz. Két típus tűnt ki a sorból, egyik a sebesült honvédalakok, akiket leplekbe borult, sisakos asszonyfigurák tartanak ölkben, a másik a harcra rohanó vagy sebesült honvéd helyett egy-egy „ősmagyar harcost” állítanak.²⁹ Nagy Ildikó tanulmányában tíz olyan emléktípust gyűjtött össze, amelyek jellemzően megtalálhatóak Magyarországon. A következő típusokat határozza meg: a katona ideáltípusa, harcoló katona, a hős halála, gyászoló katona, lovas szobrok, allegóriák, a magyar múlt, a magyar család, emlékoszlop turullal, emlékoszlop és jelkép.³⁰

Szoborbizottságok és emlékműállítások Békés vármegyében

1922-ben megalakult a Vármegyei Hősök Emlékét megörökítő bizottság. Első intézkedéseik között szerepelt, hogy a településeknek a hősök emlékének megörökítésre szolgáló alapot értékálló javakban kell elhelyezniük (búza). Békés vármegye szinte minden településén alakultak emlékmű bizottságok. A bizottság feladatai közé tartozott emlékművek teendőjével kapcsolatos összes feladat megszervezése és lebonyolítása. Ez a folyamat az elkészítendő szobor típusának kiválasztásától egészen annak leleplezéséig tartott. Ezek a testületek egyeztettek folyamatosan a HEMOB-bal/HEBB-bel a munkájuk során. Maga a szoborállítás minden esetben komoly anyagi áldozatot és társadalmi összefogást követelt az adott közösségtől, ezért igyekezett mindenki kivenni a részét a munkából. Ha valaki nem tudott pénzt vagy gabonát adni, akkor saját munkájával vagy felajánlásával kívánta segíteni az emlékműállítást.³¹ A háborút követő években felállított objektumokról elmondható, hogy rendkívül sok esetben állami támogatással és kezdeményezésre készültek, az idő múlásával egyre több egyesület, szervezet, közösség vagy település. Az előbbi a centralizált, addig az utóbbi a (kis) közösségi emlékezetet hivatott képviselni.³²

²⁸ SZABÓ 1991. 46-43.

²⁹ KOVALOVSKY 1991. 91-101.

³⁰ NAGY 1991. 126., 128.

³¹ KOVÁCS 1991. 104-126.

³² SÁGVÁRI 2005. 150.

Első avatás

Békés vármegyében az első emlékművet 1917-ben adták át a békéscsabai hősi temetőben.³³ Ezt követően a békéscsabai 101-es császári és királyi gyalogezred emlékművének a felállítására került sor a vármegyében. Magára a rendezvényre 1923. augusztus 2-án került sor.³⁴ A nagyszabású eseményről a Békés című helyi lap a következőképpen számol be: „*A 101-esek csabai ünnepe: Nagy fényvel és meleg bensőséggel teljes ünnepség volt vasárnap Békéscsabán, hol a volt 101. gyalogezred hőseinek emléksobrát leplezték le nagy közönség jelenlétében. Csaba város fel volt lobogózva, nemcsak az egész város közönsége, hanem a vidék is nagy számban vonult fel a szoborleplezésre. A hatalmas obeliszk a városház-utca széles terén áll, imitált márvány és gránit, mintegy 10 méter magas, oldalán aranyozott feliratokkal jelezve, hogy a vitéz ezred hol és mely nagy csatákban harcolt a világháború folyamán.*”³⁵ Ezt követően további kezdeményezések voltak Békéscsabán egy olyan emlékműnek az elkészítésére, amelyen az I. világháborúban elesett békéscsabai hősi halottak nevei szerepelnek, azonban ez nem valósult meg. Így a békéscsabai 101-es gyalogezred emlékműve az, amely szimbolizálja nemcsak békéscsabai, hanem a békés megyei hősi halott katonák emlékét.³⁶ A vármegyében elsőként Békés település állított emlékművet az első világháborús hősi hallottjaira emlékezve. A szobrot 1924. november 9-én leplezték le a nagyérdemű közönség előtt. 1928-ra a megye 17 településén állt hősök szobra és csekély volt azon községek száma, ahol még nem állítottak emléket az elesett katonák számára.³⁷

Meghívottak

Az emlékmű ünnepélyes átadását a szervező bizottság részéről hosszas szervezői munka előzte meg. A monumentumok a település központi helyére kerültek elhelyezésre (templomok, piacterek, városháza/közsegháza mellett). Az eseményekre meghívást kapott Horthy Miklós kormányzó és József főherceg, továbbá a vármegyei és a települések politikai életének prominens szereplői. Horthy Miklós a meghívásoknak nem tudott eleget tenni, ezeken a rendezvényeken dr. Kovacsics Dezső, Békés vármegye főispánján képviselte. József főherceg igyekezett minden kérésnek eleget tenni, néhány alkalommal azonban ő sem tudott részt venni az emlékműavatáson, ilyenkor Békés vármegyében Kratochvil Károly

³³ Hősi temető – Békéscsaba: <https://bekescsaba.hu/ertektar/kulturalis-orokseg/bekescsabai-hosok-temetoje>

³⁴ VÁRKONYI 2015.

³⁵ BÉKÉS 1923. LV. évf. 63. szám 1.

³⁶ VÁRKONYI 2015.

³⁷ OROSZLÁNY 1929. 41-43.

(nagyváradi magyar királyi 4. honvédgyalozezred parancsnoka) altábornagy „helyettesítette”, de sokszor ő is szerepelt a meghívott vendégek listáján.³⁸

Ha az I. világháborús emlékműállításokról és annak programjairól beszélünk, nem mehetünk el említés nélkül József főherceg szereplése és részvétele mellett. Meg kell említeni, bár nem mondható véletlenszerűnek, hogy az emlékműállítás rendezvényeken József főherceg kezdettől fogva aktív szerepet játszott. A különböző társadalmi eseményeken, mint világháborút végig harcoló katonaként, továbbá háborús élményeire emlékező és a háborúban vezetői pozíciót betöltő szereplőként jelent meg (szolgált a szerb, galíciai, román és az olasz fronton is). Az 1920-as évektől a világháborús emlékművek felállításakor József főherceget szinte minden ilyen jellegű eseményre meghívták, minden felkérést szívesen fogadott. Azzal kapcsolatban, hogy hány emlékműavatáson vett részt, nincsenek pontos információink.³⁹ József főherceg tekintélyét és jelenlétének fontosságát mutatja az alábbi események, amelyek Békés vármegyében történtek meg. Szeghalom településen azért halasztották el 1927. május 22-re tervezett emlékműállítást 1927. július 3-ra, hogy az avatóünnepségen részt tudjon venni a főherceg.⁴⁰ Körösladányban volt József főherceg 100-ik szoborleleplezése.⁴¹ Ennek az alkalomnak a tiszteletére a vármegye vezetése elkészítette a körösladányi hősi szobor kicsinyített művészi másolatát, amelyet a leleplezési ünnepségen a vármegye nevébe adtak át József főhercegnek.⁴²

Emlékműállításokról

A tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a vármegye összes települése részletesen kerüljön bemutatásra az emlékművek avatása kapcsán, így a települések átadó ünnepségeiből a hasonlóságokat és azonosságokat szeretném kiemelni. Mellékletben csatolt táblázatba rendezve helyeztem el azon települések listáját, ahol emlékművet állítottak az 1920-as években Békés vármegyében. A táblázatban feltüntettem a település és a szobor készítőjének a nevét, a műemlék anyagát, avatásának dátumát, József főherceg részvételét továbbá hány név került bevésésre. Az emlékmű átadásának rendezvényei a békés vármegyei települések többségénél hasonló koreográfia figyelhető meg. A szobor, emlékoszlop, vagy az adott közösség elesetteinek névsorát megörökítő emléktábla elkészülte után egy

³⁸ MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 1013/1927

MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 397/1929

BÉKÉS LVI. – LXI. évfolyam számai

KÖRÖSVIDÉK V.– VIII. évfolyam számai

³⁹ PÜSKI 2010. 233–242.

⁴⁰ BÉKÉS 1927. LIX. évf. 52. szám 3.

⁴¹ BÉKÉS 1929. LXI. évf. 31. szám 2.

⁴² BÉKÉS 1929. LXI. évf. 39. szám 3.

nagyszabású leleplező ünnepségre került sor. Magát a rendezvényt a szervezők misével és/vagy istentisztelettel és egy rövidebb kulturális műsorral igyekeztek ünnepélyesebbé tenni a szervezőbizottság. Ezen az eseményen jelen voltak a helyi, esetleg a vármegyei élet prominens személyiségei, a kerület képviselője és díszvendégként József főherceg. Számos emlékező beszéd elhangzása után leleplezték le az emlékművet, ezt követően az emlékmű koszorúzása következett. Végezetül a település vezetői megvendégelték az előkelő meghívottakat.⁴³ Hasonló koreográfia szerint zajlottak az avató ünnepségek az ország számos területén.⁴⁴ Az 1920-as években nem került emlékműállításra sor: Gyula, Békéscsaba, Kétegyháza, Mezőmgyer, Újkígyós, Vésztő, Füzesgyarmat, Bucsa, Csabacsüd településeken.

Összegzés

A háborús emlékezetnek számos nyilvános tere (katonai temetők, háborús alkotások, naplók, memoárok, regények) egyfajta személyes viszonyt teremt az emlékező és az emlékezett személy között. Az első világháborút követően vált általánossá a katonahalottak név szerinti számontartása, amely névsorok az emlékműveken kerültek elhelyezésre. Ennek a törekvésnek tesz eleget az is, hogy a katonatemetőkben elhelyezettek nevesített sírhoz jutnak. Az I. világháborús emlékművekről elmondható, hogy az emlékezet révén folytonosságot kíván teremteni a haza, az otthon és távol a hazájukért elesett katona között. Ezáltal a háborúban elesett katonák névsoraival ellátott emlékművek „temetőpótlékként” szolgáltak.⁴⁵ Ennek révén az emlékművek egyszerre képviselhetik az egyéni és a kollektív emlékezetet, amelyek között kapcsolatot is teremtenek.

Az 1920-as békés megyei tömeges emlékmű állításairól elmondható, hogy beleilleszkedett abba az emlékezet politikába, amely az adott korszakban jellemző volt. A szervezőbizottság próbálta minél ünnepélyessé tenni és az átadás fontosságát kiemelni. Ennek révén meghívásra kerültek a vármegye és a települések politikai életének prominens szereplői. Az átadó ünnepségek díszvendége volt a tábornagyi egyenruhát viselő József főherceg, aki lelkesítő beszédeket tartott az összegyűlt tömeg számára. Maga az emlékműavatás programjáról elmondható, hogy hasonló koreográfia szerint épült fel a településeken. Az elkészült emlékművek képviselik és ápolják a katona hősnak a kultuszát. Mivel ezek az emlékszobrok nyilvános téren vannak elhelyezve (templomok, piacterek,

⁴³ MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 1013/1927

MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 397/1929

BÉKÉS LVI. – LXI. évfolyam számai

KÖRÖSVIDÉK V.– VIII. évfolyam számai

⁴⁴ PÜSKI 2015. 233-242.

⁴⁵ GYÁNI 2015. 318-320.

városházák közelébe), így a kollektív gyászt és emlékezetet is képviselik a hozzátartozók számára. Továbbá fontos kiemelni, hogy a monumentumok az avatásukat követően számos városi esemény és megemlékezés helyszínéül fognak szolgálni a két világháború közti időszakban.

Bibliográfia

- GYÁNI GÁBOR (2016): *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram.
- GYÁNI GÁBOR (2015): Az első világháború emlékezete. In Tomka Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, Országgyűlés Hivatala.
- HALMÁGYI PÁL (1998): *Az I. és II. világháború hősei, áldozatai, és emlékművei Makón és környékén*. Makó, A Makói Múzeum Füzetei 89.
- JULIER FERENC (1933): *1914–1918. A világháború magyar szemmel*. Budapest, Magyar Szemle Társaság.
- KOVÁCS ÁKOS (szerk.) (1991): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina.
- KOVALOVSKY MÁRTA (1991): Kegyeletszolgáltatás. In Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina. 91-103.
- KSH 1920A.: Központi Statisztikai Hivatal:1920. *ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint* (1923)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=0&layout=s
(letöltés dátuma: 2019. április 25.)
- KSH 1920B.: Központi Statisztikai Hivatal: *1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenkint* (1925)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_02/?pg=0&layout=s
(letöltés dátuma: 2019. április 25.)
- L. JUHÁSZ ILONA (2010): „*Neveitek e márványlapon...*” *A háború jelei. Jelek a térben 3.* Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- MÁRKUS GYÖRGY (1936): *Békés vármegye*. Budapest, Békésvármegye Monográfiájának Szerkesztősége és Kiadóhivatala.
- NAGY ILDIKÓ (1991): Első világháborús emlékművek Esemény- és ideológiatörténet. In Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina. 125-140.
- OROSZLÁNY GÁBOR (szerk.) (1929): *Békés vármegye tíz éve. 1918-1928*. Orosháza, Orosházi Friss Újság könyvnyomda, könyvészet és lapkiadóvállalat.
- PÜSKI LEVENTE (2015): A világháborús emlékezés reprezentatív személyisége a Horthy-korszakban: Habsburg József főherceg. In Püski Levente – Kerepeszki Róbert, szerk.: *A „Nagy Háború” és emlékezete*. Debrecen, DE Történelmi

Intézete. 233–242.

SÁGVÁRI GYÖRGY (2005): Tárgyasult emlékezet – emlékművek, múzeumok a nagy háborúról. In Ihász István - Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle* 5. A Magyar Múzeumi Történeztársulat Évkönyve, Budapest. 147–179.

SZABÓ MIKLÓS (1991): A magyar történeti mitológia az első világháborús emlékműveken. In Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina. 46-63.

Sajtóanyag

BÉKÉS LVI. – LXI. évfolyam számai

KÖRÖSVIDÉK V. – VIII. évfolyam számai

Levéltári források

MNL BÉML: IV. B. 401. b. Békés vármegye főispánjának iratai 1006/1920

MNL BÉML: IV. B. 401. b Békés vármegye főispánjának iratai 401 B. 1013/1927

MNL BÉML: IV. B. 401. b Békés vármegye főispánjának iratai 397/1929

Online hivatkozások

Hadisir nyilvántartó: <http://www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto> (letöltés dátuma: 2019. április 21.)

Hősi temető – Békéscsaba: <http://acenter.hu/Hosi-temeto-Csendes-utca-Bekescsaba-4191/> (letöltés dátuma: 2019. április 21.)

MTI HÍRARCHÍVUM: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> (letöltés dátuma: 2019. április 24.)

Itt igazi háború van - az I. Világháború pest megyei forrásai: <http://mnl.gov.hu/mnl/pml/emlekmuvek> (letöltés dátuma: 2019. április 20.)

1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről:

<https://web.archive.org/web/20150531165059/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7380> (letöltés dátuma: 2019. április 22.)

1924. évi XIV. törvénycikk az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről:

<https://web.archive.org/web/20160304223414/http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7597> (letöltés dátuma: 2019. április 22.)

A m. kir. belügyminiszter 1024. évi 124.660. számú körrendelete, a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság feloszlása következtében követendő eljárásról:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1924/?pg=495&layout=s (letöltés dátuma: 2019. április 22.)

A m. kir. belügyminiszter 1024. évi 247.000. számú körrendelete, a hősök emlékének megörökítése körül követendő eljárásról

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1924/?pg=600&layout=s

(letöltés dátuma: 2019. április 22.)

VÁRKONYI ADRIENN (2015): *A békéscsabai 101-es emlékmű felállításának krónikája, a források alapján.* <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/4898-a-bekescsabai-101-es-emlekm--felallitanak-kronikaja>

(letöltés dátuma: 2019. április 28.)

Melléklet

Település	Szobrász	Szobor anyaga	Átadás dátuma	József főherceg részt vett
Békés	Pásztor János	műkő	1924. november 9.	igen
Öcsöd	Istók János	műkő	1924. november 16.	nem
Köröstarcsa	Istók János	műkő	1925. május 10.	igen
Endrőd	Horváth Géza	műkő	1925. október 4.	nem
Nagyszénás	Kallós Ede	műkő	1925. október 28.	igen
Kondoros	Kallós Ede	műkő	1925. november 6.	nem
Tótkomlós	Andrejka József	műkő	1925. november 29.	nem
Csorvás	Horváth Géza	bronz	1926. június 27.	igen
Pusztaföldvár	Lukácsi Lajos	műkő	1926. augusztus 22.	igen
Szentetonya	Pásztor János	műkő	1926. augusztus. 22.	igen
Szeghalom	Gách István	bronz	1927. július 3.	igen
Szarvas	vitéz Székely Károly	márvány és bronz	1927. augusztus 28.	igen
Orosháza	Pásztor János	bronz	1927. október 23.	igen
Gyoma	Istók János	bronz	1927. november 20.	igen
Békéssámszon	Nemes György	műkő	1928. május 27.	igen
Békésszentandrás	Berán Lajos	bronz	1928. május 28.	igen
Mezőberény	Vas Viktor	műkő és bronz	1928. június 24.	nem
Körösladány	Kallós Ede	bronz	1929. május 5.	igen
Gerendás	Kalotai Kreipel Ottó	műkő és bronz	1929. május 12.	igen

1. táblázat A felállított emlékművek helyszíne, alkotója, anyaga, átadási ideje és József főherceg részvétele⁴⁶

⁴⁶ OROSLÁNY 1929. 43.

MÁRKUS

1936.

MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 1013/1927

MNL BÉML IV. 401 b. Békés vármegye főispánjának iratai 397/1929

BÉKÉS LVI. – LXI. évfolyam számai

KÖRÖSVIDÉK

V.

–

VIII.

évfolyam

számai

MTI HÍRARCHÍVUM: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>

Hunok, korai bolgárok

Kerényi Bálint

In this paper I examine the sources concerning the early Bulgarian tribes to answer the question if they were of Oguric, or of Hunnic origin. The Oguric tribes, as Priskos mentions, arrived at the East-European steppe circa 463 and settled near the rivers Volga and Don and the Mountain Caucasus. In Latin sources of the 6th century only the Bulgars appear, described by authors as Huns (Ennodius, Cassiodorus, Paul the Deacon). Also, in Byzantine sources up to the mid sixth century only the early Bulgarian tribes had a leading role in the Balkan Peninsula. These sources use the name of Hun and Bulgar as synonyms. According to Jordanes, the Hunnic tribes after the battle of Nedao (455 c.) returned to the lands where the Eastern Goths (Ostrogoths) lived, to the shores of the river Dnieper. This is the same region from where the Bulgars raided Thrace. With the help of the sources of Priskos, Euagrius and Malalas we can verify the continuity and identity of Huns and Bulgars, which can be proved by the Bulgarian prince list as well.

Keywords: early medieval history, steppe history, hunnic history, early Bulgarians, byzantine sources

1975-ös tanulmányában¹ Czeglédy Károly programadónak tekinthető radikalizmussal revidálta a honfoglaló magyaroknak a kelet-európai steppén való megjelenéséről vallott korábbi nézeteit,² ti. azt immár a 800-as évek elejére helyezte, miképpen a *sabartoi asphaloi*-szabír–magyar azonosítás tekintetében is hasonlóképpen módosultak nézetei. Tanulmányának első két oldalát rövid kutatástörténeti áttekintéssel kezdte, melyben a II. világháború előtti magyar történeti kutatás fő eredményeit vette számba és vetette el, mégpedig éppen a hunok és bolgárok közötti azonosság cáfolatára hivatkozva. Czeglédy e tanulmánya a későbbiekben nagy jelentőségre tett szert, minthogy Kristó Gyula a korai magyar történeti rekonstrukciót máig meghatározó alapvető művében³ igen nagy mértékben támaszkodott rá, és részben e két írásnak köszönhető az is, hogy a mai magyar kutatásban a korai bolgárok eredetének tárgyalásakor a hun kontinuitás tételét, vagyis a korai bolgárok hun eredetét többnyire egy már eleve cáfolt nézetként adják elő és a bolgárokat a Priskos rétor által feljegyzett⁴ 463 körüli ogur vándorlásban részt vevő törzsekkel, tehát az ogurokkal (ogur, onogur, saragur), azonosítják.⁵ Jelen dolgozatban a korai magyar történelem kérdéseivel (a magyarság megjelenése a kelet-európai steppén, a magyarság kapcsolata a bolgár és ogur törzsekkel, a magyar hagyomány autentikus elemei eredetének kérdése, a magyar–kabar–kazár kapcsolat) nem foglalkozom, csupán Czeglédy ama megállapításával, miszerint „... többször is összegyűjtötték a hunok és bolgárok azonosságára vonatkozó összes számba vehető adatot – utójára V. Besevliev bolgár kutató tette ezt meg négy évvel ezelőtt – és kiderült, hogy a hun–bolgár azonosságot e források alapján meggyőzően bizonyítani nem lehet. Ugyanez érvényes a hun–bolgár azonosság más, módosított változatairól is: az Attila-fiak valóban visszamentek az Al-Duna vidékére. Ott azonban birodalmat már nem alapítottak, hanem maradék népük hamarosan szétszóródott, és ismételt vereségek után a bizánciak szolgálatába került. Egyes töredékeik egyesülhettek ugyan a később oda érkező ogur-bolgárokkal, olyan bizonyítékokkal azonban, amelyek egy új hun–bolgár törzsszövetség kialakulását igazolnák, ebben a pillanatban nem rendelkezünk.”⁶

¹ CZEGLÉDY 1975. 115., lásd továbbá CZEGLÉDY 1985. 113–128.

² „... A kazároktól nyugatra, az Azovi-tenger keleti partvidékén és a Don alsó folyásánál a VII. században az onogur-bolgár birodalom volt, amelybe a magyarok is beletartoztak. Az onogur birodalom a kazárok csapásai alatt bomlott fel. Belőle váltak ki a nyugatra vonuló dunai bolgárok és valószínűleg a volgai bolgárok, valamint a baskíriai magyarok is...” CZEGLÉDY 1943. 100–123, idézet 100-101.

³ KRISTÓ 1980.

⁴ HUNOK ÉS RÓMAIAK 2017. 50.

⁵ VÁSÁRY 1993. 72., RÓNA-TAS 1999. 215.

⁶ CZEGLÉDY 1975. 115.

A hunok Attila halála (453) utáni történetére vonatkozó fő forrásunk Jordanes *Getica* című könyve, amely korábbi történetírók, kiváltképp Priskos rétor művének kompilálásán alapszik.⁷ A hun birodalom felbomlásának, és a hunok további sorsának rekonstruálása döntően e forrásra támaszkodik. Jordanes a keleti gótok vándorlásának és pannóniai megtelepedésének okát adja meg a hunokról írván,⁸ hogy a vereséggel végződő Nedao menti csata (454-55 k.) után visszatértek Fekete-tenger menti területeikre, amely területek a Kárpát-medencei uralom összeomlása ellenére továbbra is a hunok birtokában voltak. A kérdéses szöveghely⁹ a legújabb magyar kiadásban tévesen került fordításra, holott mind az első magyar fordításban,¹⁰ mind a Mierow-féle angol kiadásban¹¹ már sikerült hűen visszaadni azt. Jordanes mondatát nem lehet úgy fordítani, miszerint „*A gótok pedig megtudva, hogy a gepidák a hunok földjeit megtartották maguknak, és a hunok népét egykori földjeivel együtt elfoglalták, inkább a római államtól akartak területeket kérni...*”, hiszen a gótok a *gepidákat* látták a hunok (Kárpát-medencei) területét a maguk számára védelmezni és a *hunok népét* ősi földjeiken megszállni. A mondat helyes fordítása tehát így hangzik: „*Látván azonban a gótok a gepidákat a hunok területét a maguk számára védelmezni és a hunok népét ősi földjeiken megszállni, a rómaiaktól kértek...*” Akár ha egy mondatról is van szó, annak ilyen vagy olyan fordítása a legkülönbözőbb történeti következtetésekhez vezethet, gondoljunk csak a honfoglalás kori magyar történelem forrásai kapcsán Hincmar érsek tudósítására, amelynek igen eltérő értelmű fordításai születtek.¹² Hogy a hivatkozott rész fordításai közül az utóbbi a helyes, az a szöveg belső összefüggéséből is kiderül, ugyanis Jordanes néhány sorral feljebb már leírta, hogy Ellac vereségét követően (455 k.) a hunok a Fekete-tenger partjára vonultak vissza, ahol korábban a keleti

⁷ MORAVCSIK 1934. 53–54.

⁸ *GETICA* 2004. L 264. Ford. Kiss Magdolna.

⁹ „*Gothi vero cernentes Gepidas Hunnorum sedes sibi defendere Hunnorumque populum suis antiquis sedibus occupare, maluerunt a Romano...*” MOMMSEN 1882. L 264 Ha a *suis antiquis sedibus* a gótok ősi földjeit jelenti, akkor feltételezhetjük, ismerve a keleti gótok későbbi történetét, hogy milyen jelentős létszámú hun haderő szállhatta azt meg.

¹⁰ JORDANES 1904. L 264. „*A gótok pedig mikor látták, hogy a gepidák a hunok telepeit maguknak tartják meg, a hun nép pedig az ő régi telepeiket foglalja el, inkább akartak a Római Birodalomtól földet kérni...*” Ford. Dr. Bokor János.

¹¹ MIEROW 1915 p. 126. L 264. „*Now when the Goths saw the Gepidae defending for themselves the territory of the Huns, and the people of the Huns dwelling again in their ancient abodes, they preferred to ask for lands from the Roman Empire...*”

¹² Vö. KRISTÓ 1995. 184. és ÜNGVÁRY 2012. 7–14.

gótok laktak,¹³ azok a keleti gótok, akik Hermanaricus halála után (376), miután a nyugati gótok elváltak tőlük, ugyanazon hazában, a Kárpátoktól keletre, hun uralom alatt maradtak.¹⁴ Jordanes a gepidák tiszántúli területfoglalását és a hunok Szkitiába való visszatértét is éppen azért adja elő, hogy megokolja a keleti gótok vándorlásának *okát és irányát*. A fentebbiekből következik, hogy a Nedao menti csatát követően a hunok népe nem az Al-Duna mentére, kelet római fennhatóság alá „menekült”, hanem visszatért arra a steppei területre, a Dnyeper folyó mellékére,¹⁵ amely már az alánok és gótok legyőzésétől kezdve fő európai szállásterületének tekinthető.

Jordanes a *Getica* bevezető fejezeteiben, Szkitia leírása során említi először a hunokat és ad róluk rövid jellemzést.¹⁶ Rögtön e fejezetet követően tér át egy nép, – a legújabb fordító, Kiss Magdolna szerint – a gótok három lakhelyének leírására, ti. kezdetben Szkitiában telepedtek meg, majd Moesia és Dacia tartományokba vándoroltak, végül visszatértek Szkitiába. E szöveghely előtt Jordanes a hunok nevezetes törzseiről írt, azt követően pedig a „gótok” szkíta szokásairól. A korszakban ugyanakkor nem a gótokat, hanem a hunokat nevezték szkítáknak, és a hunokra vonatkoztatták az antik szkíták jellemzését és szokásait. A gótok illetén való szerepeltetése tehát csupán Jordanes kompilálásának eredménye: Jordanes egy, a hunokra vonatkozó szkíta eredetmagyarázatot írt át könyvének főszereplőire, a gótokra vonatkoztatva. A három lakhely említése sem vonatkozhat tehát a gótokra, akikről egyébként nincs is semmilyen adatunk, miszerint valaha is visszatértek volna Szkitiába, szemben a hunokkal, akik, mint azt fentebb bemutatunk, valóban e területre tértek vissza.¹⁷ Mindez azért bír komoly jelentőséggel, mert a Jordanes által említett hun népek közül az onogurok és szabirok megjelenését és megtelepedését is időben és térben el tudjuk helyezni, szemben a bolgárokkal, akiknek Európába vándorlásáról nincs forrásunk. Ezen túl Jordanes a bolgárokról olyan jellemzést ad,¹⁸ amelyről egyértelműen

¹³ MOMMSEN 1882. L. 263. „*fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus.*” vö, még Burns 1984. 47–49.

¹⁴ *GETICA* 2004. XLVIII 246.

¹⁵ *GETICA* 2004. LII 269.

¹⁶ *GETICA* 2004. V 37.

¹⁷ Jordanes ír nek területeit a „*a távolabbi Scythia minorba*” helyezi, ami az antik hagyomány szerint a Fekete-tengertől északra levő területeket jelentette és nem a mai dobrudzsai régiót. STRABÓN (1977.) VII. könyv, IV. 5. (327.)

¹⁸ „... *akiket a mi vétségeink tettek igen ismertté*” A fordító szerint ezzel Jordanes a kelet rómaiak és a bolgárok közötti harcok kezdetére utalt, bár kétségesnek tűnik, hogy ez mennyire lehetett a korszakban közismert, – hogy így lehessen rá utalni –, valamint, hogy a *mi* megjelölés akkor végül is kikre értendő. A szövegben szereplő *peccatum* kifejezés keresztény terminológiára enged következtetni. Ez esetben egy

megállapítható, hogy a korszakban mind Itáliában, mind Bizáncban általános közismeretnek örvendett. Mielőtt a többi korabeli bolgárokról szóló forrást számba vennénk, érdemes rögzítenünk, hogy a bolgár név a hun névvel párhuzamosan volt használatos megjelenésétől kezdve, a 480-as évektől, és e nép szállásterülete (a Dunától északra, a Fekete-tenger északnyugati partvidékén) megfelelt a még 469-ben¹⁹ és 474-ben²⁰ is szereplő hunok szállásterületével, ugyanúgy, miként a bolgároknak a gótokkal és Bizánccal szembeni politikája is a hunok által képviselt politikával volt azonos, jobban mondva, annak egyenes folytatása volt. Szintúgy megjegyzendő, hogy a 463 környékén a Don és Volga folyók mentén meglepedő ogur törzsek között a bolgárokat maga Priskos rétor sem említette és az ogur törzsek a Balkánon is csupán a 6. század közepe felé jelennek meg a bizánci források szerint. A korai bolgárokról szóló latin források egyáltalán nem említik az ogur törzseket. A két népcsoport azonosításának alapja megjelenésük kronológiai közelsége,²¹ valamint neveik lír-török nyelvi jellegzetessége²² és az, hogy a 7. századtól közös törzsszövetséget alkottak.²³

Jordanes bolgárokról írott jellemzésének, valamint az egy nép három lakhely közötti vándorlása motívumának Attila hunjaira való vonatkoztatását megerősíti az itáliai Ennodius Theoderich királyhoz 507-ben írott Panegyricusának bolgárokról szóló jellemzése.²⁴ Theoderich gót seregei 484-ban és 504-ben is harcoltak a

„*flagellum dei*” szerű utalásról van szó. Vagyis a bolgárok *azok* a hunok, akik a *mi* (keresztények) vétségeinket jöttek büntetni, isteni elrendelésre.

¹⁹ EUAGRIOS 1846. 121. (III. 2.)

²⁰ FHG 1851. 60–110.

²¹ Ami a kronológiai egyezést illeti, felmerült a kutatásban, hogy valójában az ogur törzsek vándorlása, illetve törzsneveiknek a forrásokban való feltűnése is a hun birodalom felbomlásának a következménye. Vö. MORAVCSIK 1930.

²² A hunok feltételezhető lír-török nyelvűségére vonatkozóan lásd PRITSÁK 1982. 428–476. A hunok törzsei között szereplő bittugur törzs neve az ogur törzsnevekkel (onogur, saragur, kutrigur, utigur) mutat rokonságot, míg az Emmetur és Ultzindur/vltzinzur hun személy-, ill. törzsnevek az onogurok nevének egy változatával, az onogundurral. Vö. GOLDEN 1992. 24.: a bolgárok nyelvére vonatkozóan „Hunno-bulgarian group”

²³ Hun-bolgárok és ogurok feltételezhető korai, belső-ázsiai kapcsolataira jelen írásban nincs mód kitérni, ám az mindenképpen említést érdemel, hogy a hunok eredetmondájaként fennmaradt szarvasüldözés motívuma később a kutrigurok és utigurok történetében merül fel (PROCOPIUS 1962. VIII. 85–97. (VIII. iv. 7.–v. 30.)), valamint a magyarok eredet hagyományaként. A földrajzi és kronológiai, valamint tartalmi egyezéseket figyelembe véve jelen esetben nem egy „általánosan elterjedt, beazonosíthatatlan” steppei motívumról van szó, hanem a monda közös eredetéről.

²⁴ NÉMETH L.: http://genianet.com/content/ennodius/ennodius_latin.html; MGH VII. 1885.

bolgárok ellen a Balkánon, Sirmium környékén: „...*haec est natio, cuius ante te fuit omne quod voluit, in qua titulos obtinuit qui emit adversariorum sanguine dignitatem, apud quam campus est vulgator natalium – nam cuius plus rubuerunt tela luctamine, ille putatus est sine ambage sublimior – , quam ante dimicationem tuam non contigit agnovisse resistentem, quae prolixis temporibus solo bella consummavit excursu.*” Ennodius szintén közismert népként ír róluk, mint akik korábban *mindent birtokba vettek*, akik korábban *nem ütköztek ellenállásba*, akik háborúikat *hosszú évek során* pusztán seregük felvonultatásával be is fejezték. E jellemzés nem vonatkozhat a 463 környékén a Don folyóhoz érkező ogur törzsekre, akik ez idő tájt még nem szerepeltek a Balkánon sem, ugyanakkor teljesen illik a hunokra, akikről nyilván ezeket gondolhatták a korabeliek, ha visszaemlékeztek a hunok rómaiak ellen vezetett hadjárataira. A szintén itáliai Cassiodorus Athalaric király nevében a szenátushoz írott levelében egy bizonyos Tuluin hadvezér erényeit méltatva, annak érdekében, hogy az megkapja a patríciusi rangot, a következőket írja: „...*egit de Hunnis inter alios triumphum et emeritam laudem primis congressibus auspiciatus neci dedit Bulgares toto orbe terribiles.*”²⁵ Cassidorus a hun és bolgár neveket szinonimaként használja, és nevezi a bolgárokat az *egész világon félelmetesnek*, holott e jellemzés csakis a hunokra lehet értendő. E két szöveghely, valamint Prokopios névhasználata – ti. a szerző egyes események leírásakor következetesen hunnak nevezi azt a népet, amelyet tőle független források ugyanazon eseményekkel kapcsolatban bolgárnak neveznek – volt az, ami miatt a kutatás már kezdetben is²⁶ a hunokkal azonosította a bolgárokat,²⁷ és ami miatt az azonosítást a nemzetközi kutatásban máig érvényes nézetként kezelik.²⁸

Későbbi forrás, ám korábbi időkre vonatkozik Paulus Diaconus langobard története,²⁹ amelyben a bolgárok a langobardok ellenségeiként jelennek meg az 5. század elejére, legkorábban a 4. század végére datálhatóan³⁰ a Kárpát-medencében,

²⁵ MGH XII. 240.

²⁶ NÉMETH 1930. 127–129. „*A bolgárokkal azonosítani szokás a hunokat. E vélemény főképviselője Zeuss Gáspár, aki [...] ezt az állítást részletesen bizonyítja. [...] Ezzel szemben ennek az elméletnek alig van ellenzője. A külföldön nem ismerek nevesebb kutatót, aki ne vallaná.*” Ugyane vélemény fogalmazódik meg a mű 1991-es kiadásában is: „*A fennmaradt források nem azt mutatják, hogy más nép a hun és más a bolgár*” NÉMETH 1991. 119.

²⁷ ZEUSS 1837. 710–712.

²⁸ KIM 2013. 137–155.

²⁹ PAULUS DIACONUS 1901. I/16–17.

³⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1979-1980. II.7. A hunok/bolgárok és ogurok – és természetesen a magyarok – történetére vonatkozó vizsgálódások tekintetében nyilvánvalóan nagy hasznára vált volna a kutatásnak, ha a bolgárokról szóló korai források magyar nyelven is elérhetőek lettek volna, ám az ímént hivatkozott magyar

vagy attól északra. Hogy a bolgárok alatt itt (is) hunokat kell érteni, indokolja, hogy a langobardok hagyomány szerinti első két uralkodója, Agelmund és Lamissio ez idő tájt e területeken csakis a hunokkal ütközhetek meg, amit támogat Paulus Diaconus azon betoldása, miszerint a langobardok az amazonokkal is találkoztak. Az amazonok az antik hagyomány szerint a szkíta népek közé tartoztak, márpedig a korszakban a hunokat nevezték (és tekintették) szkítáknak. Paulus Diaconus ezen történetére támaszkodik a dolgozat bevezetőjének idézett szövegében már említett Veselin Besevliev, midőn „pannóniai bolgárokról” ír az 5. század elejére és második felére vonatkozóan a Kárpát-medencében.³¹ E „pannóniai bolgárokat”, akik a gótokkal háborúztak volna Pannóniában és a Balkánon, ugyanakkor semmilyen korabeli forrás nem említi, és az egyetlen nomád nép, amely valóban vezetett hadjáratokat a gótok ellen Pannóniába, a hun volt, mint azt Jordanes írja, akik Dengizik vezetésével a sadagisok védelmére kelve ütköztek meg a gótokkal.³² Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Besevliev a bolgárokat a hunok birodalmába tartozónak vélte, akik a hunok megjelenése előtt a Kaukázus északi előterében éltek volna. A bolgároknak e korai feltételezett megjelenése két szintén kései forrásra vezethető vissza. Egy 354-ben készült latin kronológiai kompilációban (Liber Generationes) történik utalás a bolgárok eredetére,³³ valamint az örmény történetírás atyjaként számontartott (pseudo) Movses Koernac'i kompilált, a 7. századtól a 10. századig keltezett földrajzi leírásában³⁴ szerepelnek a bolgárok törzsei (kup'i, duc'i, olxontor, c'dar) a Kubán folyó vidékén. Az olxontor nevet az onogur/onogundur névvel azonosítva a Kovrat alapította onogur-bolgár szövetségre gondolhatunk, amely szövetség (és e névösszetétel megjelenése) ugyanakkor a 7. század első felére, közepére datálható. Mindhárom forrás tehát, amely a 480-as éveket megelőző időkre vonatkozóan említi a bolgár nevet – és amely esetleg a bolgárok és hunok közötti azonosság cáfolatának lenne tekinthető –, évszázadokkal később készült vagy kompilált alkotás.

A bolgárok a 480-as évekbeli balkáni harcokat követően a század végétől sorozatosan vezettek hadjáratokat Bizánc trákiai területére, amely hadjáratokról beszámol többek között Marcellinus Comes.³⁵ Görögül író szerzőként Malalas

nyelvű forrásgyűjtemény kiadására 1980 óta, tehát jó negyven éve, még nem került sor.

³¹ BESEVLIEV 1981. 67–74., 75–90.

³² GETICA 2004. LIII 272.

³³ „Ziezi, akítől a bolgárok (Vulgares) származnak”. SZÁDECZKY-KARDOSS 1979-1980. II. 6.

³⁴ PAULIK 2001. 26–36., 45.

³⁵ MGH IX. 37–108.

tudósít a bolgároknak az 514/5. évi Vitalianus-féle felkelésben való részvételéről.³⁶ A szerző egy helyütt Vitalianus seregében harcoló hunokat és bolgárokat, más helyütt pedig hunokat, gótokat és szkítákat említ. A gótok és hunok együttes szereplése, összevetve Priskos rétor Dengizik Bizánc elleni sikertelen 469-es trákiai hadjáratának leírásával, különösen sokatmondó, ti. a hunok seregében meglehetősen jelentős számú gót harcolt.³⁷ Említettük már fentebb Euagrios azon tudósítását, miszerint Zeno császárnak uralkodása kezdetén (474/5) a különböző felkelések mellett a hunok trákiai betörésével is szembe kellett néznie. Ezen adatok szerint a Nedao menti csatát követően a keleti gótok egy része csatlakozott, jobban mondvá, el sem vált a Kárpát-medencéből a steppére visszahúzódó hunoktól, akik Dengizik halálát követően még 474-ben is vezettek egy hadjáratot Bizánc ellen. Csakis e hunok és gótok lehetnek azok, akiket Malalas, immár bolgár néven is, az 514/5. évi események kapcsán megemlíti. A fentebbi forrásokból két alapvető következtetést vonhatunk le. A nyugati, latinul író szerzők bolgárok alatt hunokat értettek, a két nevet szinonimaként használták. E szerzők a balkáni gót, kelet-római/bizánci és bolgár harcok kapcsán ogur törzsneveket nem említene, még az a Marcellinus Comes sem, aki maga Konstantinápolyban élt és alkotott. Ugyanez érvényes a görögül író bizánci szerzőkre is: műveikben az ogur törzsek említése a Balkánon a 6. század közepére tehető. A forrásokban a hunokról és bolgárokról szóló tudósítások időben „összeérnek” úgy, hogy a két nevet párhuzamosan kezdik használni az 5. század második felében, és semmi nyoma annak, hogy a hunok népe e korszakban bizánci zsoldba állt volna, vagy a keletről érkező ogur törzsek uralma alá került volna.³⁸ A korai bolgárok és hunok teljes azonosságát bizonyítja továbbá Priskos rétornak az a *post factum*³⁹ írt tudósítása,⁴⁰ miszerint Attila udvarában megjósolták, hogy birodalmának összeomlása után legkisebb fia fogja fenntartani nemzetsége hatalmát, és ezért volt Irnek a legkedvesebb Attila számára. Priskos

³⁶ MALALAS 225-227.

³⁷ FHG 1854. 107–108. Tekintettel a szöveg névhasználatára és tartalmára, a kérdéses fragmentumban (39.) a hunoknak/szkítáknak egy gót seregrészéről van szó, amely megadta magát a kelet-rómaiaknak. GORDON 1960. 135. ezzel szemben úgy véli, hogy a gótok később csatlakoztak a betörő hunokhoz. Figyelembe véve azonban Malalas tudósítását, amiben szintén hunok/bolgárok és gótok szerepelnek együtt, az előbbi értelmezés tűnik helytállóknak. A keleti gótok ez idő tájt Pannóniában éltek, és csak Nagy Theoderich idején pusztítanak a Balkánon, hogy azután Itáliába álljanak tovább (488).

³⁸ VÁCZY 1940. 138–142.; MAENCHEN-HELFEN 1973. 165–168., BÓNA 1993. 191–193.

³⁹ Vagyis a jóslat az után került leírásra, miután a megjósolt esemény már bekövetkezett.

⁴⁰ HUNOK ÉS RÓMAIAK 2017. 34.

rétor 472-ig bezárólag írta meg a hunok európai történetét. Priskos rétor töredékeiben fennmaradt, hogy Irnek visszautasította Dengizik Bizánc elleni hadba hívását, s így Dengizik 469-es halálával, miután Ellac, a legidősebb testvér már a Nedao menti csatában elesett, Irnekre szállt a hunok feletti uralom.⁴¹ Ennek hagyománya található meg a 8. századból való bolgár fejedelmi lajstromban,⁴² ahol a bolgárok első fejedelmeként Attila, mint Avitochol szerepel, másodikként pedig maga Irnek, annak a Dulo-dinasztiának a tagjaként, amelyikbe az onogur-bolgár birodalmat a 7. század első felében megalapító Kovrat is tartozott.⁴³ A bolgár név etimológiájára több magyarázat is született, jelen kérdés szempontjából az igazán lényeges mégis csupán annak megállapítása, hogy egy nagyobb törzsszövetség, nomád birodalom felbomlásakor, vagy éppen újjászerveződésekor az azt alkotó törzsek saját/új nevekkkel tűnnek fel a forrásokban. Ugyanígy tűnt fel a bolgár név a hunokra vonatkozóan is.⁴⁴

Bibliográfia

- BESEVLIEV (1981): *Die Protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam, A.M. Hakkert.
- BÓNA ISTVÁN (1993): *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, Corvina.
- BURNS, THOMAS (1984): *A History of the Ostrogoths*. Bloomington, Indiana University Press.
- CZEGLÉDY KÁROLY (1985): Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához). In Czeplédy Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest Oriental Reprints, Ser. A 3. Budapest, Körösi Csoma Társaság; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 113-128.
- CZEGLÉDY KÁROLY (1975): Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához). In Szathmári István–Ördög Ferenc (szerk.): *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszezen. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CZEGLÉDY KÁROLY (1943): A magyarság Dél-Oroszországban. In Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- EUAGRIOS (1846): *The Ecclesiastical History of Evagrius in six Books*.
- FHG (1851) *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Vol. IV. ed. Karl Müller. Paris.

⁴¹ Ami természetesen kizárja azt a feltételezést, hogy a hun nép azért tűnt volna le, mert mint központi összetartó erő, megszűnt felette a fejedelmi, dinasztikus hatalom. Vö. SCHÄFER 2001. 25–33.

⁴² PRITSAK 1955.

⁴³ SINOR 1990. 198–199.

⁴⁴ Vö. KERÉNYI 2018.

- IORDANES: GETICA (2004): *A gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, L'Harmattan.
- GOLDEN, PETER (1992): *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden, Otto, Harrassowitz.
- GORDON, COLIN D. (1960): *The Age of Attila. Fifth-century Byzantium and the Barbarians*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- PAULUS DIACONUS (1901): *A longobardok története (Historia Langobardorum)*. Ford. Gombos F. Albin. Középkori Krónikások. Brassó.
- HUNOK ÉS RÓMAIAK (2017): *Hunok és rómaiak. Priskos rhétor összes töredéke*. Ford. Kató Péter, Lindner Gyula, Szilágyi Sándor. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor.
- HYUN JIN KIM (2013): *The Huns, Rome and the Birth of Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- JORDANES (1904): A gótok eredete és tettei. Ford. Dr. Bokor János. In Dr. Gombos F. Albin (szerk.): *Középkori Krónikások III*. Brassó, Brassói Lapok Nyomdája.
- KRISTÓ GYULA (szerk.) (1995): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KRISTÓ GYULA (1980): *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- MAENCHEN-HELFFEN, OTTO J. (1973): *The World of the Huns. Studies in their History and Culture*. Berkley, University of California Press.
- MALALAS (1986): *The Chronicle of John Malalas. A translation by Elizabeth Jeffrey, Michael Jeffrey and Roger Scott*. Melbourne.
- MGH IX. (1894): *Chronica Minora. Saec. IV., V., VI., VII.* Edidit Theodorus Mommsen. Vol. II. MGH. Auct. Antiq. Tomus IX. Berolini.
- MGH XII. (1894): – *Cassiodori Senatoris Variarum*. MGH. Auct. Antiq. Tomus XII. Recensuit Theodorus Mommsen. Berolini.
- MIEROW (1915): *The Gothic History of Jordanes*. Trans. by Charles Crhristopher Mierow. London.
- MOMMSEN (1882): *Jordanis: Romana et Getica. Recensuit Theodorus Mommsen. Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi V. 1.* Apud Weidmannos. Berolini.
- MORAVCSIK GYULA (1934): *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH GYULA (1991): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NÉMETH GYULA (1930): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

- PAULIK ÁGNES (2001): „A világ bemutatása”. Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről. In Róna-Tas András (szerk.): *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Budapest, Balassi Kiadó.
- PRITSAK, OMELJAN (1982): *The Hunnic Language of the Attila Clan. Harvard Ukrainian Studies Vol. VI/4.*, Cambridge.
- PRITSAK, OMELJAN (1955): *Die bulgarischen Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*. Wiesbaden, Otto Harrasowitz.
- PROCOPIUS (1962): *History of the Wars. Book VII (continued) and VIII. With an english translation by H. B. Dewing*. London.
- UNGVÁRY JENŐ (2012): *Magyar Őstörténet. Magyar Középkor*. Pákozdi.
- ANDRÁS RÓNA-TAS (1999): *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages. An Introduction to Early Hungarian History*. Budapest-New York, CEU Press.
- SINOR (1990): *The Cambridge History of Early Inner Asia*. ed. by Denis Sinor. Cambridge, Cambridge University Press.
- STRABÓN (1977): *Geógraphika*. Budapest, Gondolat.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU (1979-1980): *A bolgár történelem forrásai Asparuch előtt*. Kézirat. Szeged.
- SCHÄFER TIBOR (2001): A hun birodalom felbomlása. In Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs (szerk.): *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Budapest, Balassi Kiadó. 25-35.
- VÁSÁRY ISTVÁN (1993): *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest, ELTE BTK.
- KASPAR, ZEUSS (1837): *Die Deutschen und die Nachbarstamme*. München.

Online hivatkozások

- ENNODIUS (2016): *Panegyricusa Theoderich királyhoz* (latin-magyar, részletek), közreadja: Németh Tas L., e-book: http://genianet.com/content/ennodius/ennodius_latin.html (letöltés dátuma: 2016. 11. 22.)
- KERÉNYI BÁLINT (2018): *A korai bolgárok története*. Kézirat. MSc Szakdolgozat. ELTE BTK. https://www.academia.edu/36245474/A_korai_bolgárok_története (letöltés dátuma: 2019. szeptember 15.)

Kozmonauta, mint az új szovjet ember megtestesítője? Az űrhajósok megjelenése a szovjet propagandában

Kiss Szandra

The space age began with Sputnik-1 and Gagarin's first flight in space. This era was also about rivalry between the United States and the Soviet Union, as they created a new idol for humankind: cosmonauts and astronauts. They were heroes, who brought triumphs for their nations. The Soviets used their cosmonauts for propaganda purposes after the successful space missions. Gagarin and the others became the new idols for the soviet society, especially after the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union. Cosmonauts symbolized the new soviet man, who would lead communism to victory. They were ordinary people and exceptional heroes at the same time.

How did the Soviet Union use the initial space triumphs for propaganda purposes? Why were the cosmonauts the perfect idols for the new soviet man? What happened and how did the cosmonauts' lives changed after successful missions? Who was the main character behind them and who decided what cosmonauts can say or do in public?

Keywords: space age, space race, cosmonauts, soviet space propaganda

A Szeptnyik-1, azaz az első mesterséges hold 1957. október 4-i Föld körüli pályára állításával egy új korszak vette kezdetét az emberiség történetében. Ez a szovjet siker nyitott utat annak a lehetőségnek, hogy az ember eljusson a világűrbe is. Erre a pillanatra egészen 1961. április 12-ig kellett várni, amikor a szovjet Jurij Gagarin a Vosztok-1 fedélzetén először repülte körbe a bolygót, megelőzve ezzel a hasonló amerikai törekvéseket. A két hidegháborús szembenálló fél ezen a területen is versengésbe kezdett, ami az első Holdra szállásért való harcban csúcsosodott ki.

Az űrsikerek mellett az űrhajósok is kiemelt figyelmet kaptak mind a két országban. A világűrt megjáró személyek az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban is sztárokká, hősöké váltak, óriási médiaérdeklődés övezte őket. Azonban, míg az amerikai asztronauták a sikeres küldetések után visszatérhettek a munkájukhoz és tovább dolgozhattak az űrprogramokon, addig a szovjet társaikra az állandó szereplés, az utazások, a szocializmus és a szovjet sikerek népszerűsítése várt. Számukra az újabb űrprogramokban való részvétel nem volt opció, hiszen túl értékesek voltak a rendszer számára, amely nem szeretett volna egyet sem elveszíteni az űrhajósaik közül egy sikertelen küldetésben, kockáztatva ezzel az űrprogramjaik további sikereit.

Miért volt szükség a hőskép lecserélésére a Szovjetunióban és miért pont a kozmonautákra esett a választás? Mi várt az űrhajósokra a visszatérést követően, s ki volt a felelős a kozmonautákról kialakított képért és azért, hogy ennek megfeleljenek az űrhajósok?

Sztálin halála a változások kezdetét indította meg a Szovjetunióban. Hruscsovék desztalinizációs törekvései kiterjedtek az élet minden területére, így a propagandára is. A második világháború alatt és után a szovjet ember mintaképe, a példakép, a hős, a munkás mellett a katona volt, aki hajlandó volt/lesz feláldozni akár az életét is a szeretett hazájáért és egyúttal a szocializmusért is. A második világháború, vagy az ő elnevezésükkel élve a Nagy Honvédő Háború után logikusnak tűnt a harcoló, bátor katonát megtenni példaképnek, a szovjet ember egyik mintapéldányának. Ez a példakép típus azonban már nem volt megfelelő a hatvanas években. A hidegháborús feszültség jelen volt ugyan, ahogy a rivalizálás is, de a másik legyőzése nem feltétlenül egy háború képében realizálódott, ennél összetettebb volt a két ideológia közötti küzdelem. Hruscsov törekvései a sztálini rendszer leváltására a példaképek cseréjét is magával hozta. Erre adtak jó alapot a rakéatechnológiában és az űrversenyben elért sikerek és jelentős eredmények, amelyek jól illeszkedtek a szovjet világképbe, ami a technika és a tudomány győzelmét tartalmazta. A

kozmonautákról kialakított kép és a sikereik felhasználása szerepet játszott abban, hogy Hruscsov szakítson a sztálini múlttal és desztálinizálja a szovjet társadalmat.¹

Az úrkorszak első éveiben a szovjetek több történelmi jelentőségű elsőséget szereztek, a közismert elsőségek mellett a szovjetek küldtek először élőlényt a világűrbe (Lajka kutya, Szputnyik-2, 1957), először volt 2 űrhajó a világűrben² (Vosztok-3 és Vosztok-4, 1962), első női kozmonauta (Valentyina Tyereskova, Vosztok-6, 1963), első űrséta (Alekszej Leonov, Voszhod-2, 1965). Mindeközben az amerikaiak egy lépéssel lemaradva követték a szovjeteket, jelentős eredményeket a kezdeti években nem tudtak elérni. Ezt az előnyt a szovjetek igyekeztek kihasználni a lehető legnagyobb mértékben.

A hősök megjelenése, felhasználása propagandacélokra nem volt újkeletű a Szovjetunióban, már a bolsevik forradalom után a hősök nemzetének nevezi magát a Szovjetunió. Az általuk példakének tekintett új szovjet hős az erős, fiatal, optimista férfi és nő volt. Az ábrázolásokban ezek a személyek mindig nagynak, erősnek voltak beállítva, jelképezve a szovjet törekvéseket is.³ A Szovjetunióban nem volt ritka, hogy nagy technikai, technológiai projekteket a szocializmus és kommunizmus építésének szimbólumaként használta a propaganda. A sztálini időszakban például a légierő pilótái kaptak kiemelt jelentőséget és váltak a nemzet példaképévé, ők voltak az első verziói az új szovjet embernek, akik megtestesítik mindazon értékeket, amelyet az állam fontosnak tart.⁴ Ezek szolgáltak alapként és ezt fejlesztették tovább a kozmonautáról kialakított képben. A kozmonauták kiválasztásának és kiképzésének felelőse az a Nyikolaj Kamanyin lett, aki maga is híres pilóta és ikon volt az 1930-as években.⁵

Érdekes kettősség jellemezte a Szovjetunió magáról kialakított képét és az úgynevezett valóságot. A Szputnyik-1 a szocializmus újra indítását is szimbolizálta, amire a sztálini éra lezárása miatt volt szükség. Felsejlett az élhető kommunizmus képe, melyet alátámasztottak az űrsikerek és a párt ígéretei. Meghirdették a békés együttélés politikáját, a kozmonauták pedig mint a béke követői is szerepeltek.

¹ GEROVITCH 2008 214 – 215.

² Ez az esemény azért is volt jelentős, mert a két kilövés közt 1 nap telt el, amivel a szovjetek azt közvetítették a külvilág felé, hogy képesek rövid időn belül kettő rakéta kilövésére is. Ezzel is bizonyítva azt, hogyha szükséges nem okoz problémát a szovjeteknek akár több rakéta kilövése sem, ha a hidegháború eseményei úgy alakulnának.

³ KOHONEN 2017 79.

⁴ GEROVITCH 2015 50.

⁵ GEROVITCH 2015 54.

Ugyanakkor a Szovjetunió agresszív fellépéstől sem riadt vissza, ha a kelet-európai blokkban probléma merült fel, vagy ha az érdeke azt kívánta.⁶

A szovjet Kommunista Párt XXII. kongresszusán fogadták el az új, harmadik pártprogramot, ahol megjelent az új szovjet ember ideája is. A vezetés elképzelései szerint az új szovjet ember fogja győzelemre vezetni a kommunizmust. Gagarin és Tyitov generációja, az űrkorszakkal megteremtődő kozmonauták pedig prototípussá váltak, követendő példává a Szovjetunió és a keleti blokk lakossága számára. A szovjet propaganda érdekes módon építette fel és használta ki az űrhajósokban rejlő lehetőségeket. A kozmonauta, mint a béke követe, a tudomány képviselője, az utópikus hős, az egyszerű átlagember, a kommunizmus építője jelent meg. Az űrhajósok a Szovjetunió győzelmét szimbolizálták a hidegháború egyik fontos harcában, az űrversenyben.⁷ Tökéletesen megtestesítve mindazt, ami a szocializmus ideológiája képviselni akart. A tudomány szolgálatában álló embert, aki a kemény munkájával építi és győzelemre vezet a szocializmust.

A politikai vezetők is kihasználták az űrversenyben elért eredményeket, és ezekre az eredményekre alapozva jósoltak fényes jövőt a szovjet lakosságnak. Ezzel összekötötték az űrsikereket a Szovjetunió jövőbeli sikereivel. Mivel az űrprogram részletei titkosak voltak, ezért szinte kézenfekvő volt, hogy az aktuális tények és adatok helyett a jövő kerüljön előtérbe, egy olyan utópikus világméretű kép kialakítva, ahol azt sem tartották kizártnak, hogy a Vénusz vagy a Mars elérhető néhány éven belül. Mindemelllett ezekre a sikerekre alapozva vázolták fel azt a pozitív jövőképet, amely állításuk szerint rövid időn belül beköszönt a Szovjetunióban. Ezek az utópikus képek azonban inkább az általánosságokat tartalmazták, sok konkrétumot nem igazán, abból is kifolyólag, hogy az erről beszélők nem árulhattak el konkrétumokat az adott küldetésről, programról, technológiáról.⁸

Nyikolaj Kamanyin⁹ felelt az űrhajósok köré kiépült képért, médiafelhajtásért. Az ő kezében érték össze a szálak, ő koordinálta a pilótákat, felelt az eseményeken való részvételért, azok megszervezéséért. Ő volt az agy, tulajdonképpen neki volt köszönhető, hogy a kozmonauták ország, tömb és világszerte ismertek voltak és folyamatosan ott voltak a köztudatban, nem csak a tizenöt perces hírnév idejéig. Mindemelllett egyfajta összekötőkapocsként funkcionált a pártvezetés és az űrkutatásért, fejlesztésért felelős személyzet között. Az űrbe feljutó pilóták kiképzésétől kezdve a civil életük „irányításán” át mindenhova elért a keze.

⁶ MAURER 2011 4-6.

⁷ KOHONEN 2011 103.

⁸ SIDDIQI 2011 287-289.

⁹ Nyikolaj Kamanyin (1908-1982): szovjet pilóta, űrhajóskiképző. 1960-1971 között ő felelt az űrhajósok kiképzéséért, kiválasztásáért, valamint jelentős szerepe volt az űrhajósokról kialakított kép kiszolgálásában, megszervezésében.

Kamanyin közreműködésével születhetett meg az első űrhajós álom pár, Nyikolajev¹⁰ és Tyereskova házasságával, de Kamanyin volt az, aki segítette elhelyezkedni az űrhajósoknak, ugyanakkor el is várta, hogy ezért az állam által elvárt kötelezettségeiknek is eleget tegyenek. Ilyenek miatt Tyitovval¹¹ például rendszeresen meggyűlt a baja Kamanyinnak, elsősorban az űrhajós problémás viselkedése miatt.¹²

A propagandacélok már a kiválasztás során szerepet játszottak. Erre jó példa Tyereskova és a Vosztok-6 küldetése. Több női jelölt is volt erre a repülésre, s bár technikai és szakmai értelemben nem Tyereskova volt a legjobb, az ő személye felelt meg a legjobban a propaganda céljainak. Származása, előélete miatt Tyereskovát be lehetett mutatni úgy, mint egy átlagembert, aki küzdelmes és kitartó munkával jutott el oda, hogy történelmi elsőséget hozzon a Szovjetunió számára. Szülei munkások voltak, édesapja elesett a Nagy Honvédő Háborúban, ő maga 17 évesen otthagya az iskolát, hogy egy gyárban dolgozzon, majd később tovább fejlesztette magát és visszatért az iskolapadba is, tagja volt a Komszomolnak és belépett a pártba is. Személye jól illeszkedett abba az „átlagember” -képbe, amit az űrhajósokról igyekeztek kialakítani, mindemellett a személye jó mintaként szolgálhatott, mint az új szovjet nő megtestesítője. Nyikolajevvel való házassága és közös gyermekük születése után pedig, mint feleség és anya is megjelent, nem csak, mint hős kozmonauta.¹³

A szovjet vezetés számára az űrben járt személyek kiemelt jelentőséggel bírtak. Nemzeti hőssé váltak attól a pillanattól kezdve, hogy sikeresen földet értek egy-egy űrutazás után. Az első tizenegy űrhajós arca és neve minden szovjet lakos számára ismert volt, megjelentek plakátokon, emléktárgyakon, kitűzőkön, bélyegeken. A játszótereken megjelentek a rakéta és földgömb alakú játékok. Emellett fontos szerepük volt a tudományos oktatás és az ateizmus népszerűsítésében is.¹⁴

¹⁰ Andrijan Grigorjevics Nyikolajev (1924-2004): szovjet űrhajós, a Vosztok-3 (1962) és a Szozuz-9 (1970) fedélzetén kétszár járt a világűrben, a második alkalommal 18 napot töltött el, ami akkori időtartamrekord volt. 1963-ban házasodott össze Valentyina Tyereskovával, egy lányuk született, házasságuk 1982-ig tartott.

¹¹ German Sztyepanovics Tyitov (1935-2000) szovjet űrhajós, a Vosztok-1 tartalékpilótája, a Vosztok-2 fedélzetén több mint egy napot töltött az világűrben, az ő nevéhez kapcsolódnak az első világűrben készített fényképek a Földről.

¹² GEROVITCH 2015 134-138.

¹³ SYLVESTER 2011 197-198.

¹⁴ GEROVITCH 2015 130.

A visszatérést követő ceremónia mutatott hasonlóságokat azzal, ahogy a harmincas években ünnepelték a hőstetteket, rekordokat végrehajtó pilótákat. Az űrhajósok számára rendezett ünnepelés egy adott forgatókönyv alapján történt. Ebben az időszakban megfigyelhető, hogy ugyanazok az események játszódnak le minden kozmonauta fogadásánál, ugyanolyan stílusú, beállítású és tematikájú képek jelentek meg a médiában. Megérkezés a vnukovói reptérre, a főtitkár tájékoztatása telefonon keresztül, a főtitkárral való találkozás, látogatás Lenin Mauzóleumánál, ünnepelő tömeg a Vörös Téren, látogatás a Kremlben, a Szovjetunió Hőse kitüntetés átadása. Ezek a rendezvények spontán tömegrendezvényként voltak beállítva, ez a fajta rendezvényszervezés sem volt újdonság a Szovjetunióban. Az ünnepelés nem csak a dicsőség megünnepléséről szólt, és nem csak magának a kiemelkedő teljesítménynek. Ez volt az a pillanat, amikor az addig ismeretlen űrhajósból hirtelen egy nép nemzeti hőse lett. Az anonimitásból egy pillanat alatt kerültek rivaldafénybe a kozmonauták, akik sok esetben erre a fajta megmérettetésre nem voltak felkészítve.¹⁵

Példaképek lettek, mintaként szolgáltak az átlagemberek számára, miközben pont az átlagemberségüket veszítették el azzal, hogy megjárták a világűr és ezzel nemcsak ország-, hanem világszerte ismertté váltak. Átlagemberként kellett élniük, miközben a média folyamatosan érdeklődött utánuk, hivatalos külföldi utakon, vagy különféle rendezvényeken, eseményeken kellett részt venniük, ahol nem csinálhatták azt, amit szerettek volna, ahol nem mondhatták azt, amit szerettek volna. Ez a publikus szerep kényelmetlen volt a kozmonauták számára¹⁶, az addigi megszokott környezetükből kiszakadva egy teljesen más szerepkörben kellett megfelelniük az elvárásoknak, amire nem lettek felkészítve.

A médiában úgy jelentek meg, mint a tökéletes hősök, akik végrehajtottak egy tökéletes küldetést, ahol a technika, a műszerek hibátlanul működtek.¹⁷ Ez azonban az újságírók és a propaganda túlzása volt. Az űrrepülések több alkalommal sem mentek probléma vagy zökkenőmentesen, de erről, mint ahogy általánosságokban a sikertelen tesztkilövésekről, kudarcokról a szovjetek nem számoltak be a közvélemény számára. Ezekre sok esetben évek, évtizedek múltán derült csak fény, miután feloldották a titkosítást, vagy miután elkezdtek megjelenni az űrprogramokban valamilyen formában részt vevők visszaemlékezései.

Az űrhajósok a visszatérésük után rendezvényeken vettek részt, folyamatosan utaztak, kiváltságokban részesültek, politikai vagy katonai tisztségeket kaptak (még ha nem is jelentős tisztségeket). 1961 és 1970 között a kozmonauták 6000

¹⁵ KOHONEN 2017 86-93.

¹⁶ GEROVITCH 2008 215.

¹⁷ GEROVITCH 2015 138.

eseményen, rendezvényen vettek részt legalább, valamint több mint 200 külföldi úton vettek részt.¹⁸ Ebből csak Tyereskova 42 úton vett részt.¹⁹ A külföldi utak különlegessége volt, hogy sokkal inkább szólt a szovjet ideológia népszerűsítéséről, mint az űrsikerekről. Természetesen ezeken az utakon is szigorúan meg volt szabva, hogy mit tehetnek és mondhatnak a kozmonauták a nagy nyilvánosság előtt, tekintve, hogy az űrprogramjuk titkos volt. Ezeket az utakat három csoportra lehet osztani, amelyek egymásra épültek. Az első utak a blokk országait érintették, ha itt a kozmonauta az előírásoknak megfelelően cselekedett, akkor lehetősége volt arra, hogy ellátogasson a harmadik világ országaiba, ahol a szocializmus népszerűsítése, az ideológia terjesztése volt az elsődleges. Csak ezt követően engedélyezték számukra a nyugati országokba való látogatást, amely elsősorban a szovjet eredmények propagálásáról szólt²⁰, mindezt úgy kivitelezve, hogy az űrprogramról, a repülés technikai részleteiről semmit nem árulhattak el, még az amerikai kollégáikkal sem beszélhették meg a küldetéseik részleteit.

A szovjet űrprogram sajátossága volt, hogy csak azok a személyek voltak ismertek a lakosság számára, akik már sikeresen teljesítettek egy küldetést. Mindenki más, aki az űrprogramon dolgozott ismeretlen volt, hivatalosan nem léteztek, személyükre maximum a haláluk után derült fény, mint például Koroljov²¹ esetében, akinek a nevét csak az 1966-ban bekövetkezett halálakor hozták nyilvánosságra. A világ csak ekkor értesült arról, hogy ő állt a szovjet űrsikerek mögött. De nem csak a Koroljov személye volt titkos, hanem a mérnököké, a tartalékpilótáké és azoké az űrhajósjelölteké is, akik bár részt vettek a kiképzésen, de nem jutottak fel a világűrbe. Azok a kozmonauták, akik rivaldafénybe kerültek, nem tehetek róluk említést, mindemellett tilos volt beszélniük az űrprogram részleteiről vagy róluk olyan képet publikálni, ami az űrhajó kabinjában készült.²² Mindez elsősorban azzal magyarázható, hogy az űrprogramok nem pusztán tudományos céllal jöttek létre, hanem a szovjet védelmi ipar, a hadsereg céljait is szolgálta, az ő finanszírozásuk mellett zajlottak az űrprogramok. Ezért a technológia, a küldetés részleteiről nem árulhattak el semmit sem.²³

¹⁸ KOHONEN 2017 104.

¹⁹ GEROVITCH 2015 143.

²⁰ GEROVITCH 2015 130.

²¹ Szergej Pavlovics Koroljov (1907-1966): a szovjet űrrepülés „atyja” a szovjet űrhajók főkonstruktor, nevéhez fűződik az R-7 rakéta megalkotása, amely a Szputnyik-1 hordozórakétája volt. 1938-ban 10 év munkatáborra ítélték, 1944-ben kapott kegyelmet, majd a náci V-2 rakéta tanulmányozása és továbbfejlesztése volt a feladata.

²² KOHONEN 2017 80.

²³ SIDDIQI 2011 289.

A kozmonauták azonban csak apró részei voltak az űrprogram gépezetének. A szovjet űrhajókonstrukciók ebben az időben automatizáltak voltak, az űrhajóban tartózkodó személynek valódi befolyása a működtetésben csak vészhelyzet esetén volt. Koroljov jobban bízott a gépekben, mint az űrhajósokban. Ezt az információt azonban elhallgatták a nyilvánosság elől, hiszen ez a részlet eléggé aláásta volna a kozmonautáikról kialakított képet.²⁴ Ahogy Slava Gerovitch is fogalmaz, az űrhajósok csak fogaskerekek voltak a gépezetben²⁵, apró részletei a nagy egésznek. Valójában kirakatemberek voltak, akik hiába értek el olykor történelmi tetteket, valódi befolyásuk, ráhatásuk nem volt a történésekre, de a visszatérésük után a magánéletükre sem. Ők képviselték mindazt, amit a Szovjetunió közvetíteni akart önmagáról a külvilág felé, az ő sikereikkel próbálták feledtetni a nehézségeket, elrejtteni a problémákat.

Az űrverseny kezdeti sikerei okot adtak a bizakodásra, hogy a Szovjetunió utolérheti, sőt akár le is győzheti az Egyesült Államokat, legalább a világűr meghódításáért folyó harcban. A sikerek megtestesítői pedig a kozmonauták lettek, akik vállalták a veszélyes küldetéseket, s sikeres küldetéseikkel nemzeti hőökké váltak. Mindemellett a szovjet propaganda igyekezett a lehető legjobban kihasználni a lehetőségeit és a kozmonautákat felhasználni arra, hogy bebizonyítsák azt, hogy a két ideológia összecsapásából a szovjetek jönnek ki jobban. A kozmonauta tehát megtestesítette mindazon értékeket, melyet az ideológia képviselt. A keményen dolgozó, a tudomány szolgálatába álló ember történelmi sikereket képes elérni, miközben építi a szocializmust és egyúttal győzelemre is vezeti azt. Arra azonban nem voltak felkészítve, hogy a visszatérés után teljesen felfordul az életük, hogy a sikeres küldetés után a párt szolgálatában kell részt venni mindenféle rendezvényen vagy épp külföldi utakon, ahol akkor sem beszélhettek konkrétumokról, ha szakmabelivel találkoztak. Arról nem is beszélve, hogy egy-egy sikeres küldetés után a kozmonauták első generációjának nem igazán volt esélye arra, hogy egy újabb űrprogramon dolgozzanak, ellentétben amerikai kollégáikkal. Egyszerre kellett megfelelniük az átlagember mintaképeként és nemzeti hősként, aki történelmi tetteket hajt végre. Életüket a visszatérés után is meghatározta Kamanyin, beszédjeik előre megírtak voltak, az újságcikkekben, életrajzokban szereplő információk, az általuk sugallt kép szintűgy a propaganda céljai alá voltak rendelve. Ugyanakkor mindezért cserébe, ha nem is túl jelentős politikai, katonai tisztségeket kaptak és olyan életkörülményeket, amelyek a szovjet lakosság jelentős részének még ekkor is elérhetetlenek vagy nagyon nehezen elérhetőek voltak.

²⁴ GEROVITCH 2015 98-99.

²⁵ GEROVITCH 2015 49.

Bibliográfia:

- GEROVITCH, SLAVA (2015): *Soviet Space Mythologies – Public Images, Private Memories and the Making of a Cultural Identity*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- GEROVITCH, SLAVA (2008): Creating Memories: Myth, Identity, and Culture in the Russian Space Age. In Dick, Steven J. (ed.): *Remembering the Space Age*. Washington DC., NASA Office of External Relations History Division.
- KOHONEN, IINA (2017): *Picturing the Cosmos. A Visual History of Early Soviet Space Endeavor*. Bristol UK/Chicago USA, intellect.
- KOHONEN, IINA (2011): The Heroic and the Ordinary. Photographic Representations of Soviet Cosmonauts in the Early 1960s. In Maurer, Eva et al.: *Soviet Space Culture. Cosmic Enthusiasm in Soviet Societies*. London, Palgrave Macmillan.
- MAURER, EVA et al. (2011): *Soviet Space Culture. Cosmic Enthusiasm in Soviet Societies*. London, Palgrave Macmillan.
- SIDDIQI, ASIF (2011): From Cosmic Enthusiasm to Nostalgia for the Future. A Tale of Soviet Space Culture. In Maurer, Eva et al.: *Soviet Space Culture. Cosmic Enthusiasm in Soviet Societies*. London, Palgrave Macmillan
- SYLVESTER, ROSHANNA P. (2011): She Orbits over the Sex Barrier. Soviet Girls and the Tereskova Moment. In Andrews, James T. – Siddiqi, Asif A. (ed): *Into the Cosmos. Space Exploration and Soviet Culture*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.

„Rendben, maga mondja meg az elnöknek...” Kutató-mentő bevetések előkészítése az öbölháborúban¹

Lengyel Ádám

Most people remember the Gulf War as a superior victory of technology and organization – the perfect *Blitzkrieg*. The commanding officer who masterminded the victory, General Norman Schwarzkopf is called a daring and innovative strategist. But in fact, the Gulf War was more like a victory by overwhelming force, than a superior strategy. What could be more exemplary than the application of the Special Operation Forces? In my recent study, I will examine the application of SOF through the employment of the USAF Pararescue units during the Gulf War.

Keywords: Gulf War, CSAR, SOF, Pararescue, SOCOM

¹ A kutatás Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült

Az 1991-es öbölháború úgy él mindenki emlékezetében, mint mindenek feletti elsöprő technológiai, szervezési és katonai siker, amiben kumulálódig az elmúlt, több mint ötven év katonai fejlődése – ha úgy tetszik, egy tökéletes *Blitzkrieg*². A műveletek és az Egyesült Államok Központi Parancsnokságának (CENTCOM³) parancsnokáról, Norman Schwarzkopf tábornokról azt tartják, hogy merész és bátor stratégia, aki a modern elvek és elméletek szerint alkalmazza a rendelkezésére bocsájtott katonai erőket.

A valóság azonban nem ezt mutatja. Az öbölháborút megelőzően komoly viták alakultak ki a modern hadviselés egyik legfontosabb „elem”, a különleges műveleti erők alkalmazása körül. Tanulmányomban ezt szeretném szemléltetni az Egyesült Államok Légierőjének Pararescue⁴ alakulatainak keresztül, akik körül az egyik legkomolyabb vita alakult ki.

Mielőtt rátérnék a tanulmány konkrét témájára, érdemes röviden ismertetni Irak Kuvait elleni agressziójának körülményeit. Az Irak és Irán közt dúló háború során a szunnita arab országok, köztük Kuvait jelentős anyagi támogatást nyújtott Iraknak kölcsönök formájában. A háborút végül egyik ország sem tudta megnyerni, ám mindkét fél a végletekig eladósodott.⁵

Az Egyesült Államok hírszerzése tudomást szerzett az előkészületekről: a térségről készült műholdfelvételeken látszódtak a kuvaiti határnál felfejlődő páncélos hadosztályok. Ekkor már hónapok óta tartott a diplomáciai huzavona Irak és Kuvait között – előbbi azzal vádolta a kis öbölmenti országot, hogy megszegi a Kőolaj-exportáló Országok Szervezete (OPEC⁶) kitermelési kvótáit, így megkárosítva Irakot. Az irakiak által végrehajtott csapatok átcsoportosítása a Pentagont is megijesztette, azonban a Perzsa-öbölben nem állomásozott amerikai katonai erő, s az öbölmenti országok nem akarták, hogy amerikai katonák állomásozzanak országukon belül. 1990. július 25-én Szaddam April Glaspie

² A német fegyveres erők (Wehrmacht) által alkalmazott hadviselési stratégiai, mely a gyors manőverekre, az ellenséges utánpótlási és kommunikációs vonalak elvágására és megbénítására épült.

³ US Central Command: A Közel-Kelet térségéért felelős amerikai katonai „hadszintér” parancsnokság. 1991-ig az Egyesült Államok nem rendelkezett támaszpontokkal a térségben, így a CENTCOM csak egy vezérkari stábból állt.

⁴ A tanulmány során végig a Pararescue kifejezést alkalmazom, mivel a magyar fordítás (ejtőernyős mentő) nem adja vissza megfelelően az alegységek és az operátorok feladatkörét és leggyakoribb bevetési módokat.

⁵ BABOS – PAPP 2009. 171.

⁶ Organization of the Petroleum Exporting Countries.

amerikai nagykövettel azt közölte, hogy Irak hajlandó a tárgyalások folytatására Kuvaittal.⁷

Szaddam kijelentése ellenére, miszerint tárgyalni kíván Kuvaittal, sem érte váratlanul az amerikai döntéshozókat, amikor hírt kaptak arról, hogy Irak lerohanta Kuvaitot. Már korábban elkezdték a meglévő háborús terv (OPLAN 1002-90⁸) átvizsgálását és alapos kidolgozását, illetve tárgyalásokat kezdtek Szaúd-Arábiával, hogy amerikai csapatok állomásozhassanak az ország területén. A tárgyalások végén – Dick Cheney védelmi miniszter és Norman Schwarzkopf személyes látogatása nyomán – a szaúdi király megadta az amerikaiaknak az engedélyt a bevonulásra.⁹

A hadműveleti terv három fázisból állt:

- Az első fázis az elrettentő erő telepítése és a diplomáciai módszerek alkalmazása (fedőneve: *Sivatagi Pajzs*),
- A második fázis a légi hadjárat, mialatt a csapatok telepítése folytatódik (fedőneve: *Sivatagi Vihar*),
- A harmadik fázis a kuvaiti területek visszafoglalása (amennyiben az iraki erők nem vonulnak ki korábban; a *Sivatagi Vihar* hadművelet kiterjesztése és folytatása).¹⁰

A terv a Pararescue alakulatok bevetésével ugyan számolt, azonban a háború „igen rosszkor” érkezett számukra. A Légierő épp egy fegyverzetváltáson ment át, a régebbi HH-3 helikoptereket a modern HH-53 és HH-60¹¹ helikopterekre kezdték cserélni, azonban ennek következtében több egységet deaktiváltak az átfegyverzés idejére. Amikor a terv végrehajtása megkezdődött, az eredetileg hozzárendelt alakulatok nagy része átszervezés alatt állt vagy külföldi szolgálatot látott el.^{12,13}

⁷ WOODWARD 1996. 201-208.

⁸ Műveleti terv 1002-90: a hadműveleti terv, ami alapján a *Desert Shield (Sivatagi Pajzs)* és a *Desert Storm (Sivatagi Vihar)* műveleti terveit elkészítették. A hadműveleti kódban a második szám az utolsó frissítési időpontot jelöli, amikor átdolgozták. Hogy mennyire is érte készületlenül a Perzsa-öbölben kialakult konfliktus az Egyesült Államokat jól mutatja, hogy ezen a terven korábban csak alacsonyabb beosztású tisztek dolgoztak.

⁹ WOODWARD 1996. 219-278.

¹⁰ WINNEFELD – JOHNSON – NIBLACK 1994. 7.

¹¹ A CH-53 és az UH-60 mentési műveletekre optimalizált változatai.

¹² Az Egyesült Államok Pararescue alakulatai látják el a légimentési feladatokat többek közt Izlandon és Okinawa szigetén, és az azokhoz tartozó tengereken.

¹³ WHITCOMB 2006. 46-47.

Az egyértelmű technikai és fizikai problémák mellett belső feszültségek is hátráltatták a különleges műveltek, köztük a harci kutató-mentő (CSAR¹⁴) bevetések előkészítését és végrehajtását.

Az 1990-es évek elején a mai, modern értelemben vett különleges erők (SOF¹⁵) még éppen csak kialakulóban volt. Bár a különböző különleges alakulatokat már nagyrészt a vietnámi háború előtt vagy alatt létrehozták, ezek a létrehozó haderőnem parancsnoksága alá tartoztak, s működésüket nem koordinálta semmilyen szervezet vagy magasabb parancsnokság. A problémát gerjesztette a konvencionális parancsnokságok és az SOF között feszülő bizalmatlanság, ellenségeskedés és a költségvetési forrásokért folyó verseny Vietnám után.¹⁶

A '80-as évek elején, több fiaskó¹⁷ hatására végül döntés született arról, hogy a különböző haderőnemek különleges erőit egy egységes parancsnokság alá szervezik. Hosszas, a Szenátus és a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága közt zajlott tárgyalások és egyeztetések után 1987. április 16-án létrejött az Egyesült Államok Különleges Műveleti Parancsnoksága (USSOCOM¹⁸), ez azonban nem jelentette a problémák teljes megoldását. Az alakuló ünnepségen William Crow admirális, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke kijelentette, „Először le kell bontani a falakat...” a hagyományos fegyveres erők és a SOF között, illetve el kell magyarázni nekik, hogy hogyan és miért csinálják másképp a bevetéseiket, mint a hagyományos fegyveres erők^{19, 20}

Azonban a SOCOM létrejötte se oldott meg minden problémát. A fegyveres erőknél sokan pazarlásnak tekintették a SOF alakulatok működtetését és bevetésüket, a CSAR bevetések helyzete pedig különösen mostoha volt, mivel még a SOCOM-on belül is sok ellenző hang volt. Sokan szkeptikusak voltak azzal kapcsolatban, hogy bevetnék-e éles helyzetben a Pararescue vagy más, CSAR feladattal megbízott alegységeket. A Légierő vezérkari főnöke, Merrill McPeak

¹⁴ Combat Search and Rescue; ellenséges területen lelőtt repülőgépek személyzetének, illetve bajban lévő, elszigetelt katonai személyzetnek felkutatása, megtalálása, azonosítása és kimentése.

¹⁵ Special Operation Forces.

¹⁶ UNITED STATES SPECIAL OPERATIONS COMMAND. 5.

¹⁷ 1980. április 24-én az Teheránban fogvatartott amerikai diplomaták kimentésére indított akció (*Operation Eagle Claw; Saskarom hadművelet*) fulladt kudarcba; 1983. október 25-29. között végrehajtott grenadai invázió (*Operation Urgent Fury; Sürgető Düh hadművelet*) során léptek fel problémák. Mind visszavezethető volt a haderőnemek közti együttműködések hiányára, a rossz koordinációra és a különleges erők nem megfelelő alkalmazására.

¹⁸ United States Special Operations Command.

¹⁹ Crow admirális egyébként maga is ellenezte a SOCOM létrehozását.

²⁰ UNITED STATES SPECIAL OPERATIONS COMMAND. 5-7.

tábornok meg is jegyezte: „*Nem akarok 3-az-1-hez²¹ cseréket.*” Schwarzkopf tábornok maga is kételkedett ezekben az akciókban, és „biztosra akart menni” a tekintetben, hogy a Légierő vagy a SOF tisztek nem indítanak vakmerő akciókat, így minden CSAR bevetést a személyes jóváhagyásához kötött^{22, 23}

Emellett a Hadsereg kötelékéből jött SOF tisztek meg is jegyezték az előkészítés folyamán, hogy a Panamában²⁴ már bizonyított, új MH-53 és MH-60²⁵ helikoptereket kár lenne visszatartani az akcióktól olyan bevetésekért, amiket talán el sem indítanak²⁶. Az engedélyeket végül megkapták ezeknek a helikoptereknek a használatára és „visszatartására”.²⁷

Probléma volt emellett a doktrínák hiánya is. A légierő rendelkezett PR²⁸ és CSAR doktrínával, azonban a többi haderőnem nem. Ekkor ráadásul még nem jelentek meg az egységesített doktrínák²⁹ sem.³⁰ Bár az Egyesült Államok Hadserege 1982-ben vezette be az FM 100-5 jelű doktrínáját, mely *AirLand Battle-doktrína* néven vált híressé, s a földi-légi-vízi egységek közti szoros

²¹ A tábornok feltehetőleg a helikopterek alapvető legénységére gondolt, ami 2 fő pilótából és egy fedélzeti mérnökből áll. Egy CSAR bevetésre induló helikopteren ezen felül még legalább 2-3 fő parascueman tartózkodik, adott esetben további, akár 10 fő, „hagyományos”, különleges műveleti operátor „társaságában”.

²² Ehhez minden joga megvolt, az 1986-os Goldwater-Nichols Törvény értelmében a hadszíntérparancsnok belátása szerint rendelkezhet minden, alárendeltségébe tartozó egységgel és alegységgel, ugyanakkor merőben meggondolatlan és furcsa döntés egy igen időérzékeny bevetéstípust a(z) – éles harci helyzet esetén egyébként is túlterhelt – parancsnoki központ hatáskörébe rendelni és annak engedélyeihez kötni.

²³ WHITCOMB 2006. 46-49.

²⁴ 1989. december 20. és 1990. január 31. között zajlott Panama inváziója (*Operation Just Cause; Igaz Ügy hadművelet*) Manuel Noriega hatalmának megdöntésére.

²⁵ A CH-53 és az UH-60 helikopterek különleges erők számára kifejlesztett változatai. Nagyrészt megegyeznek a HH-53 és HH-60 modellekkel, melyeket a Pararescue alegységek számára fejlesztettek ki.

²⁶ Egyes visszaemlékezők szerint Stovall tábornok azzal zárta rövidre a vitát, hogy kijelentette: „*Rendben, maga mondja meg az elnöknek, hogy vissza akarta tartani ezeket [a helikoptereket] különleges műveleti bevetésekre, amiket jellen pillanatban nem repülünk, ahelyett, hogy kiküldené őket, hogy felvegyenek valakit, akit lelőttek. Mondja meg neki.*” (idézi: Whitcomb 2006. 48.)

²⁷ WHITCOMB 2006. 48.

²⁸ Personnel Recovery; személyek/legénység kimentése.

²⁹ Az egységesített doktrínák 1996-tól kerültek bevetésre. Az első körben elkészültek között volt a közös PR és CSAR doktrína.

³⁰ Az első, egyesített, haderőnem-közi doktrína a harci kutatás-mentés esetén 1996-ban került bevezetésre.

együttműködést hirdette – ez a valóságban több, mint tíz évvel később valósult csak meg.³¹

Az öbölháború során a CSAR bevetések szervezését az Egyesített Különleges Műveleti Parancsnokság (JSOC³²) kapta. Ez okozott némi feszültséget, ugyanis így olyan feladatok kerültek a különleges erőkhöz, amik – a Légierő gondolkodásmódja szerint – az ő hatáskörükbe tartoztak volna.³³

A főtisztek vitái ellenére azonban a helyszínen tartózkodó tisztek igyekeztek együttműködni. George Grey ezredes, a mentésekért felelős 1st SOW³⁴ parancsnoka és Jesse Johnson ezredes, a CENTCOM különleges műveleti bevetésekért felelős operatív parancsnoka kidolgoztak egy követelményrendszert a bevetések végrehajtásához. Az általuk megadott három feltétel együttes teljesülése esetén lehetett elindítani a CSAR bevetést. Ez a három feltétel a következő: *a túlélők helyzetének ismerete; egyértelmű vizuális (ejtőernyő) és rádiós megerősítés (a pilóta segélyhívása) a gépelhagyásról és a sikeres földet érésről; kedvező fenyegetés-analízis*^{35, 36}

A problémák oldására Schwarzkopf tábornok elrendelte, hogy állítsák az Egyesített Mentési Koordinációs Központot (JRCC³⁷) a JSOC alárendeltségébe, ez azonban azt eredményezte, hogy minden, valamilyen szintű kutató-mentő képességgel rendelkező haderőnemnek, mint például a Haditengerészet, Tengerészgyalogság vagy a brit és francia koalíciós erők, megvolt a maga alárendelt mentési központja, s az egyesített parancsnokságokon csak összekötő tisztek tartózkodtak. Emellett ezek a központok rendelkeztek a hatáskörrel az akciók megindításához, így, ha nem látták megfelelőnek a helyzetet, megtagadhatták az erre adott utasításokat.³⁸

³¹ Ehhez hozzátartozik, hogy az 1986-os Goldwater-Nichols Törvény elfogadásáig, ami átszervezte a Védelmi Minisztériumot, semmi nem kötelezte az Egyesült Államok Fegyveres Erőinek különböző haderőnekeit az együttműködésre, s mi több, igen komoly rivalizálás alakult ki. Ez is szerepet játszott az olyan, haderőnemek közötti együttműködésre alapuló akciók kudarcához, mint a Saskarom hadművelet vagy az Azonnali Düh hadművelet (lásd 17. jegyzet).

³² Joint Special Operations Command.

³³ WINNEFELD – JOHNSON – NIBLACK 1994. 115.

³⁴ Special Operations Wing; Különleges Műveleti Wing. A Wing az angolszász légierők alapvető harcászati egysége, magyar fordítása nincs, méretében körülbelül az ezrednek feleltethető meg.

³⁵ Ezt úgy képzelhetjük el, hogy a felderítő jelentések szerint a célkörzetben nem állomásozik nagy számú ellenséges erő és nincs jelentős légvédelmi tevékenység.

³⁶ WHITCOMB 2012. 292-293.

³⁷ Joint Rescue Coordination Center.

³⁸ WHITCOMB 2006. 54-62.

A mentési bevetések koordinálásával Schwarzkopf tábornok a légi egységek parancsnokát, Horner tábornokot bízta meg, s így az egyesített parancsnokság részben az ő felügyelete alá került. Ezzel a döntéssel a parancsnoki láncot megosztotta különleges műveleti erők, a Légierő és a főparancsnokság között.³⁹

Mire az öbölháborús terv elérte a harmadik fázisát – Kuvait visszafoglalását –, addigra úgy tűnt, hogy a CSAR képesség jól megalapozott és működő modellé vált. Gyakorlatokat hajtottak végre, hogy a végrehajtással megbízott alegységek „összeszokjanak”. Ennek során AC-130-as és A-10-es repülőgépek gyakorlatoztak együtt közvetlen légítámogatási bevetésekre, illetve augusztustól kezdve megkezdődtek a különböző helikopteres és merevszárnyú gépekkel végrehajtott mentési gyakorlatik is. Hibákra és hiányosságokra is fény derült ezen gyakorlatok során, főleg a kommunikációs rendszerek terén, melyeket a parancsnokságok javítottak.⁴⁰

Emellett sikerült kiterjeszteni a bevetések hatókörét is, mivel Törökország 1990. decemberében engedélyezte, hogy amerikai csapatok települjenek a légibázisaira.⁴¹ Ezek után a parancsnokságok igen optimistán tekintettek a közelgő bevetések elé, mivel úgy gondolták, megfelelően felkészültek.⁴² Azonban ez végül túlzott elbizakodottságnak bizonyult.

A parancsnokságokhoz hasonlóan a pararescueman-ek⁴³ között is optimizmus uralkodott. A hangulatuknak jót tett a gyakorlatozások közti kikapcsolódás lehetősége: pihenőket hoztak létre, ahol a katonáknak lehetőségük volt biliárdozni, videofilmeket nézni, pingpongozni. Az is javított a hangulaton, hogy az alakulatok feltöltöttsége decemberre már lehetővé tette a „tartályok” létrehozását – így, ha valaki betegség vagy más egyéb ok miatt nem volt képes felvenni a szolgálatot, helyettesíteni tudták.⁴⁴

A morál a pilóták közt is magas volt, ugyan akkor aggódtak is; a pilóták jórészenek ez volt az első éles bevetése karrierje során. Az alakulatok parancsnokait és a pilóták jelentős részét tájékoztatták a CSAR procedúrákról is – eligazításokat tartottak számukra a bevetések végrehajtásával megbízott helikopterek pilótái. A pilóták egy része kételkedett abban is, hogy 40-50 mérföld⁴⁵ mélyen az ellenséges

³⁹ WHITCOMB 2006. 267-268.

⁴⁰ BERGERON 2001. 50-63.

⁴¹ WHITCOMB 2006. 67-75.

⁴² BERGERON 2001. 90-91.

⁴³ Rövidítve PJ. Az Egyesült Államok Légierőjének különleges műveleti operátorai, akiket a CSAR bevetések végrehajtására képeznek ki és tartanak állományban.

⁴⁴ BERGERON 2001. 73-75.

⁴⁵ Hozzávetőlegesen 65-80 kilométer. 1 szárazföldi mérföld körülbelül 1,61 kilométer.

vonalak mögé indítanak egy mentőakciót egyetlen emberért. Emellett sokszor a parancsnokok is rontottak a helyzeten, egy tengerészgyalogos pilóta például úgy emlékezett, hogy a parancsnoka azt mondta, ha elhagyja a gépet, egyedül van, senki se indul a segítségére.⁴⁶

A pilóták egy részét, különösen a Haditengerészetnél, az is frusztrálta, hogy tartalékban tartották őket CSAR bevetésekre, miközben a megfelelő felkészítésen nem estek át ilyen bevetésekre, illetve társaik ellenséges célpontokat támadhattak. Szintén a Haditengerészetnél volt probléma, hogy a pilóták nem sokkal a tényleges bevetések kezdete előtt kapták meg az új túlélő rádiókat, ennek következtében nem sikerült teljesen elsajátítani a használatát. Emellett az új rádióból nem is jutott minden pilótának, így egyszerre használták a korábbi típusal együtt.⁴⁷

Amikor elindult az Irak elleni bombázó hadjárat, minden optimizmus elillant: az első két műveleti napon nyolc repülőgépet lőttek le – egy CSAR bevetést sem indítottak, mivel vagy azonnal fogságba esett a pilóta, vagy életét veszítette.⁴⁸ A bevetések harmadik napján, 1991. január 19-én indították az első két kutató-mentő bevetést, azonban ezeket sem koronázta siker.⁴⁹ Grey ezredes a gépek legénységét hibáztatta az első bevetések kudarcáért.⁵⁰

Az első sikeres bevetésre január 20-án került sor, egy F-14 típusú repülőgép két fős személyzete kényszerült gépelhagyásra, azonban ekkor is csak az egyik pilótát sikerült megmenteni – a gép radartiszta hadifogságba esett.⁵¹ Ez volt az egyetlen sikeres mentés a háború első hetében, ugyan akkor ebben az időszakban lőtte le az iraki légvédelem a legtöbb szövetséges gépet.

⁴⁶ WHITCOMB 2006. 81-84.

⁴⁷ WHITCOMB 2006. 84-89.

⁴⁸ Több esetben is a katapultáló pilóta olyan mélyen az ellenséges vonalak mögött kényszerült gépelhagyásra, hogy nem nyílt lehetőség a mentésre, mivel az iraki csapatoktól nem messze ért földet. Emellett a pilóták életüket veszthették a gépet ért találat következtében a repeszek hatására, vagy akár a katapult-szekvencia hibás működése következtében is, például, ha nem nyílt ki az ejtőernyő a gép elhagyása után.

⁴⁹ WHITCOMB 2012. 309-314.

⁵⁰ Bergeron idézi is: „*Annyit kell tenniük, hogy fogják a koordinátákat, amiket nekik adunk, azokat, amiket az Egyesített Mentési Koordinációs Központ kap. Ez a legjobb információ, amit kapunk (...) és minden, amit tehetünk, hogy odamegyünk és remélhetőleg sikerül rádiókapcsolatot létrehozni vele [a pilótával].*” (BERGERON 2001. 88.)

⁵¹ Az esetet részletesen lásd: LENGYEL 2018.

A háború végéig 87 koalíciós pilóta gépét⁵² lőtték ki, közülük 38-an éltek túl az esetet, s közülük mindössze 8-at sikerült megmenteni. A sikeres mentések közül egyet a Hadsereg különleges repülő ezredének gépei hajtottak végre, illetve sikeres mentéssel büszkélkedhettek a szaúdiak, illetve a Navy SEAL⁵³ is.⁵⁴

Összeségében kijelenthető, hogy a mentési hatékonyság igen gyenge volt az öbölháború során, ha beleszámoljuk a nem helikopterrel, illetve a nem amerikai csapatok által végrehajtott mentéseket is, illetve a nem harcikörnyezetben végrehajtott mentéseket is, mindössze 1:3,75-höz az arány – azaz minden megmentett pilótára közel négy olyan jut, aki fogságba esett.

Ennek oka három tényezőn múlt: a rossz szervezésen, az összeszokottság hiányán és az elavult bevetési szabályzatokon.

Először is, Schwarzkopf tábornok és stábjja igyekezett a lehető legszorosabb műveleti irányítást a kezében tartani, ezzel jelentős mértékben hátráltatta az olyan, időérzékeny műveltek végrehajtását, mint a kutató-mentő bevetések. Másodszor, szintén problémát okozott, hogy a különböző, a mentésben résztvevő alegységek nem vettek részt olyan közös gyakorlatokon, ahol tapasztalatot szerezhettek volna az ilyen bevetések végrehajtásában. Végül, de nem utolsó sorban, a bevetési szabályok kidolgozása közben nem vették figyelembe a megváltozott technológiai feltételeket, s még mindig a vietnámi háborúban bevetett helikopterek műszaki színvonalához igazították azokat.

Az öbölháborúban szerzett tapasztalatokat az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma és az Egyesített Vezérkar felhasználta, s ezek alapján született meg először a Légierő javított doktrínája, majd 1998-ban az egységesített kézikönyv a harci kutató-mentő bevetések végrehajtásához. Mindkét kézikönyv javasolta a decentralizált műveleti irányítás bevezetését és a mentést végrehajtó csapatok döntési szabadságának növelését. A változtatások nyomán a hatékonyság a délszláv háború idejére drámaian megnőtt – 1999-ben 100%-os mentési hatékonyságot ért el az Egyesült Államok Fegyveres Ereje.

⁵² A 87 kilövés ez esetben nem jelent 87 gépet, mivel a bevetett gépek jelentős hányada többüléses típus volt.

⁵³ Az amerikai Haditengerészet különleges műveleti alakulata. Könnyű szerkezetű terepjáró járművekkel hajtottak végre mélységi felderítő bevetéseket, illetve behatolásokat iraki területekre.

⁵⁴ WHITCOMB 2006. 258-260.

Bibliográfia

- BABOS LÁSZLÓ – PAPP TAMÁS (2009): *A modern kor háborúi és csatái*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- BERGERON, RANDY G. (2001): *DESERT SHIELD/ DESERT STORM. Air Force Special Operations Command (AFSOC) in the Gulf War*. Hurlburt AFB, US Air Force.
- HISTORY OF THE US ARMY 160TH SPECIAL OPERATIONS AVIATION REGIMENT (Airborne) [SOAR], 1991-2001. Fort Bragg, USASOC, 2010
- UNITED STATES SPECIAL OPERATIONS COMMAND *History 1987-2007*. MacDill AFB, USSOCOM History and Research Office, 2007.
- WHITCOMB, DARELL D. (2012): *On a Steel Horse I Ride. A History of the MH-53 Pave Low Helicopters in War and Peace*. Maxwell AFB, Air University Press.
- WHITCOMB, DARELL D. (2006): *Combat Search and Rescue in Desert Storm*. Maxwell AFB, Air University Press.
- WINNEFELD, JAMES A. – JOHNSON, DANA J. – NIBLACK, PRESTON (1994): *A League of Airman. U. S. Air Power in the Gulf War*. Santa Monica, RAND Corporation.
- WOODWARD, BOB (1996): *A parancsnokok*. Budapest, Osiris Kiadó.

Online hivatkozás

- LENGYEL ÁDÁM (2018): *Beduinok, pilóták és légimentők – Az Egyesült Államok Ejtőernyősmentő alakulatai az öbölháborúban*
<http://ujkor.hu/content/ejtoernyos-mentoalakulat-obolhaboruban> (letöltés dátuma: 2019. április 18.)

Katonai harcászati kézikönyvek és doktrínák

- JP 3-50.22 *Doctrine for Joint Combat Search and Rescue*. Washington D. C., Secretary of the Air Force, 1996.
- JP 3-50.21 *Joint Tactics, Techniques and Procedures for Combat Search and Rescue*. Washington D. C., Joint Chief of Staff, 1998.
- FM 100-5. *Operations*. Washington D. C., Department of the Army, 1982.

Fikció vagy valóság? Egy dialógus szereplői. Johannes Herold Dialógusa, avagy egy elfeledett beszélgetés a 16. századból¹

Majoros Máté

Johannes Herold, a humanist from Basel, wrote two books on the events of 1556 unfolding in Hungary. One of these was a dialogue titled *Rerum contra Turcas*. The main topic of the dialogue is the Austrian campaign to aid Szigetvár, a fortress besieged by the Turks in 1556. All of this was first presented in all of its complexities by the works of Herold and Lazius, a contemporary court historian, who also elaborated on the topic in his work. My primary goal is to introduce the frame narrative and the personae of the dialogue. Considering all of this, the text produced by Herold can be an important piece in the puzzle of the 1556 South Transdanubian campaign. Furthermore, since the text has evaded the scrutiny of historians so far, it may become a vital source on this period for the scholars of the future generations.

Keywords: dialogue, neo-latin literature, 16th century, Johannes Herold, Hungary 1556

¹ Készült az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata - Wolfgang Lazius elfeledett történelmi műve* című kutatási projekt támogatásával.

Az 1556-os magyarországi események, különös tekintettel a törökök Szigetvárnál elszenvedett vereségére, Európa-szerte hírértékűnek számítottak, és élénk érdeklődéssel követték őket. A kortárs közvélemény nagyon is tudatában volt a győzelem jelentőségének, és az eseményeket számos formában megörökítették.²

Az 1556-ban a törökök által ostrom alá vett Szigetvár megsegítésére indított Habsburg hadjárat elsődleges célkitűzése a Sziget szomszédságában lévő, az előző évi török hadjárat során elveszített vár, Babócsa megtámadása. Szigetvár a dél-dunántúli területek feletti uralom kulcsát jelenti ekkor, és ezzel a manőverrel elvonják a török főereget, lélegzethez juttatva a szigeti védőket. A Szakály Ferenc által „diverziós” hadműveletnek nevezett terv³ végül sikerrel jár, hiszen Babócsa felmentése után az oszmánok már nem képesek elfoglalni Szigetvárt, és a Dél-Dunántúl ezzel további tíz évre megmenekül a török fenyegetés elől.⁴ Az egész hadjáratsorozat tehát három nagy fázisból tevődik össze, amelyek ugyanakkor szerves egységet alkotnak: Szigetvár török ostroma, a babócsai „diverzió”, és a Tiroli Ferdinánd vezette hadjárat. Ez utóbbi, bár nem érte el eredeti célját, tudniillik Pécs visszafoglalását, de Korotna, Görösgál és Babócsa visszavételével, illetve földig rombolásával sikeresen feltörte a Szigetvárt fojtogató gyűrűt, jelentős mértékben hozzájárulva ahhoz, hogy a dél-dunántúli régió magyar kézen maradjon.

Az 1555-56-ban történt eseményeket összefüggéseiben, és a legteljesebb módon először Wolfgang Lazius, osztrák humanista tudós, illetve Johannes Herold mutatták be. Herold két művet is írt az 1556-os magyarországi események kapcsán. Az egyik ezek közül a Szigetvár megsegítésére indított osztrák hadjáratot vezető Tiroli Ferdinándhoz írt panegyricus⁵, a másik pedig egy *Rerum contra Turcas historiola* címet viselő dialógus.

Herold dialógusa mind irodalmi, mind pedig történeti értéke miatt kivívta a kortársak elismerését, és az első, 1557-es kiadását követően még jó ideig a köztudatban maradt.⁶ Ennek ellenére mindezidáig a kutatók figyelmét nem keltette fel túlságosan, és minthogy senki sem foglalkozott még vele behatóbban, mára jóformán feledésbe merült. Jelen tanulmány elsősorban Herold dialógusának

² KASZA 2016. 25.

³ SZAKÁLY 1990. 224.

⁴ B. SZABÓ 2016. 45.

⁵ HEROLD 1557c

⁶ Belekerült többek között Simon Schardius 1574-ben, Bázelen kiadott *Historicum opusába* is. Herold szövege ennek a gyűjteménynek a második kötetében található az 1816-1839. oldalakon. Nem maradt ki a *Historicum opus* 1673-as, Giessenben megjelent második kiadásából sem, illetve megjelent Schwandtner *Scriptores rerum Hungaricarum veteres* c. három kötetes gyűjteményének 1768-ban, Bécsben kiadott második kötetében is.

kerettörténetére koncentrálna a szereplőkről kíván áttekintést adni. Előtte azonban lássuk a szerző vázlatos életrajzát.

Johann Basilius Herold, vagy Johannes Heroldt 1514. december 17-én született Höchstädtban. A nyomdász, humanista, történész és publicista tíz éves peregrinációja alatt, mely 1535-ig tartott, bejárta Németországot és Itáliát is, egészen Szicíliáig. Tanulmányai alatt kellőképpen megismerte a humanista irodalmat, s nagy műveltségre tett szert. 1539-ben azonban kénytelen volt megszakítani tanulmányait. Ezt követően Bázelen telepedett le, és Oporinus nyomdájában kezdett dolgozni, ahol korrektorként tevékenykedett. Irodalmi, történeti és teológiai munkákat írt, nagy hírnévre tett szert, szövegei népszerűvé tették a nyomdát. Két évvel később bázeli polgárjogot kapott, és felvette a Basilius melléknevet. Élete utolsó éveit Bázelen töltötte, és munkásságával igyekezett a város szolgálatára lenni. Végül itt is halt meg 1567. június 17-én.

Témáját tekintve Herold Dialógusa egy több szereplőt mozgató, megtörtént eseményeket elbeszélő dialógus, amelynek bár kerettörténete teljesen fiktív, a beleágyazott tartalom hangsúlyozottan valós. Ennek megfelelően a szöveg három fő szerkezeti egységre tagolódik: egy bevezetőre, egy kerettörténetre és magára a beszélgetésre, tökéletesen eleget téve a reneszánsz dialógus formai követelményeinek.⁷

A bevezető Platon és Cicero említésével indul. Herold az előbbitől a *Menexenosz* és a *Kritón*, utóbbitól pedig *Az idősebb Cato az öregségről* című dialógusát konkrét példaként tünteti fel. Megjelöli művének témáját, amely nem más, mint az egy évvel azelőtti, vagyis az 1556-os Magyarországon történt események elbeszélése. Ezután rátér a dialógus szereplőinek bemutatására. A mű sajátossága, hogy viszonylag sok, szám szerint hat szereplőt léptet színre, név szerint Ioannes Petheiust (Pethő János), Franciscus Thaiust (Tahy Ferenc), Carolus Vicecomest, M. Antonius Ghiringhellust, továbbá megjelenik maga Herold és fia, Immanuel is, aki *puer* néven van feltüntetve a szereplők között. Jelen vizsgálódásunk tárgya alapvetően Vicecomes és Ghiringhellus fiktív vagy valós kilétét kutatja. A bevezetőben a szerző is kihangsúlyozza, hogy ez egy fiktív beszélgetés, amit ő talált ki, s bár a két magyarral ő maga sohasem találkozott személyesen, de hallott róluk. Elmeséli a szereplők találkozását: a két magyar nemes, Tahy és Pethő – követségben járván – megszállnak egy bázeli fogadóban, ahol megismerkednek két milánói lovaggal, Carolus Vicecomesszal és hűséges társával, Ghiringhellusszal. Evés közben beszélgetésbe elegyednek egymással, barátságot kötnek, és végül úgy döntenek, még egy napot maradnak a városban.

⁷ Bevezető: 99-101; Kerettörténet: 101-107; Dialógus: 107-174. Az oldalszámok az általam is használt 1557-es bázeli kiadásra vonatkoznak.

Másnap a dóm előtt találkoznak, és azon tanakodnak, hogyan találhatnának egy helybélit, aki körbevezethetné őket. Séta közben összetalálkoznak Herold fiával, Immanuella. Vicecomes és Ghirighellus Heroldnak régi ismerősei, és megkérik a fiút, vigye el őket apjához. Maga Herold is belép saját dialógusába, aki örömmel üdvözlöi barátait, és beszél nekik legfrissebb munkájáról is, egy Tiroli Ferdinándhoz írt panegyricusról. Ennek kapcsán beszélgetésük az előző évi magyarországi eseményekre terelődik, majd Vicecomes megkéri Pethőt és Tahyt, mesélik el, hogyan zajlott le a törökök ellen vívott győzelmes hadjárat. Beszélgetésük helyszínéül Herold egy közeli parkba kalauzolja el őket, miután egy forrás mellett lévő öreg tölgyfa tövében letelepednek, kezdetét veszi a tényleges dialógus.

Időrendi sorrendben végig haladnak a hadjárat összes fontosabb állomásán, kezdve Szigetvár ostrománál, megemlítve Horváth Márk vitézségét; majd szó esik a császári seregek Bécs alatti gyülekezőjéről. Hosszasan taglalják a „babócsai diverzió” viszontagságait, amelynek hála, Szigetvár megmenekül. A seregek egyesülnek, és kezdetét veszi Tiroli Ferdinánd hadjárata, majd az elbeszélés a seregek hazatérésével ér véget. Így Herold az 1556. évi hadjárat eseményeit a maga komplexitásában ábrázolja.

Munkája a tisztán magyar történelmi téma feldolgozásával egyedi alkotásnak mondható a dialógus-irodalomban. A beszélgetők nem vitáznak egymással, tényszerűen elmondják, hogyan zajlott le az ostrom. Eleve nem is a céllal kezdik el a beszélgetést, hogy vitatkozzanak, tehát alapvetően – más reneszánsz dialógusoktól eltérően –, nem filozófikus vitát kívánnak kialakítani. Jóllehet dialógusformát választ a szerző, az események hosszú monológokban elevenednek meg. Műve tulajdonképpen reneszánsz dialógusra emlékeztető történeti tárgyú mű.

A dialógus alapvető követelményeihez tartozik, hogy a hitelesség érdekében mindig a beszélgetés tárgyának megfelelő személyeket kell felléptetni, és ezt a legkönnyebben a valóságban is élt szereplők beszélgetésével lehet elérni. Mivel Herold konzekvensen ragaszkodik a dialógus-irodalom műfaji hagyományaihoz, kézenfekvő azt feltételezni, hogy a szereplők esetében is így jár el, ám első ránézésre Vicecomes és Ghirighellus esetében egyáltalán nem egyértelmű, hogy fiktív figurák-e vagy sem. A szereplőkről egy kicsit részletesebben: kire milyen szerepkör hárul a beszélgetés folyamán?

A dialógus során Pethő János⁸ és Tahy Ferenc⁹ beszélnek a legtöbbet. Kettejük közül Pethő vállalkozik a téma kifejtésére azzal a feltétellel, hogy Tahy szükség esetén kiegészíti vagy kijavítja elbeszélését, hogy mondandója a lehető legközelebb álljon a valósághoz. Formálisan tehát Pethő tölti be az „elnöklő” (*princeps dialogi*) szerepét a többiek pedig az úgynevezett „hallgatók”. Tahy legtöbbször hadászati események leírása kapcsán, minthogy Pethő elmondása szerint „ő jártas a régi és újfajta hadtudományokban egyaránt.”¹⁰ A harmadik beszélő maga Herold, aki szintén számos alkalommal átveszi a szót, főként németországi vonatkozású események, személyek kapcsán. A két milánói nemes bizonyos értelemben Pethő és Tahy ellenpárjai. Ghiringhellus Vicecomes elválaszthatatlan társa, aki „Achates módjára” mindenhová hűségesen követi barátját. Beszélgetésük során egyébként ő szólal fel a legkevesebb alkalommal, összesen négyszer négy mondat erejéig. A történeteket mindketten csak hallomásból ismerik, legtöbbször szóbeszéd, régi, a legendák homályába vesző dolgok és események kapcsán szólalnak fel. Az efféle kis történetek beillesztése különben bevett fordulata, sőt, szinte követelménye a reneszánsz dialógusnak. Fontos azonban, hogy Vicecomes és Ghiringhellus nem a tényekkel szemben, hanem a tények mellett képviselik a „valószínűt” és „bizonytalant”. A négy szereplő tehát két külön kategóriát képez, amelyek között Herold közvetítőként lép fel. Az utolsó szereplő, Immanuel, tulajdonképpen epizód szereplő, aki nincs is jelen, csupán a kerettörténet mozgatórugójaként szerepel: rajta keresztül találkoznak a szereplők Herolddal, és ő az, aki végül félbeszakítja a beszélgetést.

⁸ Gersei Petheő vagy Pethő János báró „szül 1525. Ferdinánd és Miksa királyok uralkodása idején, mint soproni kapitány és sopronvármegyi főispán, majd, mint zólyomi, lippai (1551), kassai (1558), komáromi (1562) kapitány játszott szerepet Az 1547-iki schmalkaldeni hadjáratban is vitézkedett. 1459. bárói rangra emeltetett. 1559. szerencs ostromában vett részt. 1566. a komáromi hajóssereg kapitányaként működött, majd pedig a dunamelléki hadak főkapitánya lett. A főpohárnoki és kamarási méltóságokat is viselte. Ő szerezte meg családjának a nagy zemlénvármegyei Sztropkó várát és uradalmát 1569. Megh. 1578. jan. 22. Fia P. Ferenc, 1622. jászói prépostként említettik.” GERŐ 1896. 999.

⁹ Tahy Ferenc Ferenc, „stettenbergi báró, 1535. Pozsega vármegye főispánja, 1554. királyi főlovászmester. Ugyanez évben ivsszaszorította Lengyelországba Petrovics Pétert, aki Izabella királynénak segítséget akart hozni. Az 1559-iki országgyűlés T.-t, Zay Ferencsel, Gregoriáne Pál és Bornemisza Pál püspökökkel együtt, a peres ügyek elintézésével megbizta. Részt vett 1566. a győri táborozásban. Megh. 1573 aug. 4.” GERŐ 1897. 885.

¹⁰ „At meliore ordine omnia describet Thaius hic noster, disciplinae veteris in re militari aequae ac novae callentissimus.” HEROLD 1557a. 116.

Vizsgáljuk meg a két kérdéses szereplő, Vicecomes és Ghiringhellus kilétét: valós történelmi személyek-e vagy csupán Herold leleményei?

Közülük Vicecomes még kellőképpen kidolgozott háttérrel rendelkezik, akár valós személy is lehet, Ghirighellusról azonban a nevéen és azon kívül, hogy Vicecomes hűséges társa, semmit sem tudunk meg, ráadásul aránytalanul kevés alkalommal szólal fel a beszélgetés során. A szöveg belső érvei alapján viszont semmiképp sem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy ő is valós személy. Miért kellett volna ugyanis Heroldnak kitalálnia a négy beszélgető mellé még egy ötödiket, aki ráadásul a legkevesebbet szól hozzá, és még csak nem is létezik? Hiszen úgy tűnik, ügyelt rá, hogy a dialógus műfaji hagyományainak megfelelően szereplői valós, sőt, tekintélyes, szavahihető személyek legyenek. Egy szerző ugyanakkor mindig okkal szerepeltet valakit a művében, hiszen ez a halhatatlanság záloga, és ezzel a gesztussal nevét megőrzi az utókor számára. Heroldnak nagyon pontos és részletes információi vannak, és a leírásai is felettébb aprólékosak. Mindez arra utal, hogy forrásai között minden bizonnyal voltak szemtanúk: olyan dolgokról ír, amiket csak olyanoktól tudhatott meg, akik valóban jelen voltak a hadjáratban. A hadjárat katonaságának jelentős részét ráadásul elzászi katonákból toborozták, ami viszonylag közel van Bázelhez, így Heroldnak egyáltalán nem volt nehéz találkozni és beszélni a hadjáratból hazatérő katonákkal. Csak egyetlen példa erre: Herold a beszélgetés során név szerint említést tesz egy bázeli polgártársáról, bizonyos Jakob Hütschiről,¹¹ akivel saját elmondása szerint személyes ismertségben állt, és akitől közvetlenül tájékozódhatott, „*ugyanis ő maga [ti. Hütschi] az események sűrűjében volt.*”¹²

Immanuel a beszélgetés végén egy Franciaországból érkezett küldeményt hoz, amelyre apja már régóta áhítozott. Herold ugyanis ekkoriban egy nagy törvénygyűjtemény kiadásán is dolgozott, amely *Originum ac Germanicarum antiquitatum libri leges videlicet, Salicae Allemanorum, Saxonum, Angliorum, Thuringorum, Burgundorum, Francorum, Ripuariae, Boioariorum* címen látta meg a napvilágot 1557-ben.¹³ Ebben a műben a címlap után található egy névjegyzék, azon személyek neveivel, akik, hozzájárulván ezzel a munka elkészültéhez,

¹¹ Valós történelmi személy: egy svájci genealógiai honlap szerint Johann Jakob Hütschi 1515-ben született, Bázelben, apja Melchior Hütschi. Katonaember volt, és 44 éves korában halt meg francia szolgálatban 1559-ben vagy 1560-ban. http://www.hfls.ch/humo-gen/family.php?database=humo_&id=F84248&main_person=I247153.

¹² „...*quam ex te Heroldē discere cupio, utpote Germano, qui a plurimis, qui sub hoc meruerunt audire potueris, et commode haurire ex quodam cive tuo, cuius nomen mihi excidit. Nam et rebus interfuit.*” HEROLD 1557a. 112.

¹³ HEROLD 1557b.

megosztották Herolddal saját másolataikat, és nagylelkűen támogatták őt gyűjtőmunkájában.¹⁴ Ebben a névsorban szerepel többek között Carolus Vicecomes, milánói lovag és szenátor és a szintén milánói M. Antonius Ghiringhellus neve is. A teljes névsor:

„*Bonifacius Amerbachius I.U.D. Basiliensis.*
Carolus Vicecomes Eques et Senator Mediolanensis.
Daniel Mauch I.U.D. Scholasticus et Canonicus Ecclesiae Wourmatiensis.
Iacobus Parcus Celta Typographus Basiliensis.
Ioannes Miles Abbas S. Mauritii, ad Agaunum in Veragris sive Vualesia.
Ioannes Sphyractes Iurisconsultus Basiliensis.
M. Antonius Ghiringhellus Mediolanensis.
Michael Vuestermannus Iurisconsultus, Canonicus Wourmatiensis.
Valentinus Echisthenes sive Klenckardus Iurisconsultus.”¹⁵

Ez minden kétséget kizáróan bizonyítja azt, hogy Vicecomes és Ghiringhellus valós történelmi személyek. Továbbá a *Historia Italiae et Hispaniae Genealogica* című kötetben, melyet Jacob Wilhelm készített, és 1701-ben jelent meg latinul, a milánói „Visconti-családfa” tábláján található egy Carolus Vicecomes,¹⁶ aki minden valószínűség szerint azonos a Herold dialógusában szereplő Vicecomessel. Egy rövid életrajz is olvasható róla a kötetben. E szerint 1560-ban II. Fülöp spanyol királynál, mint követ teljesített szolgálatot, a következő évben IV. Pius pápa először pápai jegyzővé (*protonotarius apostolicus*), majd az albintimiliumi egyházközség püspökévé tette. Részt vett a tridenti zsinaton, ezt követően pedig Rómába került, Pius pápához, és 1565-ben bíborosi címet kapott (*Cardinalis Presbyter tituli SS. Viti et Modesti*). Végül ugyanezen év november 13-án halt meg Rómában. Sírján a következő felirat szerepel:

„*A milánói Carolus Vicecomes bíborosnak, akit IV. Pius pápa a királyi szenátusból a püspöki, majd ezután a bíborosi rangra emelt, és számos alkalommal járt követségekben királyoknál és császároknál, és ezen megbízásainak felettébb dicséretes módon tett eleget, s minden tekintetben méltó hírneves és ősi családjához. Élt 42 évet. Meghalt Rómában, november 13-án, az üdvösség 1565. évében*”¹⁷

¹⁴ „*Nomina eorum, qui communicatis exemplaribus aliquibus, collationem nostram liberalissime iuvarunt.*” HEROLD 1557b.

¹⁵ HEROLD 1557b.

¹⁶ WILHELM 1701. 215.

¹⁷ „*Carolo Vicecomiti Mediolanensi, S.R.E. Cardinali, qui Pio IV. Pont. Max. ex Senatu Regio ad Episcopatum, inde ad Cardinalatum proventus multis ad Reges Imperatoresque legationibus summa cum laude functus, vetustissimae gentis suae*

Ezen információk alapján a Hierchia Catholicában egy bizonyos Carlo Viscontira bukkantam, akire ráillenek mindezek az adatok. A „vicecomes” tehát itt nem tisztség, hanem a Visconti családnév latinosított változata. Ezt az azonosságot tovább erősíti Herold, amikor is a bevezetőben azt írja, hogy „miután a mi Vicecomesünk a haza érdekében igen tekintélyes követségben járt, és ezt a lehető legjobban teljesítette a császár fiánál, Fülöpnél, aki a királyok közül a leghatalmasabb.”¹⁸

Sőt, nem kizárt, hogy Herold személyesen is ismerhette Vicecomest és Ghiringhellust, és beszélgetett is velük a témáról. Elsősorban szóbeli forrásokból értesült a történekről, hiszen akkoriban ez az esemény még meglehetősen friss volt, és az ember, különösen olyan helyeken, mint Bázél, könnyűszerrel beszerezhetett naprakész információkat, főképp, ha kapcsolatban állt, és érintkezett olyan befolyásos személyekkel, mint amilyen Carlo Visconti. A baráti viszony mellett egyfajta patrónusi viszony sem zárható ki köztük: Herold le volt nekik kötelezve, mert pénzzel vagy egyéb juttatásokkal támogatták munkájában, mint ahogyan erre a törvénygyűjtemény névsora is következtetni enged. Az irodalmi műfaj a szereplők valódisága miatt történelmileg hitelessé válik. Pethőről és Tahyról kezdettől fogva tudjuk, hogy valós történelmi személyek, Herold ugyanakkor sosem találkozott velük, nem ismeri őket, és ez a beszélgetés sosem zajlott le köztük. Ebből a szempontból tulajdonképpen mindaz, amit elmondanak, fiktív, hiszen az elbeszélte események nem konkrétan velük történtek, Herold csupán az ő szájukba adta mindazt, amit másoktól hallott. Vicecomes és Ghiringhellus valódisága kezdetben ugyan kérdéses, személyük fiktívnek tűnik, de ők is éppoly valóságosak, sőt, Herold, a két magyarral ellentétben, őket tényleg ismerte. Ez a valósággal és fikcióval való játék egyfajta írói fogásként is felfogható a szerző részéről, s műve végső soron a szereplők szintjén válik hitelessé.

Mind Cicero, mind Platon kivétel nélkül élő szereplőkkel dolgoztak dialógusaikban. Platon saját korának élő szereplőit szólaltatta meg, elsősorban Szókratészt, tehát nála valós történelmi személyek beszéltek. De ugyanez a helyzet Cicero esetében is, nem véletlenül említi őket elsődleges példaként. Herold az antik mintákhoz képest szokatlanul sok szereplővel dolgozik, ugyanakkor műve alapvetően leíró dialógus, amiben nem nagyon ütköztetnek véleményt, bár a dialógusba természeténél fogva belefér a történetmesélés.

nobilitati praeclare omni parte respondit. Vixit annos XLII. Obiit Romae Idibus Novembr. An. Salutis MDLXV.” WILHELM 1701. 215.

¹⁸ „Legatione honestissima pro patria obita, atque ea apud Philippum Augusti F. potentissimum Regum optime perfunctus Vicecomes noster...” HEROLD 1557a. 101.

A mű végén a szerző megígéri beszélgetőtársainak, hogy a lehető legpontosabban lejegyzik beszélgetéseiket. Célja elsősorban az volt, megfogalmazván az ekkoriban nagy szenzációnak számító eseménysort, hogy olvasmányos formában – jelen esetben dialógusban – nyújtson részletgazdag és élvezetes tudósítást az 1556-os magyarországi hadjáratról.

Mindez Herold művének csupán egy kicsiny szelete, dialógusának teljes, átfogó elemzése hosszabb kutatások nyomán válhat lehetővé. Herold szövege további fontos darab lehet az 1556-os dél-dunántúli hadjáratsorozat kirakásában. Mind irodalmi értéke, mind történeti relevanciája figyelemre méltó, és minthogy a történettudomány figyelmét eddig elkerülte, a későbbiek folyamán a korszak páratlan forrásértékű dokumentumává válhat.

Bibliográfia

- B. SZABÓ JÁNOS (2016): Kinek példa – kinek tanulság: Szigetvár első Oszmán-török ostroma és az 1555-1556. évi dél-dunántúli hadjáratok. In Kasza Péter (szerk.): *Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája 16 kötetben*. Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság.
- HEROLD, JOHANNES (1557a): *Rerum contra Turcas, Auspiciis Ferdinandi Austriaci, Caesaris F. Imp. Turcic. Max. Anno M.D.LVI. in Interamnensi Pannonia gestarum, historiola, Dialogo conscripta*. Basel, Iohannes Oporinus.
- HEROLD, JOHANNES (1557b): *Originum ac Germanicarum antiquitatum libri leges videlicet, Salicae Allemanorum, Saxonum, Angliorum, Thuringorum, Burgundorum, Francorum, Ripuariae, Boioariorum*. Basel, Henrichus Petrus.
- HEROLD, JOHANNES (1557c): *Princeps Iuventutis Panegyricus Ferdinando Austriaco dicatus*. Basel, Ioannes Oporinus
- KASZA PÉTER (2016): Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556. In Kasza Péter (szerk.): *Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- SZAKÁLY FERENC (1990): A babócsai váruralalom a XVI. század közepén. In Magyar Kálmán (szerk.): *Babócsa története. Tanulmányok a község életéből*. Babócsa, Polgármesteri Hivatal.
- WILHELM, JACOB (1701): *Historia Italiae et Hispaniae Genealogica*. Norimbergae, Hoffman & Streck.

„La sale guerre” A maláj válság és az indokínai háború összehasonlítása

Mezey Csaba Bence

By defeating the communist insurrection in Malaya that occurred between 1948-60, the British have demonstrated the effectiveness of counter-insurgency tactics and strategies. In my paper, I'll attempt to illustrate how the British have managed to deal with an anti-governmental rebellion with the use of propaganda, clever tactics and strategies, and the plan that is considered to be the textbook example of counter-insurgency strategies done right. I will also show the potential efficiency of civilian-military cooperation, with which this whole strategy could be executed. On the opposite end, the French, whose colonial administration treated natives almost less than second-class citizens, found themselves locked in a war of attrition they simply couldn't win. Their heavy-handed tactics ensured their downfall. It also showed that when faced with a nation-wide rebellion, brute force won't solve anything – it will only anger the population, until the insurrection gains too much momentum to be stopped.

Keywords: Malaya, Indochina, Vietnam, guerrilla warfare, civilian-military cooperation

Bevezetés

A Maláj-félszigeten (1948-60), illetve az Indokínában (1946-54) folytatott gerillaháború merőben más volt, mint az, amelyet a brit és nemzetközösségi csapatok az afrikai és európai hadszíntéren vívtak 1940-1945 között. Szükséges megmagyarázni, miért is olyan fontosak ezek a különbségek.¹

A gerillák többnyire államilag nem támogatott, nem reguláris, önszerveződő egységekbe tömörült katonák, akik felszerelés, fegyverzet és logisztika tekintetében gyengébbek, mint ellenfelük. Céljuk jellemzően az ellenségnek tekintett állami vagy idegen hatalom meghátrálásra kényszerítése, vagy épp megdöntése, majd ezt követően átvenni a hatalmat.² A gerilla hadviselés jellemzője annak elhúzódo, rejtett és kiszámíthatatlan jellege, hiszen jellegéből adódóan kerüli a nyílt harcokat, melyekben képtelen lenne győzedelmeskedni, ehelyett többnyire ki akarják fárasztani az ellenfelet. Így viszont döntő csata sem vívható vele, és a mozgalom felszámolásáig – történjen az katonai vagy politikai eszközökkel – állandó veszélyt jelentenek az adott térségben. Fő erőforrása a helyi lakosság, amelynek támogatása elengedhetetlenül fontos a gerillaharc sikeréhez. Ezt nem lehet eléggé kihangsúlyozni: abban a pillanatban, hogy elveszik a helyiek támogatása, a mozgalom gyakorlatilag bukásra van ítélve. A gerilla hadikultúra hadászati védelmet folytat, miközben információs fölényét kihasználva harcászati támadó műveletekkel pusztítja a belbiztonsági erőket, vagy az állami létesítményeket.³

A gerillaharc, mint hadviselési módszer egyáltalán nem új jelenség. Története egyidős a háborúéval, s gyakran alkalmazott módszere a gyengébb hadviselő félnek. A nagy méretű, jól szervezett hadseregek általában lenézik a gerilla módszereket és a konvencionális – avagy reguláris – hadseregekre nem jellemző, hogy a gerilla hadviselés elvei szerint vívják meg a harcot. Természetesen itt is akadnak kivételek, pl. a Vietcong, vagy az 1860-65-ös amerikai polgárháború irreguláris portyázói.⁴ Igaz, hogy a gerillaharcot folytató fél gyakran szervezetlen szabadcsapat benyomását kelti, ugyanakkor tény, hogy a gerilla hadikultúra, a hadviselés egyik

¹ JOES 2010. 1-4.

² A gerilla egy „felfegyverzett civil, akinek nem a karabély, vagy a machete az elsődleges fegyvere, hanem a közösséggel kialakított viszony, a nemzet, ahol és amiért küzd” – TABER, 1969. 19.

³ A szerző megj.: A „belbiztonsági erők” kifejezés arra utal, hogy a gerillák egyszerre harcolhatnak idegenek, de saját népük ellen is. Ez a kifejezés itt a gyűjtőfogalom szerepét tölti be, ők azok, akik szembeszállnak a gerillákkal az államhatalom érdekében, lett légyen az a sajátjuk, vagy idegenek által fenntartott.

⁴ BOOT, 2013. 10-11.

dominánsan jelen lévő, egyre több alakot öltő és sok esetben meglepően sikeres kultúrája.⁵

A gerillaharcot folytató hadviselő fél olyan módszereket alkalmaz, amelyekkel kiküszöbölheti, vagy ellensúlyozhatja saját gyengeségeit. Fontos azonban megemlíteni, hogy ez a hadviselési forma egy tudatos választás a hadviselő fél részéről, sőt nem is feltétlenül jelent hátrányt. Igaz az, hogy egy, az ortodox hadikultúra elvei szerint szervezett hadsereg erőfölényben van a gerillaharcot folytató féllel szemben (főleg a felszerelés és ellátottság tekintetében), de a gerilláknak van egy nagyon fontos segítsége: az idő. Ebből következően rendelkezik a kezdeményezés lehetőségével, ami komoly harcászati fölényt biztosít számára. Ez továbbá lehetővé teszi a döntő harcászati erőcsoportosítások létrehozását számára kedvező helyen és időben, valamint a kezdeményezés biztosíthatja számukra a meglepést is. A gerillaharcot folytató fél gyakran azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy jóval könnyebben el tud szakadni az ellenségtől, visszavonul és egy másik helyen és időben (számára sokkal kedvezőbb körülmények között) veszi fel a harcot.⁶

Összefoglalva, a klasszikus gerilla hadviselést folytató fél harcászati szinten támadó jellegű műveletekkel igyekszik erőt gyűjteni a kívánt pszichológiai hatás és a végső politikai győzelem elérése érdekében. A maláj ellenállók a Mao Ce-tung által elképzelt 3 fázisú műveleti elgondolást vették alapul:⁷

1. Stratégiai védelem
2. Stratégiai egyensúly
3. Stratégiai ellentámadás

A kezdeti erőforrás-hátrány következtében a gerilla hadsereg a hadviselés első és második fázisában nem képes nyílt harcot folytatni és legyőzni a hagyományos módon szervezett hadseregeket, éppen ezért választja leggyakrabban a kifárasztó jellegű stratégiát.⁸ Ennek lényege, hogy folyamatos fenyegetést jelentve, akár jelentéktelen akciókkal is állandó mozgásban és készültségben tartja az ellenfelet. Gyakorlatilag bármennyig fenntartható módszerről van szó, hiszen kevés ember és minimális felszerelés is elégséges hozzá, míg az ellenfélnek gyakran ötlete sincs, hogy tulajdonképpen mekkora erővel áll szemben. Így tehát nem kockáztat, és nagy válaszcsoporttal, vagy nagyarányú csapatmozgásokkal vág vissza. A gerilla hadviselés harmadik fázisában (a megfelelő erőegyensúly elérését követően)

⁵ GREENE 1962. 3-54.

⁶ MCGRATH 2006. 1-5.

⁷ FORGÁCS 2017. 195.

⁸ SULLIVAN 1989. 3-12

azonban az addig gerilla harcmodort folytató kötelékek hagyományos módszerekkel harcolnak.⁹

Az itt tárgyalt gerillák elsősorban a politikai legitimitás hiányában kialakult válságot igyekeztek kihasználni céljaik elérésére. Ennek meghatározásához pontosan tudnunk kell, hogy mi a gerilla mozgalom végső célja, és hogy ez a cél milyen viszonyban van a politikai összetevőkkel (a politikai közösség, a politikai rendszer, a hatóságok és az irányelvek).¹⁰

További rövid megjegyzés a civil lakossággal kapcsolatban, hogy ők – mint a háborús helyzetek többségének elszenvedői – borzasztóan kiszolgáltatottak bármilyen fegyveres alakulattal szemben. Gerillaharcok és lázadások esetén ez különösen igaz, hisz itt nincs igazi, megbízható határvonal gerilla és civil között.¹¹ A polgári lakosságra két fő fenyegetettség borul: egyrészt a gerillák akciói (lopás, rablás, fosztogatás, zsarolás, gyilkosság), másrészt a kormányzati elvárások, miszerint valamilyen formában (legalább információval) segítsék a hatóságok és rendfenntartó erők munkáját. Így a gerillák ellen küzdők nem csak fegyveresekkel harcolnak, hanem olyan emberekkel és településekkel is, akik önszántukból vagy kényszer hatására, de csendben, feltűnésmentesen támogatják a lázadókat.¹²

A brit és francia gyarmatpolitika összehasonlítása

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan alakulhatott merőben másként e két konfliktus kimenetele, ismernünk kell a két gyarmattartó nagyhatalom módszereit és őslakosokhoz való hozzáállását.

A 17. sz. közepétől már Anglia és Franciaország is jelen volt a Távols-Keleten, ahol kolóniákat és kikötőket hoztak létre.¹³ A két európai hatalom közti rivalizálás Anglia dominanciájának megerősödésével végződött, így már 1819-ben megkezdték a komolyabb gyarmatosítást. A franciák csak az 1840-es évektől tudtak komolyabb jelenlétet kiharcolni maguknak keleten. Az angolok Szingapúron keresztül uralmuk alá vonták Sziámot (a mai Malajziát), és Kínában is jelentős területeket vettek birtokukba. Elfogadva az angolok befolyását Kínában és Indiában, a franciák Indokína (a mai Vietnam) területén létesítettek gyarmatot, melyet az 1862-es saigoni szerződésben köteleztek behódolásra. A 20. sz. elejére Laoszt és Kambodzsát is megszerezték.¹⁴

⁹ SULLIVAN 1989a, 20-22.

¹⁰ TABER 1969. 17.

¹¹ SULLIVAN 1989b, 86.

¹² SIVER 2009. 39.

¹³ REID 1993. 123.

¹⁴ TARLING 1999. 1-78.

A két hatalomgyakorló között szembetűnőek voltak a különbségek. Anglia – bizonyos korlátok közé szorítva – fenntartotta az addig fennálló politikai-gazdasági rendszert, és a helyi uralkodó, vagy az elit bevonásával irányította területeit. Ezáltal az angol gyarmatok részleges autonómiát élveztek, lehetőségük volt becsatlakozni a világpiacot kínáló angol kereskedelembe, de semmiképp sem voltak egyenlő felek a britek szemében, akik minden felkelést kegyetlenül megtoroltak (lásd pl. az 1857-es szipolylázadást).¹⁵ Ennek ellenére, mivel hajlandók voltak integrálni a korábbi hatalomgyakorlókat, a gyarmatok helyzete viszonylag stabil volt.¹⁶

A franciák ezzel szemben teljesen beolvasztották az elfoglalt területeket. A gyarmati irányítás teljes mértékben központosított volt, a korábbi uralkodó elit csak névleges beleszólással rendelkezett saját országai belügyeibe. Gazdaságukat alá kellett vetniük a francia igényeknek, megvonták tőlük a szabad kereskedelem jogát is. A helyi lakosságot másodrendű állampolgároknak tekintették, szinte semmilyen döntési szabadsággal nem bírtak. A britekkel ellentétben a vallási intolerancia is nagyobb mértékeket öltött, a kereszténységen kívül minden mást tiltott a francia állam.¹⁷

1945 után az addig szilárdnak hitt gyarmati rendszerek egyre intenzívebben kezdték mutatni az összeomlás jeleit. A két világháború során Anglia és Franciaország jelentős létszámú gyarmati katonaságot vetett be, ezért cserébe pedig ígéreteket tettek arra vonatkozóan, hogy gyarmataiknak akár a függetlenséget is hajlandók megadni. Természetesen egyáltalán nem kívánták ezen ígéreteket betartani, így az elégedetlenkedők egyre sűrűbben nyilvánították ki nemtetszésüket, mely végül forradalmi hangulathoz és lázadásokhoz vezetett.¹⁸

„Winning the hearts and minds” – brit malajziai diadal

E fejezet címe Sir Gerald Templer tábornok híres idézete, mely összefoglalja, hogyan sikerült a Brit Birodalomnak stabilizálnia egy rendkívül illékony területet, és tarthatta meg befolyását a térségben egészen a 20. sz. végéig (magyarul: „megnyerni a szíveket és az elméket”). Malajzia 1945-ös felszabadulása a japán megszállás alól új kihívások elé állította a visszatérő briteket.¹⁹ Az ország lakosságának több, mint felét kínaiak tették ki eddigre (akiket egyébként a britek telepítettek be azzal a céllal, hogy „felhígítsák” a lakosságot és olcsó munkaerőként használják őket²⁰). A feszültségek enyhítése és saját helyzetük stabilizálása

¹⁵ FORREST 1893. 1-81.

¹⁶ REID 1993. 91.

¹⁷ TARLING 2001. 223.

¹⁸ TARLING 1999A 325-386.

¹⁹ CHEAH BOON 2012. 101-126.

²⁰ PYE 1985. 248-266.

érdekében, a britek 1946-ban új alkotmányt vezettek be, melyet 1948-ban megismételtek. A lakosság körében azonban ez csak fokozta az indulatokat, ugyanis az eddig alacsonyabb rendűnek tartott kínaiaknak is teljes állampolgárságot biztosított, ami a maláj lakosság szemében saját népük halálos ítélete volt.²¹

A társadalmi elégedetlenség fokozódásával együtt járt a radikális csoportok megjelenése is. Az ekkor egyre inkább globalizálódó kommunizmus itt is támogatókra talált. Az első merényletekre 1948. június 16-a reggelén került sor Perak tartományban. A kínai származású merénylők három ültetvénytulajdonost és egy irodai segédet öltek meg. Hivatalosan ezzel vette kezdetét a maláj válság, avagy a „vészhelyzet”. A továbbiakban egyre több fegyveres támadás és emberrablás történt; a kommunisták és aktivistáik az általuk „futó kutyáknak” nevezett briteket és szimpatizánsaikat támadták²²

Pontos szám adatokkal nem rendelkezünk, ami gyakori az ilyen és ehhez hasonló irreguláris katonai alakulatoknál. A brit, illetve maláj hatóságok megközelítőleg 8000 és 15 000 fő közé teszik az aktív katonai ellenállók létszámát. A problémát tovább bonyolítja a Min Yuen, avagy „Tömegek Mozgalma” (Masses Movement²³). Ez a szervezet felelt a kommunisták ellátásáért. Nem voltak az egyenruhás katonai ellenállás tagjai, de az egész félsziget területén szétszórta helyezkedtek el, valamint minden társadalmi rétegbe beépültek, így hozva létre egy igen hatékony informátor-hálózatot, melyet a kommunista párt jól szervezett parancsnoki láncsal működtetett. Számuk 30 000 és 150 000 közé tehető, többségében a társadalmi periferián tengődő kínaiakból állt.²⁴

A brit hadvezetés eleinte nem tudta kezelni a kialakult válsághelyzetet. Nagy létszámú, ezred- és dandárszintű gyalogságot vezényeltek ki az esőerdőkbe, de ezek túl lassan mozogtak ahhoz, hogy a kis létszámú, gyors gerillacsapatokat megállítsák. Sir Henry Gurney, Malajzia katonai helytartója ezért taktikát váltott; napalm és vegyi anyagok bevetése mellett döntött. Ezekről azt remélte, hogy felfedik a lázadók rejtkehelyeit, melyek mélyen a dzsungelben voltak elrejtve. Mintegy 2000 hektár erdőt tüntettek el, mire – ideiglenesen – leállították az erdőirtási műveleteket.²⁵

A káosz fokozódása, a civil lakosság egyre ellenségesebb viselkedése és Gurney 1951. október 6-án bekövetkezett halála miatt a brit főparancsnokság változtatások bevezetésére kényszerült. Az addig műveleti igazgatói (Director of Operations) pozíciót betöltő Sir Harold Briggs tábornokra bízta a hadszínteret. Ő már 1949-50

²¹ CLUTTERBUCK 1985. 45.

²² SIVER 2009. 20.

²³ PENG 2003. 88.

²⁴ PENG 2003. 514.

²⁵ MCGRATH 2006. 33-45.

között kidolgozott egy tervet, melynek segítségével a válság viszonylag veszteségmentes megoldását remélte, de 1951-ben előrehaladott kora és rossz egészségi állapota miatt visszavonult, helyét Sir Gerald Templer vette át.

Az ún. „Briggs-terv” lényege abban állt, hogy teljes körű együttműködést javasolt a helyi végrehajtó hatalommal és az erőszakszervezetekkel, melyekkel fokozatosan felválthatóvá tehető a brit katonaság. Ezen felül az „Új Falu” program keretében megerősített településeket hoztak létre, hogy a perifériára szorult, rossz anyagi helyzetben lévő civileket elszállásolhassák. Utóbb ez bölcs döntésnek bizonyult, mivel a kommunisták főként a szegényekből verbuváltak ellenálló sejteket, ezen személyek egy helyen tartása és kontrollja nagyban hozzájárult a gerillák meggyengítéséhez.²⁶ A Maláj-félszigetet szektorokra és zónákra osztották fel, így könnyen nyomon lehetett követni az ellenállás aktuális helyzetét. Kis méretű, jól felszerelt gyalogsággal, különleges műveleti alegységekkel és könnyűpáncélosokkal, valamint a RAF (Royal Air Force – Brit Királyi Légierő) támogatásával megkezdték az ellenállási gócok felszámolását. A britek még az amnesztiát is felajánlották a magukat megadó kommunistáknak, ráadásul 1957-ben elismerték Malajzia függetlenségét is, így a mozgalomnak nem maradt sem politikai legitimitációja, sem szélesebb társadalmi támogatottsága. Mindezek együttléve 1953 és 1960 között a mozgalom felaprózásához, majd szinte teljes megsemmisüléséhez vezettek.²⁷

„La sale guerre” – a francia gyarmati politika teljes csődje

Körülbelül ugyanebben az időben Franciaország is számos kihívással került szembe gyarmatain. A legégetőbb gondot Indokína jelentette, amelyet az 1945 júliusi potsdami konferencián osztottak 4 részre a 16. szélességi kör mentén: Laosz, Kambodzsa, Észak-Vietnam, és Dél-Vietnam. A déli oldalon harcoló japán csapatok a Mountbatten admirális által vezetett brit haderőnek, az északiak pedig Csang Kaj-sek kínai tábornoknak adták meg magukat. A kínaiak szeptemberben elérték Tonkint, és hatalomba segítették Hô Chi Minh -t, aki ekkor Hanoiban vezette az ideiglenes kormányt. A britek viszont ezzel nem értettek egyet, és a franciákra bízták az indokínai politikai válság megoldását.²⁸ Megjegyzendő, hogy bár ez a konfliktus nagyrészt a mai egységes Vietnam területén zajlott, az egész térségre áterjedt. A vietnami ellenállók voltak a terület legjelentősebb hadereje, így beszélhetünk vietnamiakkal vívott indokínai háborúról. A francia és az angol szakirodalom is első indokínai, vagy francia-indokínai háborúként tartja számon az eseményt.

²⁶ SUNDERLAND 1964. 24-94.

²⁷ PYE 1985. 320.

²⁸ CHANDLER 2007. CHAPTERS 9-10.

Szeptember 2-án kikiáltották a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. A japánok által trónra ültetett Bảo Đại császárt lemondatták, ám az új kormány mindössze 20 napig működött; francia csapatok vették át a hatalmat az országban, melyet szinte azonnal vietnami gerilla-akciók követtek Saigonban. Hồ Chi Minh beleegyezett, hogy Franciaországban tárgyaljanak országa sorsáról, de a felek nem tudtak megállapodásra jutni. Az ellentétek végül odáig fokozódtak, hogy a vietnami kormány illegálisba vonult, és a szórványos fegyveres összecsapások 1946. decemberében nyílt harccá fajultak.²⁹

Az indokínai háború első szakaszát alacsony intenzitású vidéki lázadások jellemezték. A Việt Minh³⁰ ebben az időben még nem volt képes nyíltan harcba szállni a sokkal nagyobb túlerővel rendelkező francia csapatokkal, melyek lassan, de biztosan konszolidálták erőiket, és megszilárdították hatalmukat az országban. Ez a helyzet 1949-re gyökeresen megváltozott. Egyrészt a franciák újra trónra ültették a száműzött Bảo Đại-t, másrészt a nagyhatalmak is felfigyeltek a konfliktusra, és jelentős fegyverszállítmányokkal segítették a harcoló feleket. Az Egyesült Államok Franciaországot, míg Kína és a Szovjetunió Észak-Vietnamot támogatta. Ennek köszönhetően a két fél immár konvencionális, nyílt színi harcokban ütközhetett meg egymással. A franciák viszont nem hazai, hanem főként gyarmati (marokkói, algír, tunéziai, laoszi, kambodzsai és vietnami) katonákat, valamint az Idegenlégiót vetették be (összesen mintegy 350 000 fő), mivel el akarták kerülni a honi közhangulat megromlását.³¹ Ezt a célt azonban nem sikerült elérniük; a francia lakosság szinte egyáltalán nem lelkesedett ezért a háborúért, és a címül szolgáló „*la sale guerre*”, avagy a „*mocskos háború*” névvel illették.³² A franciákat továbbá az 1950-53-as koreai háború is sújtotta; az amerikaiak Vietnam helyett a koreai hadszíntérre összpontosítottak, fokozatosan megvonva anyagi támogatásukat Franciaországtól.³³

A francia hadvezetés eleinte megpróbálta a vietnami gerillákat az ország ritkán lakott területein felállított erődítmények megtámadására ösztönözni. Ez a stratégia egy ideig sikeresnek is bizonyult, 1952-ben Nà Sãn ostroma például csaknem 3000 fős veszteséget okozott a vietnamiaknak. A franciák, látva, hogy ez a „sündisznóállás-taktika” beválik, egész haditervüket erre alapozták. Azonban

²⁹ MANDALEY 2006. 34.

³⁰ 1941-ben alapított kommunista fegyveres haderő, melynek célja Vietnam mindennemű idegen uralom alóli felszabadítása volt. Legfőbb vezetőjüknek Võ Nguyên Giáp tábornokot tekintjük. Az indokínai háború idején létszáma kb. 450 000 főre tehető.

³¹ TUCKER 2000. 1-237.

³² MAXIMIN 1986. 65-110.

³³ DOMMEN 2001. 113.

mégsem voltak képesek döntő ütközetre kényszeríteni az ellenséget. Ez több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a nehezen járható, esőerdő-borította, hegyes terepen a páncélosoknak szinte semmilyen hasznát nem lehetett venni. Nem rendelkeztek hatékony, nagy csapásmérő erejű légierővel semmi, továbbá a gyarmati csapatok igencsak megbízhatatlannak bizonyultak. A francia hadvezetés sem volt összehangolt, a főtisztek szinte éveként cserélődtek (1945-54 között 7 főparancsok³⁴ váltotta egymást Vietnamban). Võ Nguyên Giáp tábornok azonban a tüzérség és a léghárítás, valamint a kínai kommunisták által kidolgozott gerillataktikának köszönhetően képes volt elvágni a francia utánpótlási vonalakat, feltüzelní a lakosságot, és Dien Bien Phu-nál megsemmisítő vereséget mért a franciákra 1954. május 7-én.³⁵ A háborúnak végül az 1954. júliusi Nemzetközi Genovai Konferencia vetett véget. Vietnam szétválasztása megmaradt ugyan, de a franciák lemondtak a területről, és a Viet Minh a történelem során először érte el azt, hogy egy viszonylag gyenge gyarmati haderőből olyan sereget faragott, mely a technikailag sokkal fejlettebb gyarmatosítókat képes volt nyílt háborúban legyőzni.³⁶

Összegzésként megállapítható, hogy önmagában nyílt katonai eszközökkel egy államellenes felkelés leverése majdnem lehetetlen. Politikai, civil-katonai együttműködés és a lakosság támogatása híján még egy kevésbé jól felszerelt gerilla-mozgalom is képes nála jóval erősebb ellenséges haderő legyőzésére. A Malajziában és Indokínában történtek a gerilla hadviselés lehetséges végkimenetelének végpontjai; bizonyították, hogy megfelelő hozzáértéssel, vagy ezek hiányával milyen eredményeket lehet elérni egy belső lázadás kitörése esetén.

³⁴ Philippe Leclerc (1945-46), Jean-Étienne Valluy (1946-48), Roger Blaziot (1948-49), Marcel Carpentier (1949-50), Jean de Tassigny (1950-51), Raoul Salan (1952-53), Henri Navarre (1953-54).

³⁵ CURREY 1999. PART 3.

³⁶ KARNOW 1997. 4-47.

Bibliográfia

- BALÁZS, FORGÁCS (2017): Mao Ce-tung. In Gőcze István (szerk.): *Állam és Katona*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- BOOT, MAX (2013): *Invisible Armies. An Epic History of Guerrilla Warfare from Ancient Times to the Present*. New York, New York, Liveright Publishing Corporation.
- CHANDLER, DAVID (2007): *A History of Cambodia (4th ed.)*. Colorado, Westview Press, Boulder.
- CHIN, PENG (2003): *Alias Chin Peng: My Side of History*. Singapore, Media Masters.
- CLUTTERBUCK, RICHARD (1985): *Conflict and violence in Singapore and Malaysia 1945–83*. Singapore, Graham Brash.
- CURREY, CECIL B. (1999). *Victory at Any Cost: the genius of Viet Nam's Gen. Vo Nguyen Giap*. Washington, D.C., Brassey.
- DOMMEN, ARTHUR J. (2001): *The Indochinese Experience of the French and the Americans*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press Ltd.
- FORREST, G. W. (1893): *Selections from the letters, despatches and other state papers preserved in the Military department of the government of India, 1857–58*.
- GREENE, T. N. (1962): *The Guerrilla - and How to Fight Him*. New York, New York, Praeger Publishers.
- JAMES JOES, ANTHONY (2010): *Victorious Insurgencies: Four Rebellions that Shaped Our World*. Lexington, Kentucky University Press of Kentucky.
- KHENG, CHEAH BOON (2012): *Red Star Over Malaya. Resistance and Social Conflict during and after the Japanese Occupation of Malaya, 1941-46*. Singapore, NUS Press.
- MCGRATH, JOHN J. (2006): *Boots on the Ground: Troop Density in Contingency Operations*. Fort Leavenworth, Kansas, Army Combined Arms Center, Combat Studies Institute.
- PERKINS, MANDALEY (2006): *Hanoi, Adieu: A bittersweet memoir of French Indochina*. Sydney, Harper Perennial.
- REID, ANTHONY (1993): *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- RICE-MAXIMIN, EDWARD (1986): *Accommodation and Resistance: The French Left, Indochina, and the Cold War, 1944–1954*, Santa Barbara, California, Greenwood.
- SIVER, CHRISTI L. (2009): *The Other Forgotten War: Understanding Atrocities During the Malayan Emergency*. Washington D.C. Paper for the Annual American Political Science Association.

- STANLEY KARNOW (1997): *Vietnam: A History*. New York, Penguin Books Ltd.
- SULLIVAN, M. P. (1989): *FMFRP 12-18; Mao Tse-tung: On Guerrilla Warfare*. Washington, D.C., Department of the Navy, Headquarters United States Marine Corps.
- SUNDERLAND, RILEY (1964): *Army Operations in Malaya, 1947-60*. Santa Monica, California, RAND Corporation.
- TABER, ROBERT (1969): *The War of the Flea*. The Citadel Press, New York.
- TARLING, NICHOLAS (2001): *Imperialism in Southeast Asia: "A Fleeting, Passing Phase"*. London and New York, Routledge.
- TARLING, NICHOLAS (1999): *The Cambridge History of Southeast Asia*. Cambridge, Cambridge University Press.
- TUCKER, SPENCER C. (2000). *Encyclopedia of the Vietnam War: A Political, Social and Military History*. Santa Barbara, California, Greenwood.
- W. PYE, LUCIAN (1985): *Asian Power and Politics. The Cultural Dimensions of Authority*. Cambridge, Harvard University Press.

Az eke szarvától a lant húrjáig. A római elit szerepértelmezése a kései köztársaságban és a korai principatus idején

Ormos Bálint

This paper seeks to answer the following questions about the Roman social history. How did the Roman elite shape the emphasis of their own identity from the second half of the second century BCE until the first decade of the second century AD? How did the social aspects contribute to this? The paper stresses through literary examples the change inside the social attitude between circa 160 BCE and 113 AD. The contemporary Roman literary discourse was able to serve the self-representation of the Roman elite as well. The paper points out the highlights of a communication strategy which made a significant connection among the members of the elite. The chosen passages from the literature capture the essential parts of change. This change caused a differentiation within the interpretation of social role. In doing so, a Roman citizen's idea of rustic virtues was complemented by the figure of a Roman intellectual.

Keywords: self-representation, Roman history, identity, literature

Bevezetés

A római társadalom- és kultúrtörténetben kitüntetett szerepet töltött be a föld megművelése.¹ A történeti hagyomány szerint, a királyság korában Numa² a földosztással, illetve a földművelés megszervezésével alapozta meg a rómaiak gazdasági életét és erkölcsi jólétét. A római köztársaság kimagasló egyéniségei,³ pl. Idősebb Cato és Cicero pedig köztársaságkori elődeiket idealizálták, pl. Lucius Quinctius Cincinnatus,⁴ akit a hagyomány szerint az eke szarva mellől szólítottak hadba, Marcus Valerius Corvinus,⁵ Manius Curius Dentatus⁶ és Gaius Atilius Serranus.⁷ A konzervatív, hagyományos felfogás szerint ezek a személyek közéleti pályafutásuk mellett sem hanyagolták el a földművelést. Az Augustus-kori költők⁸ szintén kifejezték a földművelés pozitív jellegét műveikben. A Nero-korabeli agrárszakíró, Lucius Columella⁹ (Kr. u. 4–70?) pedig elismeréssel adózott Gaius Fabricius Luscinus¹⁰ történelmi személyének.

Jelen vizsgálat elfogadja azt a feltevést, hogy a társadalmi rétegek is rendelkeznek azonosságtudattal. S ez az azonosságtudat egy több összetevőből álló mintázatot mutat. Az alább következő sorokban azt a folyamatot vázolom fel, ahogyan a római elit egyes tagjai a vidék és a földművelés *toposait* használták fel az önreprezentáción (*self-representation*) belül, az önmegmutatás (*self-display*)¹¹ és az én-formálás (*self-fashioning*)¹² során. A tanulmány azzal is foglalkozik, hogyan

¹ SÁRY 2017. 519–525.

² PLUT. *NUM.* 14., 16.

³ Vö. PLUT. *CAT. MAI.* 2.; CIC. *SEN.* 16–17. és CIC. *SEST.* 72.

⁴ Cincinnatus *dictator* volt Kr. e. 458-ban, lásd WOOD 1988. 118.

⁵ Corvinus Kr. e. 348 és 299 között hatszor volt *consul*, lásd WOOD 1988. 118.

⁶ Dentatus *consul* volt Kr. e. 290-ben, 275-ben és 274-ben, Kr. e. 272-ben pedig *ensor*, lásd WOOD 1988. 118.

⁷ Serranus Kr. e. 257-ben volt *consul*, lásd WOOD 1988. 118.

⁸ Vö. HOR. *EPOD.* 2.1–4. és VERG. *G.* 2.458–460.

⁹ COL.1.*praef.*13–14.

¹⁰ Luscinus Kr. e. 282-ben és Kr. e. 278-ban volt *consul*, lásd HOFFMANN 2005. 14.

¹¹ A *self-display* az egyén megjelenésének a manipulálása, ahogy ez a megjelenés része lesz annak a körforgásnak, amely a társadalom változatos fogyasztási területein (pl. irodalom) lejátszódik, lásd YILDIZ 2013. 1. A *self-display* és a *self-fashioning* egyaránt olyan fogalmak, amelyeket lehet használni múltbéli társadalmak kulturális gyakorlatainak a leírása során. De csak abban az esetben, ha e fogalmak kellően rugalmasnak bizonyulnak ahhoz, hogy adaptálni lehessen őket a korszakos viszonyokra, s ne hassanak anakronisztikusnak. Két olyan fogalom-meghatározást választottam ezért, amelyek képesek szemléltetni utóbbi fogalmak flexibilitását, s így jelen vizsgálat során kontextusba helyezhetőek.

¹² A fogalmat Stephen Greenblatt (1980) vezette be a kultúrtörténeti diskurzusba. A

formálta a római elit a saját identitása hangsúlyait a Kr. e. 2. sz. második felétől a Kr. u. 2. sz. elejéig. S hogyan járultak ehhez a társadalmi átalakulás és a társadalmi reprezentáció szempontjai. A problémafelvetés során a korabeli római irodalomra adekvát forrásbázisként tekintek, ezért válogatott módon használok fel az Idősebb Catótól Ifjabb Pliniusig terjedő időszak műveit. Az irodalom révén a kb. Kr. e. 160 és Kr. u. 113 közötti időszak változásait kívánom szemléltetni a római társadalom felső rétegeiben.

Társadalom és kultúrtörténeti áttekintés

A második pun háború (Kr. e. 218–202) mélyreható változásokat indított el a rómaiak civilizációjában. Róma világbirodalommá lett, ami átalakította a gazdaságát és a társadalmát.¹³ A római társadalom átrétegződött, s vele együtt a hagyományos felfogás is átalakult. Utóbbi kritikája¹⁴ idővel *toposszá* merevedett a korabeli történetírói diskurzusban. A régi patrícius-családok ugyan igyekeztek magukat elkülöníteni az alacsonyabb rangú, pl. lovagrendi, de feltörekvő *homo novusoktól*¹⁵ (új emberek). A *homo novusok* viszont idővel maguk is betöltötték magas rangú hivatali pozíciókat, így beléptek a szenátori elit sorába. A Kr. e. 250 és 150 között kibontakozó latin irodalmon belül a római elit egy olyan írásos diskurzust hozott létre, amely hirdette és dicsérte az arisztokratikus eszményeket.¹⁶ Ennek az irányzatnak a támogatói többnyire nem arisztokrata származású, de képzett személyek voltak, akik két különböző, de egymást kiegészítő módon dolgoztak. Egyfelől az uralkodó hagyományt kanonizálták, így az arisztokraták a sajátjukként tekinthettek rájuk. A másik megoldás a hagyomány felértékelése volt a hatalom egyéb forrásaival szemben, amelynek révén maguk is előnyökhöz juthattak.

A Kr. e. 1. század végén további változások követték az előbbieket a római társadalomban.¹⁷ A Róma városi előkelők a hivatali ranglétrára (*cursus honorum*) és az ősök szokásainak (*mos maiorum*) látszólagos megtartására koncentráltak. A

fogalommal azt a tudatos eljárást kívánta leírni, amelynek során a társadalmilag megállapított és elfogadható normák szerint kiformalódik valakinek az identitása, illetve a nyilvánosságnak szánt személyisége. Ez a fajta identitáskonstrukció olyan szándékos törekvést feltételez az egyén részéről, amelynek során valaki utánozni igyekszik a társadalomban már elismert mintát, lásd MAMBROL 2016.

¹³ ALFÖLDY 2000. 51., 56., 66–67.

¹⁴ Vö. LIV.*praef.*1–12.; SALL. *CAT.* 5–13. és VELL. *PAT.* 2.10.

¹⁵ Olyan személyek, akik nem rendelkeztek tekintélyes felmenőkkel, hanem pályafutásuk révén emelkedtek kulcspozíciókba és szereztek elismertséget maguknak.

¹⁶ REAY 2005. 337.

¹⁷ RÜHL 2015. 91–93.

római elit pedig átjárható társadalmi csoporttá vált. A Rómán kívüli helyi előkelők, lovagok vagy éppenséggel a felszabadított rabszolgák (*libertinusok*) ugyanis megtapasztalták a hatalomban és státuszban rejlő előnyt azáltal, hogy társadalmi kapcsolatokra és anyagi jólétre tettek szert. A későbbiekben mindez együtt járt a szabadidő (*otium*) elitista szemléletű kialakításával, amely mindinkább utat nyitott a nyilvános én-formáláshoz. A leggyakoribb és legjelentősebb változás bizonyosan az önmegmutatás új módja volt, amely az anyagi jóléten alapult. Az elit (a régi és az új) társadalmi rétegei mellett tehát az „intellektuális lét” iránti igény is figyelmet érdemel. Az utóbbihoz köthető kommunikációs stratégiák Cicerónál is képviseltették magukat. Cicero¹⁸ szinte teljes mértékben kimerítette az irodalmi eszköztárat pozíciói és érdemei kifejezésére.

Esetpéldák

Idősebb Cato (Kr. 234–149)

A Cicerót megelőző, catói önreprezentáció jellegzetes motívumait adja vissza a *De suis virtutibus (A saját erényeiről)*¹⁹ című beszéd néhány passzusa.²⁰ Cato – állítása szerint – egész fiatalságát a takarékoságnak, egyszerűségnek és szorgalomnak szentelte azáltal, hogy Sabinum köves talaján gazdálkodott. Ezzel az önmegmutatással Cato, a *homo novus* saját személyét és életét a régi gazdálkodó államférfiak utánzataként állította be. E személyeknek (pl. Manius Curius Dentatus vagy Lucius Quinctius Cincinnatus) a római állam (*res publica*) számára végzett szolgálata kétségtelenül ismert tény volt a kortárs előkelők számára. Ilyen értelemben Cato (akárcsak Dentatus és Cincinnatus) maga is a „szénatus hívásának” tett eleget, amikor hátrahagyta földjeit, hogy szolgálja az államot. Cato a köz szolgálatában tett és elismert eredményeit a mezőgazdasággal társította, s utóbbit erényként prezentálta. S ezt az erényt az arisztokratikus uralom valódi forrásának állította be az örökséggel szemben. Az írott irodalom révén a catói én-formálás mintája bekerült a társadalmi diskurzus körforgásába és lehetővé tette az utánzást a jövő generációi számára is. Cato: *De agri cultura (A földművelésről)* című munkájának *praefatiója* (előszava) azt bizonygatta, hogy a mezőgazdálkodás és annak művelői előkelő helyet foglaltak el a római társadalom és etika hierarchiájában.²¹ Mindemellett ez a mű az új típusú, rabszolgamunkán alapuló és piacorientált *villa-gazdaság* hirdetője is volt. Cato felismerte az irodalom nagyobb kapacitását az arisztokratikus értékek és viselkedésmód propagálása kapcsán. E gyakorlattal Cato megkülönböztette az arisztokraták csoportját, mint

¹⁸ CIC. *Div.* 2.1–4.

¹⁹ ORF 128.

²⁰ REAY 2005. 333–336.

²¹ REAY 2005. 337–340.; 353–355.

„arisztokratikusok” és megállapította felsőbbrendűségüket az egyéb, rivális csoportokkal szemben. Cato az irodalom nagyobb potenciáljához az egyéni megkülönböztetést kötötte, de egy tágabb arisztokratikus miliőn belül. A *De agri cultura* a mezőgazdaságot hagyományos és arisztokratikus elfoglaltságként állította be. A mű ezért egyszerre kötődött a kortárs ingatlanulajdonosokhoz és nagyra becsült elődjeikhez. Az alábbi fogalmak, pl. *maiores* (ősök), *agricola* (földművelő), *colonus* (gazda), *dominus* (úr), s a velük járó tekintély viszont elérhetőekké váltak a rangos családi kapcsolatokkal nem rendelkező földbirtokosok, pl. Cato számára is. A *De agri cultura* a korszak identitáspolitikájának jellegzetes darabja volt, amelyet az újraformálás kísérlete jellemezett. Ez a típusú újrakonfigurálás azt szolgálta, hogy ne családi terminusokkal, hanem általános és tipikus fogalmakkal vetítse ki a jelen viszonyait a múltra vonatkozóan. Cato áttemelte a földművelés példaképét egy szűk kör ünnevelt képviselőitől (és azok családjaitól). Ez a reprezentációs technika pedig lehetővé tette, hogy a későbbiek folyamán további személyek,²² (esetleg „új emberek”) hasznosítsák ezt a kulturális tőkét. Cato fentebb idézett beszédében úgy írta le az életét, amely a régi államférfiak életét utánozta. A *De agri cultura* előszavában pedig olyan kijelentéseket fogalmazott meg, amelyeket „instrukciókként” is lehetett értelmezni. Ezek az előírányzott instrukciók pedig lehetővé tették, hogy a földbirtokos folytassa a múlt reprodukálását a jövőben. Cicero²³ később szintén így tett: Catóra és az általa képviselt felfogásra követendő példaként tekintett.

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43)

Cicero, aki kora ifjúságát Arpinumban töltötte, szeretettel emlékezett vissza e helyszínre.²⁴ Cicero²⁵ felidézte, hogy apja építtette át és bővítette ki a családi ingatlant, ahol szívesen élt a tanulmányainak, amellyel ösztönzőleg hatott fiára is. A nagyapa korában azonban az ingatlan szerényebb lehetett, amelyet (némi retorikai fogás segítségével hívásával) Manius Curius Dentatus²⁶ kicsiny birtokához hasonlított. Cicero több írásában²⁷ hivatkozott a földművelőkre és a mezőgazdaságra. *Az öregségről (De senectute)*²⁸ című dialógusa pedig hatásosan fejezte ki a földműves élet kiváltságos helyzetét, amely a vidékhez kötődött. A szerző egyrészt Idősebb Catót tette meg a mű főszereplőjévé, akin keresztül további

²² Vö. COL. 1.praef. 11–19.; PLIN. NAT. 18.4., 11., 13., 19–20., 26. és VAR. r. r. 2.1–4.

²³ CIC. REP. 1.1.

²⁴ WOOD 1988. 115–119.

²⁵ CIC. LEG. 2.3–4.

²⁶ PLUT. CAT. MAI. 2.

²⁷ Vö. CIC. ROSC. AM. 50–51.; CIC. VERR. 2.3.27. és CIC. OFF. 1.42.

²⁸ CIC. SEN. 15–18.

tekintélyeket, (pl. Cincinnatust)²⁹ idézett meg a római múltból. Hangsúlyozta, hogy ezek a személyek a politikai és katonai pályafutásuk mellett egyszerűségben, a földművelésnek éltek. Kijelentéseit filozófiailag is megalapozta, amikor a bölcs magatartás fokmérőjeként állította be a mezőgazdálkodást. Az idealizált ábrázolás jegyében fogant művében Cicero, mint *homo novus* egy olyan alakot szerepeltetett, aki szintén *homo novusként* nőtte ki magát jómódú előkelővé. A vidéki élet – Cicero irodalmi koncepciójában – tele volt élvezettel és meglegedettséggel, amely egyaránt megfelelt a bölcs és idős férfiaknak. S nem is létezhetett vonzóbb helyszín egy rendben tartott vidéki gazdaságnál.

Cicero e művével egyértelműen fejezte ki a catói én-formálás egyik aspektusát.³⁰ S ez nem volt más, mint egy „modern” római szenátor portréja, aki egyben a régi római polgárt testesítette meg. Egy olyan férfi, aki hajdanvolt államférfiak örökébe lépve kifejezte az ideális római erényeket és viselkedésmintákat. A műben szerepeltetett Cato közvetlenül kapcsolta magát a régi államférfiakhoz, hangsúlyozva a közös tapasztalatot: mind olyan államférfiak voltak, akik a gazdaemberek örömeit is élvezték. Ez pedig olyan írói fogás volt, amely csökkentette az időbeli távolságot, ami elválasztotta ezeket a történelmi alakokat egymástól. Cicero Cato alakjával azt is nyomatékosította, hogy a múlt idő ellenére az öregkor, a hivatalviseléssel járó állami szolgálat és a földművelés gyönyörűségei időtlen triót alkottak egymással. A műben megszólaló Cato természetesen Cicero irodalmi találmánya volt, alakjának szerepeltetése meghatározott célt szolgált. Cato volt a régi „új ember”, aki a még korábban élt, gazdálkodást végző államférfiak letéteményeseként állította be magát. Alakja így kapocsként szolgált a múlt példaképei és a fiatalabb „új ember”, Cicero személye között. Cicero életkörülményei, amikor művét alkotta, hasonlóak voltak a fiktív Catóéhoz: idős volt, 62 éves, több birtokkal rendelkezett és korának egyik legfőbb államférfiúi tisztét³¹ is betöltötte. A műben lefestett történelmi genealógia ezért szerzői koncepcióként értékelendő. Utóbbi révén Cato alakja egy kiemelt pozíciót biztosított Cicero számára a régi római államférfiak sorában. E személyek, nem kevésbé Cicero révén, felértékelődtek a római elit fensőbbségének forrásaiként és jelképeiként. Az alapvető különbség Cicero és a kiváló elődök között az volt, hogy a catói genealógia a fennálló helyzetet hivatott korrigálni. Nevezetesen azt, hogy Cicero a mű írásakor, Kr. e. 44-ben, Iulius Caesar egyeduralmának egyik kárvallottja volt. A genealógia emiatt azt a vágyat is magában hordozta, hogy

²⁹ CIC. *SEN.* 16–17.

³⁰ REAY 2005. 355–359.

³¹ Idősebb Cato Kr. e. 195-ben volt *consul*, lásd MARÓTI 1966. 10. Cicero Kr. e. 63-ban volt *consul*, lásd HAMZA 2007. 12.

kedvezőbb körülmények esetén Cicerót vidéki birtokáról hívják vissza a *res publica* újbóli szolgálatába. S újra vezető szerepet játszon a korabeli politika színterén.

Publius Papinius Statius (Kr. u. 45–96)

Statius a *Silvae (Erdők)* 1. könyvének bevezetőjével jó példát szolgáltatott a fentebb már említett társadalmi változás szemléltetésére. Ebben az előszóban Statius az 1. könyvet Lucius Arruntius Stellának ajánlotta, aki Kr. u. 101-ben töltötte be a *consul suffectus* tiszteket. A költőt és a jó nevű pártfogót mintegy egyenrangúvá tette az a szerzői megjegyzés, amely szerint közösen hódoltak az emelkedett tanulmányoknak, azaz a költészetnek. A további megnevezett személyek közül Cordinus Rutilius Gallicus (kb. Kr. u. 28–92) lovagrendű személy volt, de pályafutása során betöltötte a *praetor*, *procursuli* rangú *legatus*, *praefectus urbis* és a *consuli* tiszteket. Claudius Etruscus egy *libertinus* és egy patriciusnő fia volt, akinek az apja több császár udvarában magas rangú gazdasági tisztséget töltött be. A címzeteknek ez a sora is kellően szemlélteti a római elitnek a Kr. u. 1. századra jellemző heterogenitását, illetve azt a kiszélesedett platformot, amely lehetőséget biztosított az elit-kultúra bemutatására. Az előszó és a ténylegesen megcímzett versek a korabeli elit jól ismert képviselőiről szölk, amelynek okán az elit-olvasók otthonosan mozoghattak a versek szöveg-kontextusában. Statius ugyanakkor a római identitás kulcselemét másította meg a költészetével.³² Ez a kulcselem pedig az volt, hogy a római polgár elvárt szerepkörének egy része megegyezett a gazdálkodóéval. Ezt a hagyományt pedig egészen Romulus alakjáig³³ vissza lehetett vezetni. Statius³⁴ vidéki tájképében viszont az olvasói tekintet fókuszja az esztétikai látványra és az intellektuális alkotómunkára összpontosult. Statius egyik verse³⁵ szerint azonban egy fényűző vidéki *villa* művelt birtokosa a verselés mellett már a lantjátékhoz is értett.

Összegzés

A társadalmi szemléletben bekövetkezett differenciálódást a külső okok (pl. gazdasági és területi növekedés) mellett a társadalmon belüli változások indukálták. Példának okáért a feltörekvő és magas pozícióba került *homo novus*ok, akik egyben a római arisztokrácia felépítését is megváltoztatták. Egyes szerzők kapcsán viszont megfigyelhető az a törekvés, hogy egyfajta szintézist hozzanak létre. Cicero,³⁶

³² SPENCER 2010. 111–112.

³³ Vö. COL. *praef.*17. és Plin. *Nat.*18.5–6.

³⁴ STAT. *SILV.* 1.3.81–90.

³⁵ STAT. *SILV.* 1.3.102–103.

³⁶ CIC. *SEN.* 15.

Seneca³⁷ és Ifjabb Plinius³⁸ egyaránt utaltak az igényes, bölcs és művelt gazda irodalmi elképzelésére. A gazdálkodó képe azonban meglehetősen stilizált volt ebben a kontextusban is. A kulturális finomodásnak köszönhetően a gazdálkodás mellett a művelődés szintén része lett a római polgár megbecsült vidéki elfoglaltságainak. A későbbiek során Ifjabb Plinius levelezése mutatta be, hogyan hangsúlyozta ki egy magas társadalmi posztot betöltő szerző a vidéki úriember³⁹ mellett, az irodalmár⁴⁰ és a hivatalnok⁴¹ szerepköreit az önmegmutatás és az énformálás során.

Az elit-kultúrára reflektáló szerzők kapcsán azt is meg kell jegyezni, hogy a feljegyzett történelem az előkelők története volt, a megörökített hagyományok pedig az előkelők tradíciója vagy a kiemelt népszokások.⁴² A történeti hagyomány kifermálódásakor nagy szerepet kap az a momentum, amikor egy közösség helyszínét teremt a maga számára.⁴³ E helyszínek a csoport identitásának szimbólumait és emlékezésének a támpontjait kínálják. Mindenfajta mnemotechnika⁴⁴ legrégebb eszköze emiatt a térbeliesítés. Egész tájegységek is szolgálhatnak a kulturális emlékezet terepéül. A földművelés és a történelem egyik ilyen megjelenítője volt a rómaiak számára a szabinok földje,⁴⁵ Sabinum.⁴⁶ A történelem és a földművelés sajátos kapcsolatban állt egymással a rómaiak kultúrájában, amelyre visszatérő módon utalt Idősebb Cato,⁴⁷ Varro,⁴⁸ Columella⁴⁹ és Idősebb Plinius,⁵⁰ de olyan történetírók,⁵¹ mint Sallustius vagy Tacitus. A fentebb felsorolt szerzők a római történelem különböző korszakaiban alkottak, de az ismétlődések és a *toposok* arra engednek következtetni, hogy a mezőgazdaság sajátos téma volt a római történeti diskurzuson belül, amelyet a város és vidék

³⁷ SEN. *EP.* 12., 86., 104.

³⁸ PLIN. *EP.* 7.25.

³⁹ PLIN. *EP.* 1.6.; 2.17.; 4.6.; 9.36.; 9.40.

⁴⁰ PLIN. *EP.* 1.2.; 3.13.; 4.14.; 4.18.; 5.3.; 7.4., 9.11.; 9.15.; 9.16.; 9.20.; 9.23.; 9.29.

⁴¹ PLIN. *EP.* 3.4., 9.; 4.17.; 6.18.; 6.29.; 6.31.; 10.2.

⁴² REAY 2005. 352.

⁴³ ASSMANN 2004. 40., 60.

⁴⁴ AUGUST. *CONF.* 10.8.1–3.

⁴⁵ Vö. COL. 1.*praef.*19.; HOR. *OD.* 3.6.37–44.; NEP. 14.1.; VERG. *G.* 2.504–542. és PLUT. *CAT. MAI.* 1.

⁴⁶ MAYER 2005. 85–88.

⁴⁷ VAR. *r. r.* 2.1.6., 9–10.; 3.1.1–10.

⁴⁸ CATO *AGR. praef.*

⁴⁹ COL. 1.*praef.*13–20.

⁵⁰ PLIN. *NAT.* 14.48–51., 18.6–12., 19–20., 26., 41–42., 284–289.

⁵¹ Vö. SALL. *CAT.* 3. és TAC. *AGR.* 4.

kapcsolata⁵² is árnyalt. A vidék morális szempontból ugyan előnyt élvezett a várossal szemben, azonban a civilizáció otthona mégis a város volt. Jelen tanulmány nem vállalkozhat arra, hogy bővebben kifejtsen ezt a kapcsolatot. E feladatot remélhetőleg egy készülő disszertáció fogja véghez vinni.

Forrásjegyzék

- AUGUST. *CONF.* = Augustinus: *Confessiones*
CATO *AGR.* = Cato: *De agri cultura*
CIC. *DIV.* = Cicero: *De divinatione*
CIC. *LEG.* = Cicero: *De legibus*
CIC. *OFF.* = Cicero: *De officiis*
CIC. *REP.* = Cicero: *De republica*
CIC. *ROSC. AM.* = Cicero: *Pro Sexto Roscio Amerino*
CIC. *SEN.* = Cicero: *De senectute*
CIC. *SEST.* = Cicero: *Pro Sestio*
CIC. *VERR.* = Cicero: *In Verrem*
COL. = Columella: *De re rustica*
HOR. *EPOD.* = Horatius: *Epodi*
HOR. *OD.* = Horatius: *Odes*
LIV. = Livius: *Ab urbe condita libri*
NEP. = Cornelius Nepos: *Vitae*
ORF = *Oratorum romanorum fragmenta liberae rei publicae*
PLIN. *EP.* = Caius Plinius Caecilius Secundus: *Epistulae*
PLIN. *NAT.* = Caius Plinius Secundus Maior: *Naturalis historiae libri XXXVII*
PLUT. *NUM.* = Plutarchos: *Numa*
PLUT. *CAT. MAI.* = Plutarchos: *Cato Maior*
SALL. *CAT.* = Sallustius: *Catilina*
SEN. *EP.* = Seneca: *Ad Lucilium epistulae morales*
STAT. *SILV.* = Stadius: *Silvae*
TAC. *AGR.* = Tacitus: *Agricola*
VAR. *R. R.* = Varro: *Rerum rusticarum libri tres*
VELL. *PAT.* = Velleius Paterculus: *Historia Romana*
VERG. *G.* = Vergilius: *Georgica*

⁵² Vö. Col.1.praef.15., 17–18. és Var. r. r. 2.praef.1-4.

Bibliográfia

- ALFÖLDY GÉZA (2000): *Római társadalomtörténet*. Budapest. Osiris Kiadó.
- ASSMANN, JAN (2004): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest. Atlantisz Kiadó.
- HAMZA GÁBOR (2007): Cicero De re publicá-ja és az antik állambölcselet. In Cicero: *Az állam*. Ford., bev., jegyz. Hamza Gábor. Budapest. Akadémiai Kiadó. 7–64.
- HOFFMANN ZSUZSANNA (2005): Lucius Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról*. Ford., jegyz., utószó: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged. Lectum Kiadó, 2005.
- MAMBROL, NASRULLAH (2016): *The Concept of Self-Fashioning by Stephen Greenblatt*. <https://literariness.org/2016/10/18/the-concept-of-self-fashioning-by-stephen-greenblatt/> (letöltés dátuma: 2019.02.17.)
- MARÓTI EGON (1966): Cato és a De agri cultura. In M. Porcius Cato: *A földművelésről. Latinul és magyarul*. Ford., jegyz. Kun József. Bev. Maróti Egon. Budapest. Akadémiai Kiadó. 5–69.
- MAYER, JOCHEN WERNER (2005): *Imus ad villam. Studien zur Villeggiatur im stadtrömischen Suburbium in der späten Republik und frühen Kaiserzeit*. Stuttgart. Franz Steiner Verlag.
- REAY, BRENDON (2005): Agriculture, Writing, and Cato's Aristocratic Self-Fashioning. *Classical Antiquity*. vol. 24. no. 2. 331–361.
- RÜHL, MEIKE (2015): Creating the Distinguished Adresse: Literary Patronage in the Works of Statius. In Newlands, Carol Elizabeth – Gervais, Kyle – Dominik, William John (eds.): *Brill's Companion to Statius*. Leiden. Brill. 91–106.
- SÁRY PÁL (2017): A mezőgazdasági munka erkölcsi elismerése az ókori Rómában. *Miskolci Jogi Szemle*. 12. évf. 2. Klnsz. 519–525.
- SPENCER, DIANA (2010): *Roman Landscape: Culture and Identity*. New York. Cambridge University Press.
- WOOD, NEAL (1988): *Cicero's Social and Political Thought*. Berkeley – Los Angeles – Oxford. University of California Press.
- YILDIZ, ÖZLEM (2013): *Selves on Display: Neoliberal Subjectivities in Turkey in the First Decade of the 2000s through the Lens of Reality TV Shows*. Submitted to The Atatürk Institute of Modern Turkish History in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. Boğaziçi University. https://www.academia.edu/5695219/Neoliberal_Subjectivities_in_the_Age_of_Self-Display (letöltés dátuma: 2019.02.17.)

Adalékok az 1860-as Markusovszky-Poór vita kontextusához¹

Rudisch Ferenc

The paper examines the context and the chronology of the Markusovszky-Poór debate, which divided the Hungarian medical community after 1860. The source of the conflict was the departure of Johann Nepomuk Czermak, a physiologist of Czech origin, who did not speak Hungarian, and had taught at the Medical Faculty since 1858. In the contemporary medical press, Lajos Markusovszky tried to convince Czermak to remain in Pest, while Imre Poór welcomed the physiologist's decision and argued for the appointment of Hungarian teachers. The debate escalated and led to some fractures between members of the Hungarian medical community.

Keywords: medical history, medical community, Orvosi Hetilap, Lajos Markusovszky, Imre Poór

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 azonosítójú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

Bevezetés

Tanulmányom az 1860-as *Markusovszky-Poór vita* kontextusának, majd eseménytörténetének vázlatos áttekintésére vállalkozik. Előbbi kapcsán elsősorban arra vagyok kíváncsi, melyek voltak annak a tudománypolitikai, felsőoktatás-politikai környezetnek a legfontosabb jellemzői, amelyben a kor két elismert közéleti orvosának konfliktusa kibontakozott, elmérgesedett, majd végül szakadáshoz vezetett a hazai orvostársadalmon belül. A vita konkrét ismertetése során a legfőbb célom az, hogy a vonatkozó sajtóforrások részleteit hangsúlyosabban jelenítsem meg, aktívabban használjam fel, mint a témával foglalkozó eddigi orvostörténeti munkák, amelyek többé-kevésbé eltekintettek a primer források szó szerinti idézésétől.

A Markusovszky-Poór vita értelmezésének vonatkozásában jelen tanulmány elveti azt az orvostörténet-írásban többször is megjelenő koncepciót, amely szerint az 1860-ban jelentkező konfliktus a *progresszív* és a *konzervatív* erők orvostársadalmon belüli összecsapása lett volna.² Ehelyett – Antall József és Kapronczay Károly egyik szövegéhez hasonlóan – amellet foglal állást, hogy a konfliktus a progresszió táborán *belül* zajlott, s hogy a törésvonalakat elsősorban az orvostársadalmat már korábban is jellemző ellentétek, generációs tényezők, valamint Markusovszky Lajos és Poór Imre személyes kapcsolatai, összeköttetései határozták meg. Az említett két orvos rövid életrajzát lábjegyzetben közlöm.³

Mivel a harmincas-negyvenes évek orvostörténeti eseményeinek ismertetésére – elsősorban terjedelmi okokból kifolyólag – ennek a dolgozatnak nincs lehetősége, már a bevezetés szeretné jelezni, hogy a vita során kialakuló frontvonalakat

² Ezzel a megközelítéssel találkozunk például Batári Gyulánál is, lásd: BATÁRI 1988.

³ Markusovszky Lajos (1815-1893): Előbb Pozsonyban jogot, majd Pesten orvosi tanulmányokat folytatott. Orvosi oklevelét 1843-ban szerezte meg. 1844-ben sebész- és szülésmesteri oklevelet nyert Bécsben. 1847-től Balassa János tanársegédje Pesten. 1848-1849-ben a pesti klinika vezetője, majd Görgey seregében törzsorvos. Az 1850-es években Balassa János magánasszisztense. Markusovszky névéhez fűződik az Orvosi Hetilap 1857-es és a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1862-es megalapítása. A kiegyezés után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyetemi ügyek előadója. Részt vett az 1876-os közegészségügyi törvény kidolgozásában is.

Poór Imre (1823-1897): Karrierje piarista szerzetesként és tanárként indult. 1848-49-ben – szakítva szerzetesi pályájával – beállt honvéddnak, és végigharcolta a szabadságharcot. 1855-ben orvosi oklevelet szerzett Pesten. Az ötvenes évek végén magántanári kinevezést kapott, emellett a Rókus Kórház bőrgyógyászati osztályának főorvosa volt. Az orvosi érdekvédelmi mozgalmak jelentős szervezője. (Az életrajzi vonatkozásokhoz lásd: KAPRONCZAY 2004.)

egyértelműen befolyásolhatták a magyar orvostársadalmat megosztó korábbi ellentétek is. Fontos különbségnek számíthatott például, hogy míg Markusovszky annak az 1840-es években Balassa János körül megszerveződő szűk orvosi elitkörnek (az ún. *pesti orvosi iskolának*) volt a tagja, amelynek a korszakban – sokak nemtetszésére – szinte végig főszerepe volt a magyar egészségügyi politika meghatározásában, addig a viszonylag későn, 1857-ben orvosi diplomát szerző Poór ebben a társaságban nem kapott kiemelt szerepet, sőt később inkább ahhoz a – Bugát Pál nevéhez köthető, a *vidéki* orvosok felé sokkal nyitottabb – ellentáborhoz került közel, amelynek konfliktusa Balassáékkal már a reformkorban és az 1848-49-es események során is nyilvánvaló volt.⁴ Bár természetesen túlzás lenne a Markusovszky-Poór vitát egy az egyben a Balassa-Bugát konfliktus egy generációval későbbi folytatásaként értelmezni, a korábbi szembenállások és feszültségek minden bizonnyal hatással voltak az 1860-as történésekre is. A téma iránt legtöbb érdeklődést mutató Antall József szintén arra hívta fel a figyelmet egy tanulmányában, hogy a magyar orvostársadalmat már 1860 *előtt* is markáns törésvonalak jellemezték, s hogy Markusovszky és Poór ellentéte vélhetően szintén korábbra nyúlhatott vissza. Antall értelmezésében ezért akkor, amikor Markusovszky az Orvosi Hetilapnál 1860-ban teljes jogú szerkesztőtársává fogadta a feltörekvő, az orvosi karon már magántanári státuszban lévő Poór Imrét, valójában nem történt más, minthogy a két, egymással régóta rivalizáló orvosi tábor – felismerve az összefogás szükségességét – (átmeneti) *koalíciót* kötött egymással.⁵ Kulcsfontosságú volt ez azért, mert a Bach-korszak vége, a politikai viszonyok átrendeződésének reménye különösen indokolttá tette a magyar orvostársadalom egységes, erőteljes fellépését – és ebben Markusovszky vélhetően fontos szerepet szánt a *nemzeti törekvéseket* mindennél előbbre helyező, kiváló írói vénával rendelkező Poór Imre szerkesztőmunkájának is.

A két közéleti orvos szorosabb együttműködése azonban nem tartott sokáig: az 1860-as utolsó júliusi lapszám végén Poór Imre lemondott a szerkesztőségről, az Orvosi Hetilap első augusztusi száma ennek megfelelően ismét csak Markusovszky neve alatt jelent meg.⁶ A konfliktus forrását a magyarul nem tudó, cseh származású fiziológus, Jan Czermak egyetemről való távozásának körülményei, és a Czermak ügyén keresztül ismételtelen előtérbe kerülő *nyelvi kérdés* jelentették.

⁴ A pesti orvosi iskolához lásd: ANTALL – KAPRONCZAY 1989.; 1848-49 orvostörténetéhez lásd: KAPRONCZAY 2008.

⁵ ANTALL 1969.

⁶ Poór lemondásának helye: ORVOSI HETILAP, 1860, 4. évf. 31. sz., 622., a következő, ismét csak Markusovszky neve alatt megjelenő lapszám: ORVOSI HETILAP, 1860, 4. évf. 32. sz.

A vita kontextusa: pesti orvosi kar és a magyar orvostársadalom helyzete az 1850-es években

A magyar orvostársadalom helyzetét az 1850-es évek első felében jelentősen befolyásolta, hogy annak prominens, orvosi karon is tanító szereplői közül többen is tevékenyen részt vettek az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben. Ennek leverése után a Leo Graf von Thun-Hohenstein vezette osztrák kultuszminisztérium (Ministerium des Cultus und Unterrichts) a pesti egyetemen is purifikációs eljárásokat indított, az egyetem tanácsát a magyar kormány által 1849-ben eltávolított tanárokból állította össze. A tisztogatások előtt az újonnan kinevezett rektor, Virozsil Antal irányításával az orvosi karon dolgozó tanárokat, asszisztenseket – „bűnösségük” nagysága szerint – különböző osztályokba sorolták: forradalomban való aktív szerepvállalásuk miatt ennek során többen is (Bugát Pál, Nendtvich Károly, Schoepf-Merei Ágost, Kovács-Sebestény Endre, Markusovszky Lajos) a legrosszabb harmadik kategóriába kerültek. A besorolások alapján a tanári karban jelentős változások mentek végbe: az előbb zárójelben felsoroltak közül kivétel nélkül mindenkit eltávolították az egyetemről, Bugát tanszékeit Diescher János és Sangaletti Edvárd, a börtönbe kerülő Balassa előadásait ideiglenesen Stockinger Tamás vette át; az orvosi kar dékánja a különösen lojálisnak tartott Tognio Lajos lett (öt 1854-ben a szintén lojális Gebhardt Ferenc váltotta).⁷

Bár a magyar orvostársadalom központi alakjai, Balassa János és Markusovszky Lajos már az 1850-es évek legelején visszakerülhettek az egyetemre, a forradalommal rokonszenvező orvosok többsége egyértelműen hátrányos helyzetbe került az időszak során. Ugyanis az újonnan kiírt pályázatokat szándékosan úgy fogalmazták meg, hogy az állásokat a kellőképpen lojális előadók foglalhassák el. A tanári kar átalakításában a lojalitáson kívül *nyelvi* szempontok is szerepet játszottak: a Thun-minisztérium deklarált céljai között szerepelt a német nyelvű oktatás uralkodóvá tétele, a kormányzat *germanizációs* törekvései pedig az egyetem orvosi karán is látványosak voltak.⁸ E törekvések mögött elsősorban a *birodalmi egység* nyelvi vonatkozású biztosításának szempontja és a Bach-korszak felsőoktatás- és tudománypolitikai koncepciója húzódott meg.⁹

⁷ BUZINKAY 1973. 149-151.; az orvosi kar történetéhez lásd: GYÖRY 1936. 524-539.

⁸ Látványosak voltak egyébként az egyetem bölcsészettudományi karán is, ehhez lásd: SZENTPÉTERY 1935. 412-433.

⁹ A német nyelv Thunék koncepciójában a soknemzetiségű birodalom különböző származású tudósainak közös nyelveként, és általában a *tudomány nyelveként* jelent meg.

A német nyelvű oktatás kizárólagossá tételét, a Pesten elhelyezett, magyarul nem tudó professzorok működését azonban nagyban akadályozta, hogy a hallgatók többsége magyar nyelvű volt, és nem beszélt jól németül. A működőképes útnak ezért a tantárgyak mindegyikének kétnyelvű (magyar és német nyelven történő) oktatása tűnhetett volna, s bár ez igen sok tantárgy esetében meg is valósult, a kultuszminisztérium hajthatatlanul a német nyelvet preferálta: csak magyarul beszélő szakember az egyetem közelébe sem kerülhetett, az orvosi kar hallgatóinak az ötvenes évek közepétől a tantárgyak többségéből német nyelven kellett vizsgáznuk, egyre több területen az egyetemi ügyintézés nyelvéné is a német vált.¹⁰

A neoabszolutista időszak németesítő törekvései különösen érzékenyen érintették azt a magyar orvostársadalmat, amelynek intézményesülése, egyesületi élete csupán az 1830-as, 1840-es években indult el, és amely egyébként is jellemzően külföldi (főleg bécsi) hatásokkal fejlődött. A magyar orvostudomány önálló kibontakozását eleve akadályozta, hogy a *magyar orvosi nyelv* még csak nagyon kezdetleges állapotban volt: bár már a reformkorban kulcskérdéssé vált az orvosi műszavak magyarra fordítása (az ekkor elinduló, Bugát Pál nevéhez köthető munka egyfajta nyelvújításnak is tekinthető, amely jól illeszkedett a 18. század végén Bessenyei által meghirdetett "*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem*" jelmondatához), a nemzeti nyelvű orvostudomány felemelkedését a nyelvi tényezők még évtizedekkel később is akadályozták.¹¹ Ebből a szempontból üdvöztető volt, hogy az 1840-es évek közepétől az orvosi karon egyre több előadást kezdtek magyarul tartani: úgy tűnt, a megszülető (és egyre inkább megerősödő) magyar orvosi szaknyelv kifejezései helyet kapnak az egyetemi oktatásban, és a felnövekvő orvosgeneráció már járatos lesz a nemzeti nyelvű orvostudomány műveléséhez elengedhetetlenül szükséges magyar terminusok használatában is.¹² Az 1848-49-es események ráadásul azt is lehetővé tették, hogy a magyar orvostársadalom előljárói a legfelsőbb kormányzati szinten is beleszólhassanak a hazai orvosképzés átszervezésébe, az önálló magyar egészségügyi politika alakításába.¹³

A szabadságharc bukása után az ötvenes évek fentebb ismertetett tendenciái ideiglenesen ezt a felívelő folyamatot akasztották meg. Ellenhatásként azonban a magyar orvostársadalom széleskörű *összefogása* és erőgyűjtése ment végbe: a néhány éves átmeneti, csendesebb időszak után az évtized második felében vált igazán iskolává, önálló korré a Balassa-társaság, az 1857-ben induló Orvosi Hetilap

¹⁰ BUZINKAY 1973. 143-161.

¹¹ Bugát tevékenységéhez lásd például: BALOGH 2014.

¹² BUZINKAY 1973. 152.

¹³ Ehhez lásd: KAPRONCZAY 2008.

Markusovszky Lajos vezetésével a hazai orvosok közös fórumaként jelentkezett.¹⁴ Az érdekközösség nyilvánvaló volt: erőt mutatni a Bach-korszak elnyomásával szemben, egy táborban egyesülve szembeszegülni a kormány központosító, németesítő törekvéseivel – nem meglepő, hogy a legfrissebb tudományos közlemények publikálásán túl az Orvosi Hetilap éppen a magyar orvosi szaknyelv további fejlesztését tekintette fő feladatának.¹⁵ A Markusovszky és Poór által közösen szerkesztett első lapszám szintén kiemelte: „*önálló műveltség valamint másutt úgy hazánkban is, csak nemzeti alapon és nemzeti nyelven fejlődhetik és virágozhatnak föl*”.¹⁶ Korábban szó volt már arról, hogy Antall József értelmezésében Markusovszky és Poór rövidéletű 1860-as együttműködése is a korábban egymással rivalizáló orvosi társaságok koalíciójának, az orvostársadalmon belüli széleskörű összefogásnak volt a jele. Az 1860 nyarán kirobbanó Czermak-ügy során azonban a korábbi törésvonalak ismét felszínre kerültek, a sajtóban zajló vita elmérgesedett, és a két orvosi tábor hosszú időre ismét elkülönült egymástól.

A Czermak-ügy

Az 1850-es években – az erőteljes germanizálás jegyében – jórészt „*középszerű, színtelen, de lojalitásukban teljesen megbízható*” oktatók kerültek az orvosi karra. Üdítő kivételként említi viszont ő is azt a Johann Nepomuk Czermákot, aki európai hírű tudósként, az élettan kiváló, felkészült oktatójaként szintén ebben az időszakban – és elsősorban szintén lojalitása miatt – került Pestre.¹⁷ Az udvarhű, cseh származású tudósnak korábban a prágai és a krakkói egyetemről is a *nemzeti követelések* miatt kellett távoznia. Pestre 1858-ban érkezett, az élettani tanszék vezetése lett a feladata; szakértelmének és jó összeköttetéseinek köszönhetően rövid idő alatt európai színvonalra is emelte az egyetem – korábban meglehetősen középszerű – élettani oktatását és kutatását. Balassáék hamar észre is vették, hogy a kivételes tehetségű tudós a pesti orvosi kar rendkívül értékes alakja lehet: Markusovszky és Semmelweis közbenjárására Czermak tagja lett a Balassa-körhöz kötődő Budapesti Királyi Orvosegyesületnek, továbbá a Markusovszky-féle Orvosi Hetilapnál is rendszeresen publikálási lehetőséget kapott. Bár Balassa és Czermak között kialakultak néha nézeteltérések (előbbi folyamatosan a magyar nyelv elsajátítására biztatta kollégáját), szakmai kiválósága miatt Czermak azon kevés külföldi előadó közé tartozott, akik végig élvezték a Balassa-kör hallgatólagos támogatását.¹⁸ Ebből a hallgatólagos támogatásból 1860 nyarán, miután Czermak

¹⁴ Ehhez az összefogáshoz lásd: ANTALL – KAPRONCZAY 1978.

¹⁵ Ehhez lásd: KISS 2015.

¹⁶ ORVOSI HETILAP, 1860. január, 4. évf. 1. sz., 1.

¹⁷ BUZINKAY 1973. 179.

¹⁸ Czermak pályájához lásd: ANTALL — DOLEVICZÉNYI — KAPRONCZAY 1976.

bejelentette, hogy a Magyarországon is előtérbe kerülő nemzeti követelések miatt távozik az egyetemről, egészen konkrét, harcos támogatás lett: az Orvosi Hetilapban Markusovszky több cikkben is Czermak maradása mellett érvelt, a cseh származású fiziológus maradását követelte, annak ellenére, hogy szerkesztőtársa, Poór Imre nem osztotta az álláspontját.

A viszonylag későn, 1857-ben orvosi diplomát szerző, Markusovszkynál nyolc évvel fiatalabb Poór Imre magántanári kinevezését az 1858-59-es tanév során kapta meg az orvosi karon. A korszakban magántanári habilitációt rajta kívül csupán két magyar orvos, Lenhossék József és Margó Tivadar tett – az újonnan bevezetett intézmény népszerűtlenségét elsősorban az okozta, hogy a jelölteknek kötelező volt német nyelvű előadásokat is tartaniuk.¹⁹ Poór puritán, hazafias gondolkodású ember hírében állt, egyetemi állása mellett a Szent Rókus Kórház bőrgyógyászati osztályának vezetőjeként dolgozott.²⁰ Az ötvenes évek végén hazánkban is egyre erőteljesebben felszínre kerülő nemzeti követelések az orvosi kar hallgatói között is gyorsan népszerűvé váltak: az egyetemi diákság azonnal reagált a Bach-korszak megingására, a magyar oktatási nyelv visszaállítását követelte, már 1859-ben küldöttsége jelent meg Bécsben.²¹ Az abszolutista elnyomással szemben meginduló nyilvános tiltakozások 1859 őszén, 1860 tavaszán tovább fokozták a feszültséget.²² Az Orvosi Hetilap felkarolta a pesti diákság akcióit, június végén az újságban 141 orvos- és sebészhallgató követelt magyar nyelvű tankönyveket, és követelte az oktatás anyanyelvűvé tételét.²³

A korábban Prágából és Krakkóból is a nemzeti követelések miatt távozó Czermakot a hazánkban is egyre hangsúlyosabbá váló (már az egyetem tanári karában is megjelenő) nemzeti hangok 1860 júliusában készítették lemondásra. A Bach-korszak elnyomása után kontrasztosan felélénkülő nemzeti követelések között valóban szerepelt az idegen tanárok távozásának és az anyanyelvű oktatásnak a követelése is. A cseh származású tudós-tanár az egyre nagyobb nyomást érzékelve saját maga döntött távozásáról, szándékáról utolsó előadásán tájékoztatta közönségét. A bejelentés meglepte a Czermakkal rokonszenvező Balassa-kört: Markusovszky cikket írt az Orvosi Hetilapba, amelyben kifejtette, *„mi Czermák tanár kitűnő szakavatottságának és fáradozásának köszönjük a physiologikus intézet megalapítását egyetemünknel; tanulóink az intézetben vezetése alatt két év óta oly tanításban részesültek – mi tanintézeteinknél ritka – mely szabatoságára és*

¹⁹ BUZINKAY 1973. 161.

²⁰ Poór pályájához lásd: KAPRONCZAY 1995.

²¹ BUZINKAY 1973. 152.

²² A legjelentősebb tüntetésekhez lásd: GERGELY 2005. 312.

²³ ORVOSI HETILAP, 1860. június, 4. évf. 26. sz. 511-512.

kísérleteire nézve Europa ilynemű legjelesb intézeteivel egy vonalon áll”.²⁴ Markusovszky kollégájának személyiségét és szaktudását dicsérte; kiemelte, bár Czermak valóban idegenként érkezett, személyiségének köszönhetően hamar „kedves vendégünk lett”, s mára az egyetem egyik „díszévé” vált.²⁵ Az anyanyelvű oktatásért, a magyar nyelvű orvosok képviselétéért természetesen harcolni kell – szögezte le Markusovszky –, ám mindeközben nem szabad túlzásokba esni: Czermak pótolhatatlan, nincs a magyar orvosok között olyan, aki hasonló szaktudással rendelkezne, ezért a magyar orvostársadalomnak ki kell állnia a fiziológus mellett, akinek legalább magántanárként maradnia kell az egyetemen. „A magyar nyelv elismerése országunk egyeteménél jog, mit követelnünk lehet és követelnünk kell; miként képzelhető, hogy ezen jog által magunkat megbüntetni s feláldozni akarnók! A haza minden előtt! ezt mi is valljuk, mert ez a kérdés életünknek, haladásunknak, lételünknek egyedüli föltétele, de ez nem chinai fal és prohibitív-rendszer”²⁶ – jelentette ki Markusovszky, aki a következő lapszámban újra visszatért Czermak ügyéhez, és ismét felsorolta az érveit: a tudomány univerzális természetű, egy tanárnak *mindenelőtt szakembernek* kell lennie, Czermak pedig köztudottan európai hírű tudós, akinek a szaktudásából, hozzáértéséből a magyar orvostársadalom rendkívül sokat profitálhat.²⁷ A Czermak védelmére kelő cikket Markusovszky viszont nem a saját, hanem a *szerkesztőség* nevében (vagyis név nélkül) jelentette meg, s ez kifejezetten problémás volt, mert szerkesztőtársa, Poór Imre egészen máshogyan vélekedett a kérdésről.

Poór mindenképpen a magyar nyelvű tanárok kinevezéséhez, a külföldiek távozásához ragaszkodott. Elismerte Czermak érdemeit, ám a magyar orvosok között is látott hasonló tehetségű szakembert: éppen annak a Margó Tivadarnak a nevét említette, aki hozzá hasonlóan szintén az ötvenes években lett magántanár az egyetemen (Margó megemlézésében egyértelműen a konfliktusban szerepet játszó *generációs tényezők* megjelenését fedezhetjük fel). Az utolsó júliusi lapszám végén – mint azt leveléből megtudjuk, elsősorban a szerkesztésbeli félreértések miatt – lemondott az Orvosi Hetilap szerkesztőségéről, álláspontját pedig országos napilapok hasábjain, a Pesti Naplóban, a Pesti Hirnökben és az Idők Tanujában tisztázta.²⁸ Az Idők Tanuja augusztus 2-i számából idézek: „Tiszteljük a német szaktudóst, kivált ha nemzetügyünk iránt oly méltányos tud lenni mint Cz. tanár; de ha az egyetemünkre küldött európai hírű német tanár apánk vagy szeretett testvérünk volna, akkor is azt mondanók, éljen a jogába visszahelyezett magyar

²⁴ ORVOSI HETILAP, 1860. július, 4. évf. 29. sz. 580.

²⁵ ORVOSI HETILAP, 1860. július, 4. évf. 29. sz. 580.

²⁶ ORVOSI HETILAP, 1860. július, 4. évf. 29. sz. 580-581.

²⁷ ORVOSI HETILAP, 1860. július, 4. évf. 30. sz. 596-597.

²⁸ Az említett levelet Antall József közölte: ANTALL 1969.

*tannyelv; mert ez országos közkívánat, s mert ez régebben szentesített nemzetjogi alapszabály.*²⁹ Poór a közvélemény nyomására hivatkozott, Markusovszky véleményét „*alapelveinkbe ütköző egyéni kedvencvéleménynek*” minősítette, Balassák körét *kozmpolitizmussal* vádolta.³⁰ Összességében nem vetette el, hogy néhány tárgyat német nyelven is előadjanak, ám a magyar tanítási nyelv vonatkozásában zéró toleranciát hirdetett: „*Minden tudományi szakmát magyar nyelven és rendes nyilvános tanárnak kell előadni a magyar egyetemen.*”³¹

Markusovszky és Poór vitája a sajtóban tovább folytatódott, a *szakember* és a *magyarul oktató egyetemi tanár* követelménye feloldhatatlan ellentétbe került egymással.³² A kölcsönös sértegetések, személyeskedések egyre inkább elmérgesítették a vitát, ennek pedig nem is lehetett más a vége, minthogy Markusovszky és Poór tábora végérvényesen elkülönüljön egymástól. Az Orvosi Hetilap Markusovszkyék lapja maradt, Poór 1861 januárjában Gyógyászat címmel új orvosi szaklapot indított. Az első Gyógyászat-számban így írt a lap célkitűzéséről: „*Hazánk újjáalakulása és önállósága küszöbén – midőn országszerte a „térfogalás” lön a hazafiak jelszava, midőn hazai teendők halmaza tömérékké magasodott – foglaljuk mi orvosok is el ama tért, mely bennünket, mint magyar orvosokat megillet.*”³³

Összefoglalás

Tanulmányom elsősorban annak igyekezett utánajárni, miért válhatott 1860 nyarára az orvostársadalom neuralgikus kérdésévé a nemzeti nyelvű oktatás problémája. Mint azt láthattuk: a Bach-korszak évtizede egyértelműen akadályozta a magyar tehetségek kibontakozását, az orvosi karra jórészt külföldi, lojális, német nyelven oktató tanárok érkeztek. Ekkor került ide viszont az a Jan Czermak is, aki valóban nagy szaktudással és európai hírnévvel rendelkezett, és aki hamar közel került ahhoz a szűk orvosi elitkörhöz, amelynek Markusovszky Lajos is a tagja volt. Ennek a csoportosulásnak már a reformkorban is nyilvánvaló ellentéte volt a vidéki orvosok felé nyitottabb rivális orvosi táborral, és bár a neoabszolutizmus éveiben ezek a konfliktusok látszólag enyhültek, a Bach-rendszer lazulásával, a nemzeti követelések előtérbe kerülésével a feszültségek ismét megjelentek az orvostársadalmon belül. Ennek a legjelentősebb megnyilvánulása az 1860-as Markusovszky-Poór vita volt, amelynek során a tudományosság és a magyar nyelvű oktatás követelménye került szembe egymással. A Jan Czermak távozása kapcsán

²⁹ IDŐK TANUJA, 1860. augusztus 2. 1.

³⁰ IDŐK TANUJA, 1860. augusztus 2. 1-2.

³¹ IDŐK TANUJA, 1860. augusztus 2. 2.

³² A vita folytatásához lásd: ORVOSI HETILAP, 1860. 4. évf. 32. sz., 34. sz.

³³ GYÓGYÁSZAT, 1861. január, 1. évf. 1. sz., 1.

kibontakozó összetűzés árnyaltabb, körültekintőbb megismerése a hazai orvostörténet-írás fontos feladatai közé tartozik: az ennek során felszínre kerülő törésvonalak évtizedekre meghatározták a magyar orvostársadalom egymással rivalizáló csoportjainak társasági életét, szakmai munkáját, politikához való viszonyulását. További, akár német nyelvű sajtóforrások bevonásával ez a megismerés még pontosabbá válhat.

Bibliográfia

- ANTALL JÓZSEF — DOLEVICZÉNYI PÉTER — KAPRONCZAY KÁROLY (1976): Jan Nepomuk Czermak (1828—1873) a gégetükrözés egyik felfedezője. *Comm. Hist. Artis Med.*, 78-79. sz. 43-55.
- ANTALL JÓZSEF – KAPRONCZAY KÁROLY (1989): A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Magyar Tudomány*, 34. évf. 10–11. sz. 903–915.
- ANTALL JÓZSEF – KAPRONCZAY KÁROLY (1978): Korányi Frigyes és a pesti orvosi iskola. *Orvosi Hetilap*, 119. évf. 32. sz. 1969–1971.
- ANTALL JÓZSEF (1969): Egy ismeretlen levél – Poór Imre szakítása Markusovszky Lajossal. *Comm. Hist. Artis Med.*, 50. sz. 141–148.
- BALOGH JUDIT (2014): Bugát Pál orvosi szavai. *Magyar Orvosi Nyelv*, 1. sz. 9-12.
- BATÁRI GYULA (1988): Orvosi viták a hazai egészségügyi szakajtóban 1850-1867 között. In NÉMETH G. BÉLA (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest, Gondolat, 517-538.
- BUZINKAY GÉZA (1973) Felsőoktatási politika Magyarországon a neoabszolutizmus korában, 1849-1860 – általános és orvosképzési reformtörekvések. *Comm. Hist. Artis Med.* 69-70. sz. 143-189.
- GERGELY ANDRÁS (szerk.) (2005): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris.
- GYÓRY TIBOR (1936): *Az Orvostudományi Kar története, 1770 — 1935*. Budapest.
- KAPRONCZAY KÁROLY (2008): Az 1848-49-es időszak közegészségügyéről. In: Kapronczay Károly (szerk.): *A magyarországi közegészségügy története, 1770-1944*. Budapest, 109-117.
- KAPRONCZAY KÁROLY (2004): *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- KAPRONCZAY KÁROLY (1995): Poór Imre. *Lege Artis Medicinae*, 5. évf. 2. sz. 184–186.
- KISS LÁSZLÓ (2015): Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében. *Magyar Orvosi Nyelv*, 1. sz. 35-38.
- SZÉNPÉTERY IMRE (1935): *A Bölcsészettudományi Kar története, 1635-1935*. Budapest.

Egy özvegy erdélyi fejedelemasszony életútja. Szemelvények Kemény Jánosné Lónyay Anna életéből

Szakolczai Laura

At the heart of my planned presentation is the life of Anna Lónyay Jánosné Kemény (?1630-?1693). Her eventful story is mostly unknown, her name is often recognized as the fiancé and wife of the Transylvanian prince, János Kemény. My goal is to supplement the well-known events with new facts about the life of the princess and to highlight the interactions that can be found between Anna Lónyay's private life and public events of the era. Using historical network analysis, I present the extensive network of the princess in which leading Transylvanian and Hungarian politicians of the era are found. For this purpose, I use the correspondence of Anna Lónyay and János Kemény, the autobiography of the prince, the exchange of letters between the widow and the current literature written about the era and the notable people of the period. Although my research has not yet been completed, I believe that a deeper understanding of Anna Lónyay's network of relationships brings not only an exceptional female historical figure to the forefront, but also helps us to get a better understanding of the confusing processes of Transylvania in the 17th century by examining the social mobility of a widowed Transylvanian princess.

Keywords: Anna Lónyay, János Kemény 17.th century, private life, public events of the era, historical network analysis, female historia

Célkitűzés, módszertani kitekintés

Tanulmányom középpontjában Kemény Jánosné Lónyay Anna (?1630-?1693) alakja áll. Fordulatos élettörténete alig ismert, leginkább Kemény János erdélyi fejedelem arájaként, feleségeként találkozhattak sokan a nevével. Az én célom jelen írással az, hogy azokat a számomra eddig rendelkezésre álló, általam és korábbi kurrens szakirodalmak által összegyűjtött adatokat az életéről a modern történetírás széles spektrumából vett vegyített módszerekkel megvizsgáljam. Ezen módszerek közt kiemelkedően szerepel a biográfia, hiszen egyik alappillére a tanulmánynak a Lónyay Anna és Kemény János eljegyzésétől a fejedelem haláláig tartó levelezés, illetve későbbi, az özvegy fejedelemasszony által írt missilisek. Véleményem szerint manapság reneszánszát élik azok a biográfiai feldolgozások, amelyek naplókön, visszaemlékezéseken, leveleken alapulnak. Ezen forrásokból olyan információhalmazokat tartalmaznak, amelyek ugyan nem a „nagy eseményalkotó tényezők” közé sorolandók, de mindenképpen hatást gyakoroltak rájuk¹, így önmagában igen fontosnak tartom ezen elemek vizsgálatát. Pierre Bourdieu szerint, amikor élettörténetről beszélünk, „feltételezzük, hogy az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel.”²

Emellett a másik ehhez is kapcsolható módszer a történeti antropológia, amely középpontjában a cselekvő egyén és a kisebb-nagyobb közösségek egymásra gyakorolt hatása, az egyén döntései állnak, ami mindig az adott korszakban, kulturális térben és társadalmi viszonyok között értelmezhető. Ehhez társulnak továbbá a kulturális megnyilvánulások, szimbólumrendszerek, hagyományok, szokások korszakra jellemző vonásai, amik tekinthetők a társadalmi tapasztalatok és gyakorlatok kifejeződésének, amelyek levelezésben, naplókban, önéletrajzokban „torzítás nélkül” megjelennek. (A zárójelet azért tartom indokoltnak, mert az egyén a „saját szemüvegén” keresztül látja, érzékeli és éli meg a történéseket, így azok rögzítésekor már eleve nem lehet objektív, maximum törekedhet rá.) A történeti antropológia abban lehet jelen tanulmány esetén segítségemre, hogy a mikro-makrotársadalmi megközelítésben ne ellentmondó, mindinkább egymást kiegészítő és egységge illeszthető nézőpontot képviseljen.³

A harmadik módszer a hálózat kutatás, amelynek egy lényegi aspektusát emelném ki helyhiány miatt, ami leginkább kapcsolódik a tanulmány életrajzi adatokat összefoglaló jellegéhez. Ez pedig a személyes kapcsolatok többrétegű

¹ KÖVÉR 2014. 99.

² BOURDIEU 2002. 68.

³ SEBŐK 2000. 7-21.

hálózatának⁴ feltérképezése, ami széles kapcsolati hálót eredményez, ha figyelembe vesszük a szűkebb ill. tágabb családi kört, tehát a rokonságot, baráti, szomszédi vagy kortársi kötelékeket. Lónyay Annához köthetően a tanulmányban a hangsúly az individuális és morfológiai (hálózaton belüli kapcsolódások egymás közötti viszonya) jellemzőre tevődik. A társadalmi struktúrakutatásból kiemelten fontos az interakció reláció, melynek értelmében „*az egymással valamilyen társadalmi kapcsolatban (pl. hatalmi viszony, rokonsági-ismertségi reláció, kooperáció) álló cselekvők (...) közötti relációk hálózataira utal.*”⁵ Visszatérve a történeti antropológiához, Mark Granovetter elképzelése szerint a „prekapitalista társadalmak” (ide sorolható a 18. századi Magyar Királyság és Erdély is) nem a gazdasági cselekvések és a társadalmi struktúra közti „*beágyozottság*” kérdéskörével vizsgálhatók, hanem a társadalom az adott kultúra (vallási, erkölcsi, jogi, politikai szankciók, rokonsági-ismeretségi stb. kapcsolatokba) „*ágyazhatók be*”.⁶ A történeti hálózatkutatásból is merítve töreksem bemutatni a fejedelemszony kiterjedt kapcsolathálóját, melyben fellelhetőek az adott éra vezető erdélyi és magyarországi politikusai. Ezen írásomban nagy hangsúlyt fektetek arra, ahogyan befolyása révén férjét támogatta a fejedelemséghez vezető úton, egészen Kemény János haláláig.

A modern történetírás sajátossága tehát az interdiszciplinaritás, amelynek lényege, hogy az események körüljárhatósága, megvilágítása több szempontú, többféle módszert magába foglaló keresztmetszetet hozzon létre. Lónyay Anna életének mélyebb megismerése pedig ebben az interdiszciplináris környezetben tehát nemcsak egy kivételes női történelmi alakot hoz közelebb a mai kor emberéhez, hanem segítségével közelebb kerülünk a 17. századi Erdély viharos történeti folyamataihoz, megvizsgálva egy özvegy ispánné és erdélyi fejedelemszony társadalmi-és politikai mozgásterének lehetőségeit.

Lánynevelés célja a jó házasságkötés – házasság, mint kultúrtörténeti jelenség

A magánélet-kutatás a 19. századi Magyarországon már létező történetírói szemlélet, habár kevés kivétellel inkább nagy politikusaink, államférfiak életét vették górcső alá, legyen szó akár a privát szféra, akár a közszereplés területéről. A magánélet-történet, mint historiográfiai jelenség a 20. század második felében Philippe Ariés-Georges Duby főszerkesztők által A magánélet története c. 1985-1987 közt kiadott ötkötetes mű kapcsán merült fel. Ebben a magánéletet nem, mint szexuális-szerelmi vagy családi köteléket jelenítik meg, hanem az embernek a

⁴ Multiplex networks. Vizsgált kapcsolódási pontok egy részhalmazának többféle viszony alapján való rendezése. SZÁNTÓ – TÓTH 1993. 36.

⁵ SZÁNTÓ – TÓTH 1993. 40.

⁶ SZÁNTÓ – TÓTH 1993. 47.

kezdettől a végig, tehát a születéstől a halálig felölelő életét az otthon terében eltöltött idejét, és az otthonában végzendő tevékenységeket.⁷ Tarnóc Márton az emberi élet három színterét különbözteti meg az antikvitás hagyományaira alapozva: *vita publica* – „közélet”⁸ - férfiak területe inkább, politikai szféra, *vita privata* – ezt ma magánéletnek nevezzük és *vita religiosa*, tehát a vallási szféra.⁹ Utóbbi kettőből magyar viszonylatban nagyon kevés emlék maradt fenn a tárgyalt időszakban, – a nők életéről pedig még kevesebb, így nagyon fontosak azok a forrásanyagok, amik valamilyen formában szót ejtettek a nőkről, legyen szó képzőművészet, politika, szépirodalom, végrendelet, teológia, törvények, peres iratok, pedagógiai művek. Ezek közül pedig kiemelkedő forrásoknak tekinthetők a levelek, naplók, memoárok, amelyek a családi levéltárakból kerültek elő leggyakrabban, hiszen ezen forrásokból „első kézből” tudják tolmácsolni egy nő életének jelentős szakaszait, állomásait vagy akár mindennapi gondjait, terheit is. Claude Fohlen szerint a nők történetének kutatásához elengedhetetlen az interdiszciplináris megközelítés – a történelem és más társadalomtudományok között.¹⁰ Ezt a szemléletet igyekszem tovább vinni ebben a tanulmányban is. A következő részben nagyvonalakban igyekszem áttekinteni a 18. századra (is) vonatkoztatható női életszakaszokat és a női tevékenységeket, megalapozva ezzel a hátteret Lónyay Anna szerepeinek kifejtésére, megértésére.

A lányok 18. századi gyermekkoráról, neveltetéséről igen keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a gyermekek többségét óvták, védtek a szülők, illetve a hatóságok is, és igyekeztek mindent megtenni, hogy a kor viszontagságai között Ugyanis nagy volt a csecsemőhalandóság, illetve a szülés nem csak a babának, hanem az anyának is számtalan veszélyt tartogatott (pl. gyermekágyi láz.) Ha a keresztelőre sor került, akkor már jó esélyt láttak a gyermek életben maradására. A keresztelőt nagy pompával, nagy vendégsereggel ülték meg, és gyakran már hetekkel az esemény előtt kiküldték a meghívókat, hogy a távoli rokonok is odaérhessenek. A lányok neveltetéséről kevés feljegyzés maradt, ami bizonyos, hogy házi nevelésben részesültek az anyjuk irányításával, akinek a segítségére egy vénasszony¹¹ volt. A főúri lányokat nevelésük befejezéseként híres

⁷ PÉTER 2012. 7-8.

⁸ „A közélet magába foglal minden nyilvános szerepvállalást mind egy szűkebb társadalmi csoporton vagy földrajzi környezeten belül, mind tágabb, a teljes társadalmat, régiót átfogó értelemben.” VÁRKONYI 2007. 124.

⁹ TARNÓC 1984. 9-10.

¹⁰ AMBURS 2015. 74. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf

¹¹ Radványszky Béla szerint az udvarban élő lányok és gyerekek mellett felügyelői-gondozói szerepkört tölt be, Deák Farkas szerint inkább társalkodónői funkciója volt, Takáts Sándor pedig a ház asszonyának helyettese, a női cselédek feje. Ami

nagyasszonyokhoz küldték, akik, mint udvarhölgyek éltek ott, és tanulták a nagy háztartás vezetését.¹² A lányok a 16-17. században nemigen tudtak írni-olvasni, bár a ránk maradt források alapján elmondható, hogy ettől a századtól kezdve figyelhető meg ennek növekedése a nők körében. Thurzó György Czobor Erzsébetet saját maga taníttatta írni, az asszony azonban nehézkesen írt, de a saját kezű levél kézhezvételekor Thurzó így vall érzéseiről:

„Hogy magad kezdedvel édes lölköm irtál az levélben egynehány ígét, szivem szerint láttam és jó néven vettem tüled, mind szerelmes és édes tanítványomtul, hogy il jól tanulsz, én is valami szép török morhát viszek ajándékon, csak meglásd, hogy még ennél is jobban tanul írni, mert ha vétek esik az írásban, ha Isten haza viszen jó egészségben, talán megkezdik a tanítvánt s uprálni, ha nem egyébbel, de nehány szép csókval.”¹³

Lónyay Anna és Kemény János levélváltásából maga Lónyay Anna tizenkettőt írt, úgy vélem az alábbi részlet alapján, hogy saját kézzel:

„Kérem az Istenért kegyelmedet, hogy a mikor módja leszen az írásban, ne nehezteljen tudósítani. Tudja Isten pedig, hogy én az írást nem neheztelleném, csak találnék mindenkor módot az beküldésében s szomorúan is értem ugyan kegyelmed panaszát leveléből, hogy még mikor Katona Mihály uram kérézett volt, akkor még egy levelemet sem vitték volt be.”¹⁴

A magyar lánynevelés és női művelődés történetét Pukánszky Béla és Kornis Gyula kezdte kutatni. Utóbbinak megjelent 1927-es művében úgy vélekedik, hogy a *„feleség, ősidőktől a nő megbecsülésére utal: a férfi és a nő voltaképp egy lény, menyek fele az asszony; közös az örömük, közös a bánatuk, ezeket megfelezik”*.¹⁵ A magyar lánynevelésre mindenképp hatottak az európai gondolkodók is, pl. Juan Luís Vives oxfordi egyetemi professzor, akinek 1523-ban jelent meg a *De institutione feminae Christiane* c. műve, amely Pázmány Péterre is nagy hatást gyakorolt.

Az oxfordi professzor három szakaszra bontotta az asszonyok életét: leány, asszony és özvegy. Később, a 18. századtól kezdve már inkább szerepkör szerint kezdték tárgyalni a nők életét (pl. az életvezetési tanácsadókönyvek esetén: hívő, feleség, anya, háziasszony, társasági élet tagja). Lónyay Anna életét taglaló

biztos, hogy bizalmi állás volt, fizetés és természetbeni járandóság is járt érte. NAGY 2007. 11-17.

¹² RADVÁNSZKY 1896..

¹³ LENGYEL. 2018. 141-142.

¹⁴ TÓTH 1900. II. Füzet, XVI. 1668. ápr. 4.

¹⁵ KORNIS 1927. 460-461.

fejezetben ezen kategóriák mentén fogom majd ismertetni. Pázmány Péter két nőneveléssel és női viselkedéssel foglalkozó prédikációt írt. Az egyik, a „*Mint kell a keresztény leányt nevelni*” című, amiben kifejti, hogy a lányokat ugyanúgy szükséges megtanítani írni és olvasni, mert vannak olyan keresztény erkölcsöt képviselő művek, amik a lányok épülésére szolgálnak (pl. Aspasia, Diótíma stb). Amellett azonban, hogy e könyvekből jó erkölcsi példát is vehetnek, bölcsességet is tanulnak, sőt, mindenféle cifra dologtól „*táncolástúl, csevegéstül, heáibanvaló játékoktól elvonsza a leányt a tanulás: de a szép, üdvösséges históriák és oktatások olvasása úgy bétölti kedvét és gondolatját, úgy felemeli akarátját a tisztességes élet kívánságára, hogy minden éktelen és csintalan indulatokat, fáradtság nélkül megfojthat pázsitjában.*”¹⁶ Emellett Pázmány úgy vélekedett, hogy „*a férfiak jó nevelése nagyrészt az asszonyoktól vágyon. Mert akiktől születünk és kisdedségünkben neveltetünk, azoktól szopjuk tejjel együtt az erkölcsöket, melyek az új edényben legtartósabbak... Teljes életünk tekkelltes vagy feslett állapotja az asszonyemberek nevelésétül árad, mivel első nyolc esztendőnk, azaz leggyengébb és hajlandóbb üdönket asszonyemberek gondviselése alatt töltjük.*”¹⁷ Pázmány eszménye tehát a vallásos, szűzies, alázatos, művelt nő volt.

A lányok nevelése 13-14 éves korban befejeződött, ami magába foglalta a gazdálkodás, kertészkedés, gyógyítás alapjait, hímzést, szövést, fonást, varrást, némi zenei és képzőművészeti ismereteket, és a 18. századtól egyre inkább az írás-olvasás alapszintű elsajátítását is. Emellett elvárható volt tőle a gyermekek nevelése, a gazdálkodás, az otthonteremtés, a lojalitás, kedvesség, engedelmesség erénye.¹⁸ 13-14 évesen a lányokat elég idősnek tartották ahhoz, hogy férjhez adják, és ha nem volt már előre kiszemelt vőlegény, akkor a szülők maguk kerestek egyet lányuknak, tehát alapvetően közvetített házasságok jöttek létre. A házasság az adott korszakban különösen kiemelkedő jelentőséggel bírt az arisztokrácia körében, így nem csak a mai értelemben vett romantikus érzelmek miatt léptek frigyre az emberek, hanem leginkább a vagyon megtartása, gyarapítása, a nemesi név fennmaradása, a családi kapcsolatok révén szerzett befolyás, illetve a név, mint magas értékű presztízs miatt. Persze nem állíthatom azt sem, hogy a vagyon egyben tartása, növekedése mögött nem állt a szerelem érzése, de sok esetben előbbi nagyobbat nyomott a latban. Ezért is nevezhetjük a korszakban a házasságot egyfajta „*piacként*”¹⁹, ami nemcsak szimbolikus teret jelöl, hanem az adott társadalomban a nász létrejöttében érdekelt emberek tevékenységeit is.

¹⁶ TARNÓC 2001.

¹⁷ LÁSZLÓ. 2007. 233.

¹⁸ KÉRI 2015. 131.

¹⁹ PÉTER 2008. 41.

A házasságkötés 18. év körül történt meg először, de nem volt kirívó eset az sem, ha ez fiatalabb korban következett be. Átlagosan a házaspárok közt 1-10 év volt az életkori különbség, de ettől nagyobb korkülönbség sem ment ritkaságszámba, főként, ha pl. a férjnek a sokadik, míg a feleségnek az első házassága volt.²⁰ Tisztán kirajzolódik előttünk az a kép, hogy amíg otthon éltek, addig az édesapjuk felügyelete alatt voltak, majd házasságuk után a férjnek tartoztak engedelmességgel. Ha a férj meghalt, akkor sok esetben az özvegy lett a család feje, a birtok, ház, telek vezetője, és egyéb jogok gyakorlója is (pl Czobor Erzsébet, aki férje halála után főispáni tisztséget töltött be vagy Kanizsai Orsolya, akit Szapolyai fiúsított édesapja halála után, így minden birtokának, jószágának teljes jogú tulajdonosa és irányítója lett.) Az özvegyről is hasonló kép élt eszményként a 18. században, mint a hajdon leányokról, annyi különbséggel, hogy legfőbb feladata a gyerekek nevelése volt, a kegyes cselekedetek végrehajtása. Emellett erkölcsi elvárásként fogalmazódott meg, hogy ha tehette, maradjon inkább özvegy, ha pedig nem, akkor is a gyászév elteltével menjen újra férjhez olyanhoz, aki idősebb, józan és vallásos életű, továbbá akinek elegendő tekintélye és befolyása volt. A tisztas özvegyesség tehát társadalmi kultusszá nőtte ki magát. Ha valaki tudta ezt az állapotot tartani, akkor jelentős társadalmi megbecsülésben volt része, és néminemű szabadságban is pl. Csáky Istvánné Wesselényi Anna. Azonban ez nem volt mindig ilyen egyszerű, hiszen, ha valaki özvegyasszony lett, a családjá, rokonai beleszóltak életvitelébe, választásába. Főként, ha főúri özvegyasszonyról volt szó, mert az országos politikai szférában mindig kellett szövetségest találni, és erre a frissen özvegyült hölgyek újraházasítása is tökéletesen megfelelt. Továbbá olykor létszükség volt az újraházasításnak. A többedik házasságot „*mostoházasságnak*”²¹ nevezték, amivel a korábnál is nagyobb kapcsolati háló jött létre, figyelembe véve, hogy ki-ki ösei, előző házassága(i) révén már több család valahányadik közeli-távoli rangú tagja volt, illetve a felek általában az előző házasság(ok)ból magukkal hozták az újba gyermekeiket is. A korábbi házastársakat mindig számon tartották, ezt jól mutatja Lónyay Anna és Kemény János levelezése is,²² mert az akkor még csak udvarló vőlegény így címzi külön papírra leendő arája kezébe juttatni kívánt levelet: „*Az néhai tekintetes és nagyságos hadadi Vesselényi István uramnak özvegyének, nagyságos Lónyay Anna asszonynak adassék.*”²³ Némi kitekintést tennék az özvegyi jogokra, hiszen Kemény János halála után 1662-től Lónyay Anna egész hátralévő életét özvegy fejedelemasszonyként élte, úgy

²⁰ PÉTER 2012. 149-152.

²¹ PÉTER 2008. 50.

²² TÓTH 1900.

²³ TÓTH 1900. 5.

gondolom, hogy érdemes tehát megismerkedni ennek mibenlétével, jogi és egyéb vonatkozásaival is, aminek fő vázát Horváth Ágnes *Főnemesi özvegyasszonyok a 16-17. századi Magyarországon* című tanulmánya adja.²⁴

Werbőczy Hármaskönyvében két kitétel irányul az özvegyekre. Az egyik, hogy atyai örökségét megtarthatja örökösei számára, illetve, hogy az özvegy védelemre szorul a többi örökössel szemben, nem lehet kitenni őt férje birtokairól anélkül, hogy jussát ki ne adják, illetve megfelelő lakhatást biztosítsanak számára a későbbiek során. Gyermekai felügyeletét mindaddig megtarthatta, amíg újra férjhez nem ment, utána vagy elvesztette a gyámságot, vagy szerencsés esetben osztottan gyakorolhatta azt néhai férje által kinevezett gyámmal együtt. Az özvegy köteles volt ura végtisztességéről gondoskodni annak életében viselt rangjához méltóan. Férje halála után egy évig nem lehetett kitenni egykori ura jószágaiból. Hozományát²⁵ és jegyajándékát ki kellett adni, semmilyen címen nem vehették el tőle, szabadon rendelkezhetett vele. Továbbá joga volt hitbérének²⁶ megfelelő részére elhalt férje birtokaiból. Ha meghalt, legközelebbi vérrokonára szállt, ha újraházasodott, előző férje örökösei visszakövetelheték. Az örökösödés esetén két részt különíthetünk el: ingó és ingatlan vagyont. Ingó vagyon esetén, ha nem volt végrendelet, az özvegy örökölte, ha volt, akkor osztoznia kellett a többi kedvezményezettrel. Az ingatlan vagyon kapcsán az ősi birtok a koronára szállt, ha nem volt vérrokon, illetve, ha szerzett birtokok az asszony nevéen szerepeltek az oklevélen, akkor örökölhette azokat, ha pedig nem, de volt közös gyermekük, vagy ha nem volt egyéb örökös, akkor haszonélvezeti joggal rendelkezett a birtok felett.

Ez volt az elmélet. A gyakorlatban megesett, hogy nem így alakult egy özvegy sorsa, és nem engedhette meg egyszerűen magának, hogy tisztas özvegy állapotában maradjon. Két 17-18. századi példával szeretném ezt bemutatni. Az egyik Nyáry Krisztina esete, aki Thurzó György nádor fiának, Thurzó Imrének tizenhét évesen két lány gyermekkel került özvegyasszonyi sorsba. A gyerekek gyámjának férje édesanyját, Czobor Erzsébetet jelölte ki, így még Werbőczy szerint is elvesztette lányai felett gyámi jogát. Feltehetően nem ápolt jó viszonyt anyósával, mert férje halála után visszaköltözött édesanyjához. Hamarosan kérő jelentkezett nála, Esterházy Miklós, akivel gyorsan meg is kötött a házasság, 1625 őszén pedig az új férjet nádorrá választotta az országgyűlés, ahol azonnal kimondatta, hogy a Thurzó-árvák és a velük járó örökség az anyát, implicite pedig Esterházy Miklóst

²⁴ HORVÁTH 2007. 247-267.

²⁵ Ékszer, drágakő, arany-ezüstmű, díszöltözet, ruha, süveg, főkötő, bútordarab, hintó lóval stb. RADVÁNSZKY 1896.

²⁶ Hitbér: dos: „törvényesen férjhez adott nőknek díja, a melyet a férfiek fekvő jószágaiból és birtokjogaiból, s állásuknak megfelelően, házassági kötelességük teljesítése fejében szokás nekik adni. RADVÁNSZKY 1896. 255.

illeti meg. Czobor Erzsébet pedig hiába bírt jó összeköttetésekkel, a nádori rendelkezést nem tudta megkerülni, így kénytelen volt visszaadni a gyermekeket az édesanyának.²⁷ Nyáry Krisztina esete jól példázza, hogy ha nincs megfelelően befolyásos segítő férfi, aki kiállna mellette nőként, anyaként a 17. században, könnyűszerrel elvehetik tőled nemcsak a birtokaid, a téged megillető jövedelmeket, hanem a gyermekeid is. Árva Bethlen Katának azonban nem akadt ilyen magas rangú támasza, így miután gróf Haller László meghalt, megindult a pereskedés a birtokok és a gyermekek elhelyezése felett, és ez Bethlen Kata második házassága alatt (széki gr. Teleki József) illetve után is folytatódott. Így vall erről az időszakról:

„ (...) akkori gubernátor, gróf Kornis Zsigmond uramtól és kancellárius Kászoni János uramtól, kinek felesége testvéreje volt az én első férjemnek, szüntelen ösztönöztetvén gróf Haller Gábor uram, kinek nevére mint nagyobb atyafiúnak dekrétumot is küldvén a kancellárius, hogy első férjemtől való gyermekeimet végye el. Certifikáltak azért az én gyermekágyamban való fekvésemnek negyedik hetében gubernium eleibe a gyermekeimért, melyen akkor kezdették gyermekeimért való sok háborítatásomat és gyötretetésemet. (...) Látván végre, hogy ezen dolgot megfordítani nem lehet, mások is azt jóvalván, hogy ne várjam meg, hogy a németek reám jöjjenek, hanem a gyermekeket hagyjam el magamtól, én is azt cselekedtem 1725. esztendőben, karácsony havának 4.napján a fiamat Kolozsvárt, a leányomat pedig hagytam Lónán Teleki Pálné asszonyomnál, magam Kővár vidékére mentem az én urammal telelni. A fiamat gróf Kornis Zsigmond gubernátor őexcellenciája, a leányomat gróf Haller Katalin Csáki Zsigmondné asszonyom vitték el. Ekképpen az én gyermekeim elvételének tőlem, hogy magam azokat anyai gondviselés alatt ne nevelhetném az én vallásom szerint.”²⁸

Történelmi áttekintés a XVII. századról - különös tekintettel a Lónyay, Wesselényi és Kemény családok szerepvállalására

A királyi Magyarország politikai rendszerét a 17. század első kétharmadában a rendi dualizmus jellemezte, aminek alapjait a Bocskai-felkelés sikere, a bécsi béke, illetve a két fél erőegyensúlyát rögzítő 1608-as országgyűlés adta. A két fél közti viszony azonban sosem volt harmonikus, ugyanis tele voltak konfliktusokkal. ²⁹ Erdély ezzel ellentétben A 17. században, egészen II. Rákóczi György lengyelországi hadjárataig fénykorát élte. A török által megszállt országgrész pedig ugyanúgy ki volt téve a különféle portyáknak, villongásoknak, hadjáratoknak, tehát elég erős

²⁷ HORVÁTH 2007. 247-267.

²⁸

BETHLEN

http://mek.oszk.hu/06100/06187/html/mei16_180030030001/mei16_18003003001.html

²⁹ BENCZÉDI. 1980. 9.

pusztulási folyamat ment végbe azokon a vidékeken. A Lónyay- családnak elsősorban a Magyar Királyság területén volt birtokuk, és a hét vármegye Erdélyhez csatolása után lett tanácsúr,³⁰ így nemcsak házasságai, hanem közéleti tevékenysége révén is számtalan arisztokratával került kapcsolatba, mind Erdély, mind a Királyi Magyarország területéről. Dr. Borovszky Samu a Lónyay családról a következőket jegyezte fel: „*Lónyai (nagylónyai és vásáros-náményi nemes és gróf) Szatmár vármegyéből ered. Első ismert őse Gurg, 1060 körül; ...*”³¹ Szatmári főispáni pozíciót már a 13. században is betöltöttek. Lónyay Zsigmond (1593-1652)³² apja Lónyay István szatmári és tokaji kapitány volt, édesanyja pedig Báthory Katalin,³³ akitől később örökölte Aranyosmeggyes birtokát, amit aztán Lónyay Annára szállt. Lónyay Zsigmond Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szolgálatában állt, részt vett az 1626-os pozsonyi béke,³⁴ megkötésekor követként, ami a nikolsburgi béke megújítása tulajdonképpen. Szolgálataiért cserébe II. Ferdinándtól 1627-ben kapta meg a bárói rangot. 1623-27 közt krasznai, majd 1648-tól beregi főispán. Később I. Rákóczi György szolgálatába állt, és Kemény Jánossal együtt részt vettek az 1645-ös linzi béke megkötésében is. Kemény János Bethlen Gábor mellett kezdte pályafutását politikusként, diplomataként és kardforgatóként. A fejedelem halála után, Brandenburgi Katalin lett a fejedelemasszony, akit Lónyay Zsigmond és Kemény János is támogathatott a Bethlen-párt tagjaként. Később részt vett az I. Rákóczi György által vezetett erdélyi seregben a harmincéves háború idején, többek között neki köszönhető az Esterházy Miklós nádorral folytatott levelezés következtében az 1645-ös linzi béke protestánsokra vonatkozó részeinek beiktatása.³⁵

Lónyay Zsigmondnak³⁶ két felesége volt, először Varkocs Margit, majd Bánffy Erzsébet, aki másodjára Rákóczi László neje lett, és így került birtokukba a munkácsi vár is. Első feleségétől született három lánya, Anna (?1630-?1693),

³⁰ TRÓCSÁNYI 1980. 31.

³¹ REISZIG 1900. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/36.html>

³² SZINNYEI 1900. 1391-1392.

³³ ZSILINSZKY 1888.

³⁴ Ennek apropója az 1623-ban indított morvaországi sikeres hadjárat volt.

³⁵ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinnyeiMagyarIrok_07/?query=l%C3%B3nyay%20anna&pg=697&layout=s 2019.09.21. 16:01

³⁶ Lónyay Zsigmond nagy mecénás hírében állt, halálakor hagyott a debreceni református ispotályra 100 forintot. Emellett pártfogolta Kecskeméti C. János Szép Aytatos Könyörgések című 1624-ben megjelent imakönyvét, illetve 1636-ban Debrecenben megjelent Medgyessy Pál által írt Kegyetesség Gyakorlása című munkáját is Baczoni Baló Menyhért külföldi tanítatási költségeit is fedezte, aki később I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna szolgálatába szegődött tanárként és papként. KESERŐ 1971. 45.

Margit (később Telekdy István majd Csáky István³⁷ felesége lett) és Zsuzsanna, akit Bocskai István vett nőül. ³⁸ *„Három lányának házasságai arra utalnak, hogy a magyar arisztokrácia elfogadta és nagyra becsülte Lónyay Zsigmondot, illetve, hogy alapvetően a térségbeli kapcsolatok határozták azokat meg. Lónyay Zsigmond ugyan korának és a felső-magyarországi térség egyik meghatározó személyiségévé vált, családját nem tudta azzá tenni, hiszen lányaival a főnemesi cím elenyészett és a familia más ágainak jóval később sikerült újból az arisztokrácia soraiba jutniuk. Tehát mindhárom veje magyar főnemesi cím birtokosa volt, a Csáky és a Wesselényi család éppen Erdélyből „tartott” a királyi Magyarországon való érvényesülés felé, Bocskay is hasonló helyzetben volt Zemléni főispánként, mint Lónyay Zsigmond, Kemény Jánossal való házasság pedig ismét az erdélyi orientáció, mint lehetőség létét és tényét jelzi.”*³⁹ Lónyay Anna édesapja feleségei illetve húgai házassága révén, (akikkel nagyon jó viszonyt ápolt egész életében) kiterjedt kapcsolati hálójával indult az életben, amit mozgósítani is tudott. Erre példa egy 1662-ben írt levele Margit húgának, amiben a Csáky-család viszonyaira tesz utalást (idősebb Csáky gróf meghal, mi lesz a fiaival, ki mit örököl), majd szóba kerül a politika–Szászmegyesén történt törökűlés, emellett utalást tesz arra is, hogy meghalt Wesselényi Borbála 1662. július 7-én, aki az első férjétől született 16 éves lánya volt.⁴⁰ Lónyay Anna később Csáky Istvánnal is levelezik családi ügyek kapcsán: *„Megvallom édes gróf úr a Boriska (szerz. keresztlánya) felől való Kd izeneti szomorúan esett, Magyarországon is csak a vagyok neki, a ki Erdélyben.”*⁴¹

Lónyay Anna és Wesselényi II. István házasságáról jelenleg keveset tudunk. A Wesselényi család eredete vitatott, legtöbbször Nógrád megyéből származtatják, azonban az már biztos, hogy a 16. századból már ismert forrás található Wesselényi

³⁷ Ifjabb Csáky István 1654-ben vette feleségül Telegdi István özvegyét, az 1653-ban elhunyt Lónyay Zsigmond beregi főispán lányát, így a Csáky – család birtokai megnöttek Bereg, Szatmár, Bihar vármegyékben. Lónyay Margit révén azonban az aranyosmeggyesi vár egynegyed részéhez is hozzájutott, amit Margit 1670-es halála után meg is örökölt. BARTA 2017. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_2017/?query=l%C3%B3nyay%20margit&pg=738&layout=s 2019.09.21. 16:15 illetve szintén Csáky Istvánhoz kapcsolódva lásd még: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/EperjesiEgyetemKiadv_2015_AReformaciottolAzEgyhazalapitasig/?query=barta%20m%20j%C3%A1nos%20egy%20katolikus%20f%C5%91nemes&pg=424&layout=s 2019-09-21 17:09

³⁸ FEÖLDI-DOBY 1895. 34-40.

³⁹ CSÍZI 2012. 135. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csiizistvan/diss.pdf>

⁴⁰ DEÁK 1879. 323. (levélszám: CVIII)

⁴¹ DEÁK 1879. 326.

Farkasról, aki 1562-ben részt vett Szécsény ostromában⁴², fivére pedig Miklós 1564-ben már ítélmester volt, aki az 1575-ben lezajlott kerelószentpáli csata után Kolozsváron hirdetett ítéletet Bekes Gáspár hívei felett. Miklós a gyekői ágat alapította meg, ami a 17. század közepén kihalt. Wesselényi Farkas visszatért Magyarországra, akinek fia, Ferenc (1540-1594) Báthori István udvarában nevelkedett, és lengyel báróságot is kapott, miután követte a fejedelmet Lengyelországba. Az övé lett Hadad és Zsibó vára. Wesselényi Ferenc felesége Sárkány Anna volt, akitől két fia született, mindkettő közép-szolnoki főispán lett. Az első Pál (1585-1621), a második István⁴³. I. Pál és Gyulaffy Zsuzsanna házasságából született az a II. István (1619–1656), aki nőül vette Lónyay Annát, és közös fiuk, II. Pál (1654–1694) szintén közép-szolnoki főispánna avansált, mindamelllett, hogy Thököly Imre⁴⁴ előtt és egy darabig mellette, igen tehetséges katonai vezető, sikeres akciókat is irányított a Habsburg- csapatok ellen. Tőle és feleségétől, Béli Zsuzsannától származott az a III. István (1674-1734) akinek két fiával - szintén Ferenc és István – két ágra szakad majd a Wesselényi-család.⁴⁵

Visszatérve Wesselényi II. István és Lónyay Anna házasságához, nagyon keveset tudunk a házasság kezdetének időpontjáról, vagy a házasság lezajlásáról. Leginkább *Gyöngyösi István*⁴⁶ *Porából megéledett fönix* c. munkája nyomán következtethetünk arra, hogy boldog házasság lehetett. Gyöngyösi ezt azért is tudhatja ennyire pontosan, mert a Wesselényi családdal szoros, familiáris viszonyban állt. Idéznék a műből, azért is, mert egyrészt jól érzékelteti, illetve alátámasztja feltételezésem a házassággal kapcsolatban, másrészt, mert érdemes megfigyelni, mennyire fontosnak tartotta, hogy megemlítsen, Lónyay Anna milyen jó feleség is volt. Erről kevés szó szokott a korban esni, ez a dicséret mindenképpen figyelemre méltó, ahogy az is, hogy tulajdonképpen isteni szerencsének tartja a jó házastársat:

⁴² NAGY 1865.

⁴³ Az ő fia volt II. Ferenc nádor. lásd bővebben: VÁRKONYI 2014.214-221. https://www.academia.edu/10102279/Wessel%C3%A9nyi_Istv%C3%A1n_%C3%A9s_fiai_Bethlen_G%C3%A1bor_k%C3%B6rnyezet%C3%A9ben_Istv%C3%A1n_Wessel%C3%A9nyi_and_his_sons_in_the_circle_of_G%C3%A1bor_Bethlen

⁴⁴ Gróf késmárki Thököly Imre magyar főnemes, kuruc hadvezér, 1682-1685 között Felső-magyarországi Fejedelemség fejedelme, Zrínyi Ilona férje.

⁴⁵ hadadi és zsidói ág

⁴⁶ A XVII. század ismert költője, - ezt- ezt a művet feltehetőleg kb. 1670-es években már megalkotta - aki többek között a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* c. művet is írta, ami az előbb említett II. Wesselényi Ferenc nádor és Szécsy Mária házasságának kalandos történetéről szól.

„Vagyon, Veselényi, néked részed ebben,
Szerencsés napjaid folynak életedben,
Szép asszony társoddal van szíved örömben,
Éltek is egymáshoz igaz szeretetben.”⁴⁷

Ezt a házastársi szeretet a gyászoló özvegy képében is megőrzi:

„Árván hagyják házát gyászos özvegyével,
Ki vizeket áraszt, mint Byblis, könyvével.”⁴⁸

Ami bizonyos, hogy ez a házasság a Wesselényi és Lónyay családot is bebiztosította Felső-Magyarország és Erdély arisztokrata kapcsolatrendszerében. (Birtokgyarapodás a Wesselényiek részéről, míg Lónyayak részéről pedig a bárói cím megerősítése lehetett szempont, illetve a lengyel és erdélyi politika felé való nyitás, hiszen a Wesselényiek olyan családokkal álltak rokoni kapcsolatban, mint a Bánffyak, Csákyak, Dersffyek, Gáspárek, Gyulaffyak, Sárkányak.)⁴⁹ Ami érdekesség ebben a házasságban, hogy míg a Wesselényiek többsége katolikus vallású volt, addig a Lónyay család inkább a református egyházhoz kötődött. Úgy látszik, hogy a felekezeti hovatartozás abban az esetben nem az elsődleges szempont egy házasság megkötésénél, amikor a társadalmi kapcsolatháló kiterjesztése, a vagyon gyarapítása a cél.⁵⁰ Ez a házasság az eltérő vallás gyakorlása ellenére is, legalábbis Gyöngyösi nyomán feltételezhető, hogy jól sikerült volt, aminek a férj korai halála vetett véget.

Mielőtt rátérnék Lónyay Anna és Kemény János jegyességének és házasságának különös körülményeire, először pár gondolat erejéig rövid kitérőt tennék Kemény János 1657-ig terjedő életrajzára, hogy ezáltal is árnyaltabb képet kapjunk életének fontosabb, jellemformáló eseményeiről, elképzeléseiről. Mindezek egyik legfontosabb alapjául a saját kezével papírra vetett *Önéletírás* szolgál majd, illetve az e köré *V. Windisch* Éva által szerkesztett kötet.⁵¹ Kemény János megítélése a kortársaknál is igen vegyes volt, legtöbbször negatívumait emelték ki, (pl. Cserei Mihály) akinek nagyapja Barcsai Ákos fejedelem házőrző inasa, majd Apafi Mihály fejedelem szolgája, - így vélekedik Keményről:

⁴⁷ JANKOVICS-NYERGES 1999. 16. I/I/39

⁴⁸ JANKOVICS-NYERGES 1999. I/I/43.

⁴⁹ NAGY 1865. 159.

⁵⁰ Lásd korábban Árva Bethlen Kata esetét, aki maga protestáns, míg első férje, gr. Haller László katolikus volt. A férj korán elhunyt, így Bethlen Kata és a Hallerek közt megindult a harc a gyermekek felügyeletéért és vallási neveltetéséért, amit végül a Hallerek javára döntöttek el. Második házassága gr. széki Teleki Józseffel ugyanazon felekezet égisze alatt kötött, ami boldoggá tette a feleket.

⁵¹ V. WINDISCH 1959

„És így nem engedte az igazítéletű Isten, hogy koporsóba téessék teste, mert teljes életiben gonosz, ambitiósus, kegyetlen, vérszomjúhozó ember volt, és akire inkább haragudt s akit meg akart öletni, símogatva beszéllett neki. Visszaadá Isten neki igaz kölcsönnel a jámbor, kegyes Barcsai Ákos fejedelem ártatlan halálát (...) sok telhetetlen ambitiójának, fejedelemség keresésinek az lőn jutalma.”⁵²

Azonban, Gyöngyösi inkább pozitív képet fest róla, és már-már eposzi hősi piedesztálra emeli Lónyay Annával együtt. Tetteit valóban nehezen lehet mérlegre tenni, mert úgy vélem, kissé idealista elképzelésekkel rendelkezett Erdélyt illetően, és tragikus bukását nem csak a külső körülmények, hanem önmaga is okozta makacsságával és ragaszkodásával ahhoz, amit ugyan felismert, de elengedni, és új irányra váltani sosem tudott, hogy hogy Erdély a környező fejedelemségekkel, Moldvával és Havasalfölddel, illetve a magyar királlyal együtt lépjenek fel a török ellen. Ez a politikai koncepció okozza vesztét. Kétségtelen emellett az is, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége idején Erdély mind kül- és belpolitikailag stabil időszakát élte, rend, béke és konjunktúra volt. Mindkét uralkodó tisztában volt azzal, hogy Erdély nem szuverén állam, és minden hatalmi-politikai akciót a törökök által szabott keretek között valósíthattak meg. Erdélyben pontosan ezért tudott kialakulni a vitathatatlan fejedelmi tekintély, mert e két fejedelem érezte a határokat, jól lavírozott a törökök szabályai között.

Az Önéletírását három nagy szerkezeti egységre lehet felosztani: az első, születése körülményei, családi genealógia, második Bethlen Gábor fejedelemsége, harmadik Brandenburgi Katalin uralmától II. Rákóczi György hatalomra kerüléséig tart. Kemény János 1607 decemberében, Magyarbükksön született. Apja Kemény Boldizsár, anyja édesapja második felesége, Tornyi Zsófia, aki anyai ágon iktári Bethlen családig tudta visszavezetni felmenőit.⁵³ Több testvére is volt, Boldizsár (lengyelországi hadjárat alatt veszté életét,⁵⁴ második felesége Bornemissza Zsuzsanna), Péter, Erzsébet (első férje Szalánczi János, az ő lányuk volt Barcsai Ákos első felesége), Zsófia (második férje Mikes Benedek), Kata (Bethlen Ferenc felesége, Bethlen Farkas anyja), Petronella (korán meghalt). Kemény János 1623-ban került Bethlen Gábor fejedelem szolgálatába. 1625-ben tagja volt a lánykérő követségnek Brandenburgban. 1627-ben járt a lengyelországi követségen, illetve

⁵² Kazinczy 1852. 54-55.

⁵³ KEMÉNY 1657. 73-74. Apja első felesége Lázár Anna. Féltestvérei Péter és Anna, aki Bethlen Farkas felesége lesz majd. Gyermekeik Anna és János. János az édesapja Bethlen Miklósnak, aki megírta *Önéletírását*. Ezzel a művel szereti a szakirodalom párhuzamba állítani Kemény János *Önéletírását*. Mindkettő a korszak fontos forrását képezi.

⁵⁴ lásd Kemény János Lónyay Annának írt levele. TÓTH 1900. 11.

többször Pázmány Péternél is. Bethlen Gábor halála nagyon megrázta, őt tekintette tökéletes vezetőnek, példaképnek. Az utána következő két fejedelmet I. és II. Rákóczi Györgyöt is hozzá hasonlította, de ők nem ütötték meg szemében ezt a mércét. 1630-tól, apja halála után fogarasi főkapitány és Fehér megye főispánja lett. Első felesége Kállay Zsuzsanna, aki katolikus, és nem volt túl jó házasságuk, legalábbis erre utal egy helyen: „*En mindazáltal senkinek nem tanácsolom, hogy azt próbálja, különböző vallásra házasodjék: nagy lelki gyűtrelem.*”⁵⁵ Tehát amíg Lónyay Anna és Wesselényi István házasságában az eltérő vallás látszólag nem okozott problémát, addig Kemény Jánoséknál igen. Két fiuk született, Simon és Ferenc. 1637-ben Kemény a fejedelem megbízásából Havasalföldre küldte, ahol a két román vajda közt békét közvetített.⁵⁶ 1644-ben Kemény János hadvezérként vett részt a svéd-francia szövetség által indított Habsburg-ellenes harcokban Rákóczi Zsigmonddal együtt. Később a linzi 1645-ös békét is az ő segítségével kötötték meg. 1648-ban meghalt I. Rákóczi György és II. Rákóczi György követte őt a fejedelmi székben, akinek feltétlen hívé vált Kemény, aki az egyik legtekintélyesebb tanácsosa, udvari főkapitánya, a fejedelmi tanács tagja és mezei hadak generálisa titulusokat kapta meg. 1652-53-ban részt vett az *Approbatae Constitutiones*- az erdélyi törvénykönyv összeállításában is. Kettejük közt lévő jó kapcsolatában 1656-ra törés következett bet,⁵⁷ és Kemény János beadta felmondását, amit II. Rákóczi György nem fogadott el.⁵⁸ Még ebben az évben létrejött a svéd- erdélyi szövetség, aminek célja Lengyelország elfoglalása volt. 1657 januárjában pedig az összegyűlt erdélyi sereg megindult Lengyelország felé, a török engedélye nélkül, azzal a céllal, hogy II. Rákóczi György esetleg a lengyel trónra ülhessen, mindezt Kemény fővezérsége mellett. Erről az indulásról már Kemény János Lónyay Annának is tudósít levelében⁵⁹, emellett felhívja figyelmét, hogy már tudakozódnak róluk: „*Semsey György uram nem lévén megelégedve az hadadi tudakozással, mélyebb helyre is mászott. Urunktól magától tudakozta, igaz-e az mi felőlünk való hír. (...) Mi ez jövő szerdának, sőt csütörtöknek is előtte csak Viskiről is nem fogunk indulhatni; napok telnek az általköltözésekbe.*”⁶⁰ Kemény mindenhol papírt és tollat

⁵⁵ KEMÉNY 195.

⁵⁶ Később II. Rákóczi György is kamatoztatta ide vonatkozó tapasztalatait az 1653-as moldvai válság megoldásában.

⁵⁷ HORN 2005. 254.

⁵⁸ lásd V. WINDSCH 1959. 353-356. – Kemény és II. Rákóczi György levélváltása 1656 április vége, ill. júl.15-e után

⁵⁹ Az első fennmaradt levelet 1656.dec.18-án írja Kemény János Lónyay Annának, az utolsót 1662.jan.16-án. Lónyay Annától összesen 12 levél maradt fenn, Kemény János pedig 51-et írt ezen időszak alatt Annának.

⁶⁰ TÓTH 1900. 7.

ragadt, hogy tudjon üzeni Lónyay Annának, akivel ekkorra már igencsak bensőséges viszony alakulhatott ki, mert Kemény János azt is megírta leendő arájának, hogy mennyire vágyódik utána: „*Ellenkező dolgok távozni, s egyszersmind közelíteni, de magamban érző dologra nem kell példa, sem okoskodás, ki mennyivel inkább távozzom, szívem annál inkább közelít és siet vissza.*”⁶¹ Egy idő után a levelek ritkábban érkeztek, márciusban, áprilisban már csak egy-egy üzenet ért célt, majd utána Kemény levelei közül egy novemberi a következő.

Hogy mi történt a kettő közti időszakban? II. Rákóczi György vereséget szenvedett júniusban a lengyelektől, miután a svéd sereg hazasiert. A békekötés után II. Rákóczi Erdély felé indult, míg közben a krími tatár seregek megtámadták Keményt és csapatait, akik tatár fogságba esve, a Krím-félszigeten kötöttek ki fogolyként. Keményt különösen nagy, 116 ezer tallér váltságdíj ellenében akarták csak elengedni, mert ismeretes volt a tatárok előtt politikai és diplomáciai szerepvállalása, és azt a hírt is rebesgették, hogy II. Rákóczi György után ő lehet a következő erdélyi fejedelem. Kemény a többi magyar főnemes rabbal együtt a Bahsiszeráj melletti Csufut-kaléban raboskodott. 1657-es szeptemberi szamosvári országgyűlésen már meg is érkeztek az erdélyi rabokért járó váltságdíjat követelő káni követek. Azonban Erdély a Habsburgok és az Oszmán Birodalom közti rivalizálás színterévé vált, így hosszú évekig tartott a foglyok kiváltása, mivel nem állt rendelkezésre az 1658-as oszmán-tatár dúlás után elegendő anyagi forrás. Keményért (és sok más erdélyi főnemesért) Michnea havasalföldi vajda járt közben, ő vállalt végül érte kezességet.⁶² Rabságban töltött ideje alatt megírta *Az erdélyi hadsereg romlása* c. röpiratát,⁶³ hogy tisztázza magát, az önéletírását⁶⁴, illetve zoltároskönyvét, a *Gilead Balsamum*-ot is. Emellett Kemény János számtalan levelet írt kiterjedt rokonságának, magának II. Rákóczi Györgynek is szabadulása érdekében. Rákóczi egyes források szerint ki is vetett a sok fogoly kiszabadítására adót,⁶⁵ azonban a hiedelem szerint maga Lónyay Anna gyűjtötte össze a váltságdíjat

⁶¹ TÓTH 1900. 12.

⁶² IVANICS 2007. 1483-1514.

⁶³ V. WINDISCH 1959. 361-368.

⁶⁴ Az önéletírás, mint műfaj a XVI. századtól kezdve egyre népszerűbbé válik, miután a reneszánsz visszahozta az embert, mint lényeges, értékes témát, emellett a korszak vallási-társadalmi-politikai harcaiban érintettek számára mindenképp fontos volt, hogy saját gondolataik, szellemiségük, érzelmeik megmutatásra kerüljenek a világ számára.

⁶⁵ KOMÁROMY 1910. 166. – „minden kapura 20 frt, az egyházhelyes nemesekre pedig fejenként 2 frt adót vetettek ki 1657.szept. 18-án a tatár fogságba esettekért

az erdélyi lakosok és Barcsai Ákos segítségével.⁶⁶ Lónyay Anna mindenképpen próbálta támogatni leendő férjét a rabság óráiban, mindenről informálta, amiről úgy vélte, fontos tudnia. Ezeket Kemény János nyilván másoktól már tudta, hiszen sokakkal levelezett, de mindenképpen tarthatta benne Lónyay Anna a reményt, a lelket, hogy haza fog térni, és hogy van hova hazatérnie:

„Míg Isten éltet engem ebben a változással teljes világban, addig kegyelmed atyafi szeretetében akarok élni mind messze és mind közel való léletemben. Írja kegyelmed, hogy idegenségnek gondolja eddig való nem írásomat, azért bizony bűn, ha kegyelmed úgy gondolkodik én felőlem. Kérem is kegyelmedet, ezt a gondolkodását tegye le, mert bennem olyan változó elme nem találtatik, noha talán ha némely embereknek tetszését fogadhatta volna...”⁶⁷

Végül 1659 nyarán tért haza Erdélybe, pontosabban a keresztesmezői tábori országgyűlésre, ahol saját szemével is meggyőződhetett a zűrzavaros állapotokról. Ezt követően egyből belevetette magát a politika útvesztőibe, hogy minél hamarabb az ő közbenjárásával kiutat találhasson szeretett hazájának a II. Rákóczi György és Barcsay Ákos közti hintázásból, azonban a marosvásárhelyi szeptember végi országgyűlésen végül feladta közvetítői pozícióját.⁶⁸ Csak ezidőtájt történhetett meg az első találkozás Lónyay Annával, amit Gyöngyösi a korábban emlegetett művében így örökített meg:

„Láthatom már régen-kévánt személyedet,
Hallhatom óhajtott kedves beszédedet,
Amiolta értem érkező híredet,
Mint lelkem angyalát, úgy várlak tégedet.
Számláltam az üdőt, s minden pontját annak,
Óhajtott óráim immár jelen vannak,
Amelyek tégedet énnekem megadnak ...”⁶⁹

1660-ban kiújulnak a harcok, majd május 22-én Rákóczi elveszti a szászfenesi csatát, az ott szerzett sérüléseibe kis idő elteltével bele is halt. Ezen felbátorodva a török elfoglalja Váradot, aminek eleste a Habsburg-udvarral szemben felerősítette a nemzetközi elvárásokat a török hódítás megállítására.⁷⁰ Persián Kálmán éles szemmel megállapítja, hogy Keményt a török-tatár betöréstől szenvedő erdélyiek szívesen támogatták volna a fejedelmi trón megszerzésében. Ugyanis kiterjedt

⁶⁶ PERSIÁN 1900. 5.

⁶⁷ TÓTH 1900. 18.

⁶⁸ TÓTH 1900. 31.

⁶⁹ JANKOVICS-NYERGES 1999. 120. II/IX.68-69.

⁷⁰ R. VÁRKONYI 1984. 16.

rokonsága, ami Lónyay Annával való házassága⁷¹ révén egészen a nádorig, Wesselényi Ferencig ért, kitűnő és széles társadalmi bázist biztosított számára a régióban egy ilyen akcióhoz, aminek bázisául kiváló helyszín az aranyosmeggyesi kastély, ami kiesett a török-tatár pusztítás köréből. Ezután Lónyay Annát és házanépét Huszt várába költözteti,⁷² ahol Rhédei kapitány várja már őket. Barcsai miután berekesztette a segesvári országgyűlést, Kemény megindul Erdély felé, hogy érvényt szerezzen elképzeléseinek, s hogy bebizonyítsa, Barcsainál alkalmasabb ő a fejedelmi székbe, mivel neki van serege, amivel egy újabb török támadás esetén meg tudná védeni Erdélyt, szemben Barcsaival. Ennek okán kiadja manifesztumát is, amiben közli, hogy visszatér Erdélybe, ahol november végén Rákóczi megmaradt seregei is csatlakoznak hozzá. Ezután újabb tanácskozás veszi kezdetét, majd 1661 január 1-jén a szászrégeni országgyűlés Kemény Jánost választja erdélyi fejedelmmé a török engedélye nélkül. Erről másnap tudósítja is feleségét egy gyönyörű levélben, ahol mentegeti magát amiatt, hogy éppen rá esett a választás:

*„Tudod jól, hogy az én Istenemtől világi dolgokban semmit szívesebben nem óhajtottam, mint hogy veletek együtt csendes életben tölthetném el hátra levő kevés napjaimat és szolgálhatnám Istenemet. (...) mostan pedig az én Istenem im ez szegény és utolsó veszedelemben forgó hazának gondjaviselésének súlyos terhét tévéé fejemre, mely még boldog időben is mely bajos lött legyen, (...) mennyivel hát mostan, de mit tudok tenni, mert embernek hazájáért nem méltóságos állapotban, de barom pásztori alacsonyságba is kellene szolgálni (...) az egész ország, régen nem hallott egyezséggel adták reám ez terhet.”*⁷³

Áprilisban a beszercei országgyűlésen egész Erdély állást foglal a törökkel való szakításban, és kéri a fejedelmmel az élen, hogy a császár segítse meg őket, s küldjön csapatokat Erdélybe.⁷⁴ Bécs vonakodik teljesíteni a kérést, Montecuccolit küldi, aki augusztusra meg is érkezik a török dúlta országba,⁷⁵ miközben a török

⁷¹ Pontos dátum nem ismert, valamikor 1659 őszen-telén lehetett. Azért vélem ezt az időpontot, mert a korábbi levelekben „édes asszonykám” „édesem” „édes kedves hugom” a megszólítás, de 1660.jún.11-én kelt levélben már „édes feleségem” szerepel. (TÓTH 1900. 36.)

⁷² TÓTH 1900, 35.

⁷³ TÓTH 1900. 41.

⁷⁴ Ennek alapja Wesselényi nádor 1661.márc.22- bécsi levele, amely arról tudósítja, hogy megalakulóban van a nemzetközi törökellenes szövetség. R. VÁRKONYI. 1984. 22.

⁷⁵ lásd a híret TÓTH 1900. 45. 1661.jún. 26-i Kemény János által Lónyay Annának írt levelében

pártfogoltját, Apafi Mihályt ülteti a fejedelmi székbe. Montecuccoli szeptember végén visszavonul, Kemény seregével kénytelen elmenekülni magyarországi birtokaira, ahonnan januárban tér vissza kisebb német segélycsapatokkal kiegészítve seregét. Apafi Segesváron próbál egyezkedni, de Kemény János hajthatatlan, és január 23-án megütközik Kemény serege az Apafi segítségére érkező törökökkel, ahol Kemény lebukik lováról és meghal a csatatéren.⁷⁶

Feleségének küldött fennmaradt levelei hüen tükrözik a változékony és olykor néha zűrzavaros állapotot Erdélyben, s az örökös készültségben levést is, ami elengedhetetlen volt hadviselt országban többek között erről ír 1661. július 23-án:

„Van ily dolog is, Zólyomi bizonyosan Váraljáról megindult volt törökhöz menve. (...) Kemény Ferencz az kövári puskásokkal, nemességgel menjen haza mindjárt és vigyáztasson s ha előbbi írása szerint egyenest hozzám indul is Zólyomi, (...) Szamosújvárra kövári németek fizetéseket megküldöttem, mustrálják meg és fizessenek nekik. (...) Édesem az nálad maradt ezer aranyból ötszázat küldj Medgyesre; azt tegyék az veres lapos ládában, abból vegyenek ki ezer tallért és vigyék Német Mihály uram kezéhez, Heiszter uramnak számára van tanuságok nekik felőle, akár pedig ha az magad pénzéből, akarom, de csak az tallérodoból küldvén s az aranyat megtartva.”⁷⁷

Kemény számos levelében különféle rendelkezéseket oszt ki Lónyay Anna részére, hogy mikor, ki érkezik hozzá, mit kér tőle, mi az, amit össze kell addigra készítenie, illetve, hogy mikor hol van ő maga, és hogyan tudnának találkozni. Ebből az intézkedéshalmazból álló levelekből hozok zárásként példákat:

„Magad felől édesem rendelésem ez, ha Isten valami akadályt nem bocsát előmben, mihelyen az várakat kézhez vétethetem, mindjárt éretted küldök, azért allatomban te is úgy készüljess. (...) pénzes szekeren kell, ha különben nem hozatni, az hol magunk jószágá nincsen. Egyéb portékát is, miket kellett elhozni, akkor megírom. A lovakat is be kell hozni az ménlovakon kívül. Az ebeket is mind Medgyesről, Hadadból. Az gyermekeket és veled lévő uraimat s asszonyomékat szeretettel köszöntöm. Utad Kövár felé és Szamosujvár felé fog lenni (...)”⁷⁸

Kemény János, mint gondoskodó férj és apa nyilvánvalóan aggódik a családja miatt:

„Medgyest igen féltem, kire képest mind házadnépét s mind javainkban az mi derekasb volna, házi öltözeteket, sátorokat igen akarnám, ha ki kaphatnám. (...)”

⁷⁶ V. WINDISCH 1986. 387-392.

⁷⁷ TÓTH 1900. 48-49.

⁷⁸ TÓTH 1900. 43.

*Sapkával való kedveskedésedet magadtól, leányomtól is az czérnát jó néven vöttem; idejében meg is viselem, de még az németekkel nem egyeztem.*⁷⁹

A következőben pedig már 1661 telén járunk, készülve az utolsó csatára a törökkel:

*„Az kevés aranyféle pénzen kívül tallér és poltura az mennyi van, éppen hasonfélék hagyasd magaddal, hasonfélék pedig az szekerekkel, gyaloggal, lovassal együtt igen jó gondviselés alatt küldjed hozzám, mert az hadak fizetésére kívántatván, nem mindenkor érhetjük közel. Mind elhozandó, mind ott maradandó pénznek mennyiségéről pedig tudósítsatok édesem. Az arany mind ott maradjon.*⁸⁰

Adalékok Lónyay Anna életéhez - összegzés

I, Az özvegy

Lónyay Anna a nagyszöllősi csata után még hetekig kutatta ura testét, hogy tisztességesen eltemethesse, amit sosem talált meg. A családi hagyomány szerint a fejedelem testvére, özvegy Bethlen Ferencné Kemény Kata megkerestette a testet, és jeltelen sírba temette a keresdi Bethlen-temetőben. Ez csupán egy legenda maradt. A test valódi sorsáról azonban különféle hírek keringtek. Kruppa Tamás cikkében említ egy 1662. február 1-jei jelentést, amelyben azt rögzítették, hogy Kemény Jánost lefejezték, testét felnagyelték. Később egy török janicsár esete derült ki, aki börtönbe került, mert eladta a fejet 12 tallérért egy nevével nem táró erdélyinek.⁸¹ Innentől Lónyay Anna, mint özvegy erdélyi fejedelemasszony igen hányattatott sorsú volt, habár erről az időszakról sem maradt fenn túl sok adatunk. Először is, néhai férje a jelenlegi, török által pártolt fejedelem, Apafi Mihály ellenében harcolt és bukott el. Másodszor pedig egy szerencséje mégis volt: az ifjú Teleki Mihály, akivel egészen élete végéig levelezett. Nem mindig álltak egy oldalon, de kölcsönösen tisztelték egymást. Teleki Mihály 1656-ban lett akkor még II. Rákóczi György postamestere, 1658-tól pedig egyre nagyobb szerepet tölt be az udvarban. II. Rákóczi György 1660 júniusi halálát követően, a Rákóczi-párti feltétlen híveként Kemény János mellett találjuk szolgálatban, hiába füzte rokoni szál Apafi Mihályhoz.⁸² Ő lesz Kemény egyik követe, jár többször a nádornál, Montecuccolinál, illetve I. Lipótnál is, hogy továbbítsa a fejedelem kéréseit, leveleit, megbízásait. Később jelen volt a nagyszöllősi csatánál, ahol Kemény elesett. Úgy vélekedtek sokan ekkor, hogy megszűnt az uralmi válság, ami II.

⁷⁹ TÓTH 1900 52.

⁸⁰ TÓTH 1900. 59.

⁸¹ KRUPPA 2016. 187-188.

⁸² I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége Bornemissza Anna volt, akinek unokatestvére volt. (Teleki édesanyja szintén Bornemissza Anna néven született.)

Rákóczi lengyelországi hadjárata óta fennállt, de nagyjából, hogy ez tényleg bekövetkezzen még egy jó másfél évet kellett várni.

2, Háziasszony és közéleti szereplő

Teleki Mihály ekkorra ugyan nagy érdemeket szerzett diplomataként, de mivel Kemény Simon familiárisa, (aki apja politikai örököse is volt) maradt az egykori Rákóczi-párt hűségén, és újjászervezte azt. Lónyay Annával ekkor alakult ki szoros munkakapcsolata. 1662 február közepén Szentmargitán és Aranyosmedgyesen tartottak értekezletet, ekkor nyerte el kővári főkapitányi rangját is. Az értekezlet után azonnal Kővárra sietett, azonban meggyült a baja az ottani német őrséggel, és felmentését kérte. 1662. október 10-én Lónyay Annának⁸³ panaszkodott, hogy nincs elég élelem a várban, adós a hópénzzel, attól fél, hogy mivel a császáriaktól kapják az ellátást a magyar katonák, átállnak hamarosan hozzájuk. Télen sokszori fuvar kellett biztosítani Aranyosmedgyesre, nem tudtak dolgozni emiatt az emberek.⁸⁴ 1662 májusában Keménypárti delegáció vezetőjeként Pozsonyba ment, ahol tájékoztatnia kellett I. Lipótot, hogy ostrom alá vette Apafi török segítséggel Kolozsvárt és Szamosújvárt. Továbbá nincs elégséges katonai erő, sem élelem visszaverni a támadást, és Lónyay Anna is fogytán volt jövedelméből, kárpótolni kellene őt is.⁸⁵ A császár azonban elutasítja a segílyt, és tárgyalásba kezdett Apafival. Innentől a Kemény-párt helyzete teljesen kilátástalanná vált, mert közben a görögénszentimrei országgyűlésen hoztak ellenük egy törvényt (nincs kegyelem). Lónyay Anna előtt többször vádolták, hogy hűtlen a Kemény-párthoz,⁸⁶ ám csak 1663. márciusában pártol át Apafi Mihály fejedelemhez, mert addigra a Kemény-párt kegyelmet kapott.

3, A társasági élet tagja

1662-ben Lónyay Anna özvegyen maradt, azonban mostmár, mint özvegy fejedelemasszony megtehetette volna, hogy viseli élete végéig az özvegyi fátylat, hiszen elegendő birtokkal rendelkezett. Ám ekkor feltűnt egy fiatalember, aki szintén nemrég lett özvegy: Rákóczi László, I. Rákóczi György testvérének a fia. Rákóczi László első felesége Lónyay Anna mostohaanyja, Nagymihályi Bánffy Erzsébet volt 1654-től annak haláláig. Ezt a házasságot Lórántffy Zsuzsanna szorgalmazta, mert Rákóczi László eredetileg a Rákócziak ellenségét, Csáky családból származó Borbálát, az akkori országbíró, Csáky László lányát akarta feleségül venni. Bánffy Erzsébettel való frigye boldog volt, egy kislányuk, Erzsébet született. Rákóczi Lászlónak ez a házasság a vármegyei köznemességgel

⁸³ Valószínűleg ő finanszírozta a Kemény-párt anyagi ügyeit.

⁸⁴ GERGELY 1926. II. 358-371.

⁸⁵ EOE XIII 150-56.

⁸⁶ TRÓCSÁNYI 1972. 27-34.

eredményezett közeli kapcsolatot. Rákóczi igen aktív volt politikai és katonai színtereken is, jó viszonyt ápolt a korszak ifjú politikusaival, többek között Zrínyi Miklóssal, Nádasdy Ferencsel vagy Lippay érsekkel. 1663 augusztusában meghalt Bánffy Erzsébet. Az özvegy gróf pedig már ez év őszén udvarolt Lónyay Annának. Rákóczi vélhetően 1664 pünkösdjén szerette volna elvenni az özvegy fejedelemasszonyt, aki óriásit lendített volna Rákóczi politikai és katonai karrierjén, hiszen Lónyay Anna nagy birtokokkal rendelkezett a Lónyay-Wesselény-Kemény családok utáni örökségéből, emellett ezeknek a kapcsolatoknak révén igencsak jelentős erdélyi összeköttetéseket szerzett volna a legnagyobb erdélyi nemesi famíliákkal. Tehát ezt inkább politikai szándékú házasságnak tekinthetjük. Ezzel akár később a Rákóczi-Kemény párt élére is állhatott volna, illetve fejedelmi szék megszerzésére is lehetőséget biztosított volna a Rákóczi családnak. Azonban az élet közbeszólt. 1664 májusában Rákóczi Nagyvárad támadására indult, hogy kiszabadítsa az ottani magyar rabokat a fogságból, azonban az ostromkor életét veszítette. Lónyay Anna többé nem ment férjhez, legalábbis eddig nem találtam erre utaló forrásokat.⁸⁷

4, *Az anya*

Lónyay Anna egyetlen gyermeke, aki megélte a felnőttkort az első férjétől, Wesselényi II. Istvántól született fia, Pál volt. Róla korábban tettem említést. Béli Zsuzsanna férje, a kuruc csapatok főgenerálisa 1674-78 között. De hogyan is jutottunk el eddig? Várad eleste felhívta minden európai ország számára a figyelmet, hogy nemzetközi összefogás szükséges a törökök kiűzésére. A Habsburgok azonban lassan reagáltak, és 1664-ben a „szégyenteljes” vasvári békében minden addig elfoglalt terület – lásd pl. Érsekújvár maradhatott török kézen. A magyar nemesség mélységesen felháborodott ezen, továbbá már a kortársak, köztük Lippay György esztergomi érsek, így summázta a helyzetet: „*Könnyű bizony a jó németeknek békével nyugodni, mink azonban csak elveszünk.*”⁸⁸ Emellett a török hódoltság területi gyarapodásai következtében a három részre szakadt ország gazdasági mélyrepülésnek indult. Ehhez hozzájárultak az egyre inkább kiéleződő felekezeti ellentétek is. Ebben a légkörben indult meg a Wesselényi-féle rendi szervezkedés, amely kezdetben számíthatott a francia uralkodó jóindulata mellett Apafi Erdélyére is. A forrongást végül I.Lipót erőszakkal torolta meg, 1671-ben Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc feje hullt porba. Erdélyben közben 1671-72 idején kibontakozóban volt a kuruc mozgalom, ahol is Apafi és Teleki befogadta a letartóztatások, birtokelkobzások miatt a Királyi Magyarországról elmenekülő bujdosókat. Az

⁸⁷ HORN 1990. 61-90.

⁸⁸ BENCZÉDI 1980. 13.

„aszimmetrikus háború” megvívásának klasszikus időszaka 1672-1682 között volt.⁸⁹ A bujdosómozgalom vezetője 1674-78 között Wesselényi Pál, az egykori nádor unokaöccse lett, aki azonban 1678-ra teljesen elvesztette tekintélyét Thököly Imrével szemben. Lónyay Anna Teleki Mihálynak írt leveleiből kitérünk a gyermekéért aggódó anya képe, aki valahogyan próbál segíteni neki 1679. augusztus 3-i levelében azt írja, hogy a fia nem cselekedett Apafi ellen,⁹⁰ miközben saját állapotáról is tudósít: „*Titkos rabságban vagyok, s honnét érdemlettem azt, magamban okát fel nem tanáлом, miólta hazámból kikénszerítése lőn s az országban lakom, tiszta tökéletes békével igyekeztem lenni a méltóságos fejedelem asszonyhoz.*”⁹¹ Teleki Mihály válasza: „*Kérem Ngdat adja tanácsul fiának ne tegye ellenségévé magát (...) az hazának alkalmaztassa magát ömagysága parancsolatihoz.*”⁹² Erre Lónyay Anna így reagált: „*Látom, hogy sok dologban engem okol (...) tudja az Isten, hogy okot nem adtam, mert mikor velle beszélhettem (...) soha rosszra (...) is nem inthettem, de az ő üstöke az én kezemből már régen kikölt?, vajha édes Komám uram olyan szabad volna az embörnek a mentség?, mint az vádlónak az vádlás, elhiszem ő is megmentené magát.*”⁹³

Ezen utolsó részletben megmutatkozik, hogyan próbál a fia mellett kiállni, akár Teleki Mihály ellenében is.

Tanulmányom középpontjában Kemény Jánosné Lónyay Anna (?1630-?1693) alakja állt. A levelezései által sikerült bemutatni Lónyai Anna kiterjedt kapcsolathálóját, amelyben fellelhetőek az adott éra vezető erdélyi és magyarországi politikusai. Meghatározó része volt életének, hogy befolyása révén férjét támogatta a fejedelemséghez vezető úton, egészen Kemény János haláláig. Dolgozatomban fordultatos élettörténetét mutattam be, amelyből kirajzolódik, hogy rendkívül jelentős személyisége volt a korszaknak, elsősorban magánélete és a közéleti eseményeknél fedezhetőek fel. Továbbá írásomban nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy a korabeli levelezések, önéletírás és a szakirodalom alapján mutassam be Lónyay Anna és Kemény János kapcsolatát. Jóllehet kutatásom még nem zárult le, ám úgy vélem, Lónyay Anna kapcsolathálójának és élettörténetének mélyebb megismerése nemcsak egy kivételes női történelmi alakot hoz közelebb a mai kor emberéhez, hanem segítségével közelebb kerülünk a 17. századi Erdély viharos történelmi folyamataihoz, megvizsgálva egy özvegy ispánné és erdélyi fejedelemasszony társadalmi- és politikai mozgásterének lehetőségeit.

⁸⁹ CZIGÁNY 2016. 493.

⁹⁰ GERGELY 1926. 476.

⁹¹ GERGELY 1926. 411.

⁹² GERGELY 1926. 513.

⁹³ GERGELY 1926. 515. A kérdőjel azért van, mert nem tudtam tisztán kivenni a saját kézírásom, így bizonytalan vagyok abban a szövegrészletben.

Felhasznált források:

- BETHLEN KATA: *Önéletírás.*
http://mek.oszk.hu/06100/06187/html/mei16_180030030001/mei16_180030030001.html (Letöltés dátuma: 2019. 09. 21.)
- DEÁK FARKAS (1879): *Magyar hölgyek levelei. Magyar levelestár II.* Budapest. EOE XIII 150-56
- GERGELY SÁMUEL (szerk.) (1926): *Teleki Mihály levelezése.* VIII. kötet, 1678-79. Budapest, Magyar Történelmi Társaság, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- KAZINCZY GÁBOR (szerk.) (1852): *Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály Históriaja* Pest, Emich Gusztáv Könyvnyomdája
<http://mek.oszk.hu/05600/05632/05632.pdf> (letöltés dátuma: 2019. szeptember 22.)
- TARNÓC MÁRTON (2001): *Pázmány Péter Művei.* Budapest, Neumann Kht.
<https://mek.oszk.hu/06200/06223/html/> (Letöltés dátuma: 2019. 09. 21.)
- TÓTH ERNŐ (1900): Kemény János és Lónyay Anna levelezése. *Történelmi Tár* 2. sorozat, 1. évf. 2. sz. 161-218.

Bibliográfia:

- AMBURS ATTILA JÓZSEFNÉ KÉRI KATALIN (2015): *Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással).* Pécs. 74. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf (Letöltés dátuma: 2019. 09. 20.)
- BARTA M.JÁNOS (2017): Csáky István szatmári főkapitánysága (1661-1670) *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. évf., Budapest, 3. sz. 719-744.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_2017/?query=l%C3%B3nyay%20margit&pg=738&layout=s (Letöltés dátuma: 2019. 09. 21.) illetve szintén Csáky Istvánhoz kapcsolódva lásd még:
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/EperjesiEgyetemKiadv_2015_AReformaciotolAzEgyhazalapisig/?query=barta%20m%20j%C3%A1nos%20egy%20katolikus%20%C5%91nemes&pg=424&layout=s (Letöltés dátuma: 2019. 09. 21.)
- BENCZÉDI LÁSZLÓ (1980): Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685). Budapest, Akadémia. 13.
- BOURDIEU, PIERRE (2002): Az életrajzi illúzió. In Bourdieu, Pierre. *A gyakorlati észjárás. A Társadalmi cselekvés elméletéről.* (Ford. Berkovits Balázs) Budapest, Napvilág.
- CZIGÁNY ISTVÁN (2016): „Aszimmetrikus” háborúk a kora újkorban. Kuruc felkelések Magyarországon (1672-1711). In Horn Ildikó - Várkonyi Gábor (szerk.): *Művészet és mesterség - Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 481-498.

- CSÍZI ISTVÁN (2012): *A királyi Magyarország főnemesi családjainak címerváltozatai a 16-17.században*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE, BTK. 135. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/cszizistvan/diss.pdf> (letöltés dátuma:2019. 09. 20.)
- FEÖLDI-DOBY ANTAL (1895): *Lónyay Család Nagy Lónyai És Vásáros Naményi Gróf, Báro és Nemes*. Budapest, Pallas Részvénytársaság nyomdája. 34-40.
- HORN ILDIKÓ (2005): *Tündérország útvesztői*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, ELTE BTK. 257-268.
- HORN ILDIKÓ (1990): Rákóczi László pályája (1633-1664). *Hadtörténeti Közlemények*, 103.évf. 2.sz. 61-90.
- HORVÁTH ÁGNES: Főnemesi özvegyasszonyok a 16-17.századi Magyarországon. (Elmélet és gyakorlat) In. Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *Nők világa. Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok*. Argumentum, 2007. 247-268.
- IFJ. REISZIG EDE (1900): Szabolcs vármegye nemes családai. In Borovszky Samu (szerk): *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája). Szabolcs Vármegye*. Apolló Irodalmi Társaság, Magyarország vármegyéi és városai Szerkesztősége és Kiadóhivatala. (letöltés dátuma: 2019. 09. 11. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0019/36.html>)
- IVANICS MÁRIA (2007): Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16-17.században (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez) *Századok* 141. évf. 6. sz. 1483-1514.
- JANKOVICS JÓZSEF – NYERGES JUDIT (1999): *Gyöngyösi István: Porából megéledett Főnix*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KÁRMÁN GÁBOR (2011): *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest, L'Harmattan.
- KÉRI KATALIN (2015): *Női élet, leánynevelés az újkorban*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KORNIS GYULA (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*. II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- KÖVÉR GYÖRGY (2014): Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, Osiris.
- KRUPPA TAMÁS (2016): Nagyszőlős 1662.január 23. Kemény János és Apafi Mihály csatája az erdélyi trónért. *Hadtörténeti Közlemények*, 129. évf. 1. sz. 177-192.
- LÁSZLÓ ZSÓFIA (2007): „Asszony-népnek meg-kivántató tudomány...” Női életvezetési tanácsadókönyvek a 18.századi Magyarországon. In Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *Nők világa*. Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok. Argumentum. 227-246.
- LENGYEL TÜNDE (2018): Az írástudatlantól a főispánig. Thurzó Györgyné, coborszentmihályi Czobor Erzsébet In Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.):

- Nők világa*. Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok. Argumentum. 139-160.
- PERSIÁN KÁLMÁN (1900): *Kemény János fejedelemsége*. Budapest, Atheneum.
- PÉTER KATALIN (2012.): *Magánélet a régi Magyarországon*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- PÉTER KATALIN (2008): *Házasság a régi Magyarországon. 16-17.század*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (2000): *Erdélyi változások*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- RADVÁNSZKY BÉLA (1896): *Magyar családélet és háztartás XVI és XVII. században*. I. kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése-Knoll Károly.
- SEBŐK MARCELL (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, Replika Kör.7-21.
- SZÁNTÓ ZOLTÁN – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1993): A társadalmi hálózatok elemzése. *AULA*. 15. évf. 1. sz. 30-55.
http://www.socialnetwork.hu/cikkek/szanto_toth_cikk.pdf (letöltés dátuma: 2019. 09. 20.)
- SZINNYEI JÓZSEF (1900): *Magyar Írók Élete és Munkái VII. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala. 1391-1392.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinnyeiMagyarIrok_07/?query=1%C3%B3nyay%20anna&pg=697&layout=s (letöltés dátuma: 2019.09.21.)
- TARNÓC MÁRTON (1984): Régi magyar asszonyok- régi magyar műveltség. In Tarnóc Márton, S. Sárdi Margit et al. (szerk.): *A nő az irodalomban*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Könyvtár. 9-10.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT (1980): *Erdély központi kormányzata 1540-1690*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 31.
- TRÓCSÁNYI ZSOLT (1972): *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 27-34.
- V.WINDISCH ÉVA (1986): *Kemény János önéletírása*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- V.WINDISCH ÉVA (1959): *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

- VÁRKONYI GÁBOR (2014): Wesselényi István és fiai Bethlen Gábor környezetében. In Dáné – Horn – Lupescu – Obroní – Rűsz – Sipos (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia *tanulmányai*. Kolozsvár, Erdélyi Műzeum Egyesület. 214-221. https://www.academia.edu/10102279/Wessel%C3%A9nyi_Istv%C3%A1n_%C3%A9s_fiai_Bethlen_G%C3%A1bor_k%C3%B6rnyezet%C3%A9ben_Istv%C3%A1n_Wessel%C3%A9nyi_and_his_sons_in_the_circle_of_G%C3%A1bor_Bethlen (letöltés dátuma: 2019. 05. 03.)
- VÁRKONYI GÁBOR (2007): „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak” In Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *Nők világa*. Művelődés és társadalomtörténeti tanulmányok. Argumentum. 124.

Bemutatkozik a Szegedi Történészhallgatók Egyesülete

A Szegedi Tudományegyetem hallgatói 2018 őszén alakították újjá a Szegedi Történészhallgatók Egyesületét. Az Egyesület tagjai között az SZTE minden képzési formájában tanuló hallgató megtalálható. Tagjaink között az SZTE számos szakán és karán tanuló diák képviselteti magát. Az Egyesület elsődleges célja, hogy kapcsolatot teremtsen a Szegedi Tudományegyetem történelem iránt érdeklődő hallgatói között.

Rendezvényeinkkel igyekszünk minél szélesebb palettát lefedni, az ismeretterjesztő és szakmai programoktól, egészen a szórakoztató jellegű eseményekig. Egyesületünk 2019-ben mozgalmas évet tudhat maga mögött, hiszen áprilisában megrendezésre került első, hagyományteremtő konferenciánk, melyen közel 30 hallgató mutatta be kutatása eredményeit, emellett számos kerekasztalbeszélgetést, előadást, könyvbemutató és történelmi filmestet is magunk mögött tudhatunk. Szakmai események mellett, az egyesület által került megrendezésre a történész szakest, amelyet reményeink szerint minden évben sikerül megszervezni. A tavaszi félév végén az Egyesület tagjaink lehetősége nyílt néhány napos tanulmányutat Krakkóban tölteni, a Waclaw Felczak Alapítvány támogatásával.

Már egy év alatt is olyan vendégeket köszönthettünk rendezvényeinken, mint Kiss Tamás, a MEFESZ alapítója, Rábai Krisztina, a lengyel PIASz kutatóintézet munkatársa, vagy Békés Csaba, a Cold War History Research Center igazgatója. Ezen felül társszervezőként közreműködünk a Belvedere Meridionale kiadó által szervezett Belvedere Estek előkészítésében és lebonyolításában.

További terveink között szerepel, hogy az interdiszciplinaritást az Egyesületen belül erősítsük, és több, nem történelem szakos hallgatóhoz is eljuttassuk eseményeinket. Célunk az, hogy programjainkkal minél több embert érjünk el és érdekes programokat biztosítsunk a történelem iránt érdeklődők számára. Továbbá fontosnak tarjuk azt, hogy támogassuk és hasznos tanácsokkal lássuk el az egyetemre újonnan érkezett hallgatókat, hogy könnyebben boldoguljanak egyetemi tanulmányaik folyamán rájuk váró feladatokkal

Szerzők:

Berczeli-Nemcsényi Alex

Bessenyei Vanda

Danka Balázs

Dávid Benjámin

Kerényi Bálint

Kiss Szandra

Lengyel Ádám

Majoros Máté

Mezey Csaba Bence

Ormos Bálint

Rudisch Ferenc

Szokolczai Laura

SZEGEDI
TÖRTÉNEZHALLGATÓK
EGYESÜLETE